
Вјара Малцијева, Зузана Тополињска,
Маја Ђукановић, Предраг Пипер

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ЈЕЗИЦИ: граматичке структуре и функције

У редакцији Предрага Пипера

Београд, 2009

Зузана Тојолиќска

МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Од авторката

Македонскиот јазик е службен јазик во Република Македонија и мајчин јазик на македонското малцинство во Бугарија, Грција и Албанија, како и на македонската дијаспора, особено бројна во Канада, Соединетите американски држави и Австралија.

Словенските дијалекти од околината на Солун, дел од денешната македонска јазична територија, во 9 век станале основа на старословенскиот јазик.

Првите обиди за создавање на општ македонски јазик се случиле во првата половина на 19 век. Нормите на современиот македонски стандард конечно биле усталени во 1945 година.

* * *

Оваа кратка граматика на македонскиот јазик настана во годините 1980–1981 и беше замислена како дел од прегледот на јужнословенските јазици наменет за полски студенти на соодветни филологии. За жал, авторскиот колектив набргу се распадна и проектот не се реализира. За време на последните 25 години се случи развој на теоријата на јазикот, а исто така и на славистичката и на балканистичката лингвистика. Истовремено, и мојот став кон повеќе појави е изменет. Сепак, искуството ме учи дека еднаш напишана книга не може да се преработува, само може да се напише одново. И при најдобра волја на авторот, преработувањата секогаш предизвикуваат „пукнатини“ и како резултат носат некохе-

рентен текст, а за текст, којшто служи како дидактичка помош, тоа е многу поопасно, отколку да не се земат предвид извесни нови достигнувања во нашата дисциплина. За жал, во прирачниците, новостите секогаш доаѓаат доцна. Значи, го оставам текстот на *Крајкаџа ирамаџика на македонскиот јазик* без измени, со надеж дека описот на македонскиот јазичен материјал е коректен. Споменатата 25 годишна временска дистанца, ќе се обидам делумно да ја пополнам додавајќи неколку понови библиографски позиции, коишто можат да се покажат како помош при проширувањето на информациите и при продлабочување на интерпретацијата.

Во 1995 година една варијанта од овој текст беше објавена во Краков како скрипта за полските студенти по македонистика.

Теоретска позадина на оваа книшка, во најопшта смисла, претставува теоријата развиена во граматиката на современиот полски јазик (*Gramatyka współczesnego języka polskiego. I. Składnia*, / red. Zuzanna Topolińska. – Warszawa : PAN, 1984. – 397 s.). Сепак има и доста отстапки и додатоци, за кои сум одговорна само јас. Заинтересираниот читател самиот лесно ќе ги открие.

Во *Крајкаџа ирамаџика* го претставувам морфосинтакстичкиот систем на стандардниот македонски јазик; краткиот опис на фонолошкиот систем се третира како неопходен додаток и сместен е на крајот на текстот. Редоследот на излагањето во основниот морфосинтаксички дел, исто така, се разликува од традиционално прифатениот модел на прирачници од сличен тип. Во првиот дел наведувам класификација на македонските менливи лексеми и правила за деривација на зависните форми од тие лексеми. Во вториот и третиот дел се занимавам со механизмите на функционирање на овие форми во текстот, како на ниво на именската синтагма, така и на ниво на реченичниот израз, во служба на семантичката структура на соодветните јазични конструкции.

Текстот на *Грамаџикаџа* е преведен од полски на македонски јазик во 2003 година од проф. д-р Милица Миркуловска за што авторката срдечно ѝ благодариме.

Кратенки

едн. еднина
ж.р. женски род
л. лице
м.р. машки род
мн. множина
с.р. среден род

Симболи

- (...) – факултативен член
(+) – карактеристика актуелна во дел на опсегот на дадената класа единици
{...} – членови кои алтернираат во дадена функција
„/“ – граница на морфемата
„//“ – граница на фонолошката збороформа
„≠“ – пауза во говорната низа
→ – се реализира како
(→) – може да се реализира како

Буквени симболи

Кирилица:

- $a_1, a_2, a_3 \dots$ – аргументи
АИ – аргументски израз
ДЧ – дополнителен член на конструкцијата
Г – глагол
И – именка
Иг – глаголска именка
Из – заменска именка
Илз – лична заменка
Иоп – општа именка
ИС – именска синтагма
Исп – сопствено име
К – квантитативна (просторна и/или временска)
оцена на објектот
КЧ – конститутивен член на конструкцијата

ЛИ	– локативен израз
М	– модална компонента
МИ	– модален израз
п	– предикат
П	– придавка
ПАК	– предикатско аргументска конструкција (= формализација на ПАС – предикатско- -аргументска структура)
ПАС	– предикатско-аргументска структура
Пбр	– главен број
Пд	– предикатив
Пг	– глаголска придавка
ПИ	– предикатски израз
пк	– парадигматски карактер на категоријата
Пр	– прилог
Прг	– глаголски прилог
Прз	– заменски прилог
Прм	– модален прилог
Прп	– придавски прилог
ПС	– придавска синтагма
Пз	– заменска придавка
Р	– реченица
Рф	– референцијална карактеристика, т.е. сооднесеност кон именуваниот објект
РИ	– реченичен израз
ск	– селективен карактер на категоријата
Т/Л	– временско-просторни параметри
ТИ	– темпорален израз

Латиница:

С	– консонант (опструент или сонант)
Ѕ	– сонант
В	– вокал
VS, SV	– варијанти на линеарен редослед на реченичниот израз

0. ВОВЕД

Содржината на минималната јазична порака ја нарекуваме РЕЧЕНИЦА. Јазичната форма на реченицата се вика РЕЧЕНИЧЕН ИЗРАЗ.

Во *Грамајтикава* ќе стане збор за структурата на простиот реченичен израз и на сложените реченични изрази во македонскиот јазик.

Реченицата како семантичка структура ја конституира ПРЕДИКАТОТ којшто имплицира определени АРГУМЕНТИ. Симболички: $\text{ПАС} = \text{п} (a_1, a_2, a_3 \dots)$, каде што ПАС означува предикатско-аргументска структура (со други зборови: пропозиција), п – предикат, а пак: $a_1, a_2, a_3 \dots$ – аргументи. За да може да функционира како реченица ПРЕДИКАТ-СКО-АРГУМЕНТСКАТА СТРУКТУРА мора да биде сместена во определена временско-просторна ситуација која ја конституира зборувачот, а на која, исто така, се одразува начинот на кој зборувачот го перцепира светот. Со симболичен приказ $P = \{M, T/L, \text{ПАС}\}$, каде P – означува реченица, M – модална компонента, T/L – временско-просторни параметри. Претставено хиерархиски: $P = M \{T/L [\text{п}(a_1, a_2, a_3 \dots)]\}$. Наша задача е да се опишат можностите на формализација на наведените семантички компоненти во македонскиот текст.

Ќе додадеме дека за крајната формализација на реченичниот израз решава прагматскиот фактор, т.е. сите оние елементи на носената информација коишто ја врзуваат пораката со ситуацијата во којашто таа порака е искажана. Тоа пред сè се: самото лице кое говори (говорителот, зборувачот) и неговиот адресат (адресати), времето и местото на комуникација, т.е. таканаречената говорна ситуација, и најпосле, контекстот, т.е. местото и функцијата на дадениот реченичен

израз во рамките на пораката чијшто составен дел е тој реченичен израз. Според тука претставената шема на семантичка структура на реченицата, прагматскиот фактор најизразено ги моделира елементите кои се „надградени“ над предикатско-аргументската структура, т.е. елементите **М** и **Т/Ј**, меѓутоа, исто така и самата пропозиција, нејзината линеаризација, формата на експлицитното учество на авторот на пораката итн. зависат од прагматските услови. Во оваа ситуација тешко е да се зборува за прагматската компонента (компоненти) на структурата на реченицата. Тоа поскоро е состав на фактори кои оперираат врз нејзината семантичка структура. Кога зборуваме за можната формализација на одделни компоненти на структурата на реченицата, во секој случај, ќе се потрудиме да ја посочиме зоната и ефектите на дејствување на прагматските моменти.

Определена содржина може да биде формализирана со помош на лексички и/или граматички средства. Ќе дадеме акцент врз граматичката формализација, т.е. ќе се занимаваме со градбата на граматичките формули во кои можат да се внесуваат елементи на одредени лексички класи. Ќе се потрудиме да ги опишеме формалните средства кои остануваат во служба на граматичките категории карактеристични за македонскиот јазик.

Одделните **ЛЕКСЕМИ** и одделните **ЗБОРОФОРМИ** (= форми на лексеми) ќе ги карактеризираме како компоненти на основните синтаксички конструкции, т.е. реченичниот израз и **ИМЕНСКАТА СИНТАГМА**. Ако ги оставиме настрана случаите на секундарна формална деривација, првата од овие конструкции (реченичниот израз) ѝ одговара на реченицата, а втората (именската синтагма) на **АРГУМЕНТОТ СО ПРЕДМЕТНА РЕФЕРЕНЦИЈА**.

КОНСТИТУТИВЕН ЧЛЕН на реченичниот израз е **ПРЕДИКАТСКИОТ ИЗРАЗ**. Предикатскиот израз може да има форма на:

- **автосемантичен глагол**;
- **конструкции со лексички празен глагол**, оптоварен само со категоријална содржина, како на пр.: *е болен, сѝана декан, оди војник* итн., како и

– **перифрастични предикатски изрази** со различен распоред на содржината меѓу глаголската и именската компонента, како на пр.: *чувствувува благодарност, илри ма, свршува внимание, се однесува срдечно* итн.

Предикатскиот израз во текстот покрај себе бара определени **АРГУМЕНТСКИ ИЗРАЗИ** во именска или реченична форма, сп. на пр. *сине* (некој – еден аргументски израз со предметна референција), *чиша* (некој, нешто – два аргументски изрази со предметна референција), *дава* (некој, нешто, некому – три аргументски изрази со предметна референција), *мисли* (некој, за нешто дека ... – два аргументски изрази со предметна референција и еден со непредметна референција) итн. Поинаку кажано: конститутивниот член на предикатскиот израз т.е. глаголот бара околу себе присуство на аргументски изрази од определен вид, а тоа значи дека тој е селективен од гледна точка на категоријата на граматичка зависност (= има определена рекција). Освен тоа глаголот се менува според категориите *време, начин, лице и број*, а понекогаш и *род* (односно, кон глаголските лексеми припаѓаат збороформи, на коишто им припишуваме различни вредности на споменатите категории). *Времето* и *начинот* на глаголот се категоријални содржини коишто ја карактеризираат говорната ситуација и/или ситуацијата за која се зборува. *Бројот, лицето и родот* на глаголот се семантички празни категории, тие се израз на акомодација на предикатскиот израз кон еден од аргументските изрази кои го придружуваат, познат како СУБЈЕКТ. Кога отсуствува субјектот предикатскиот израз ја зема неутралната форма на 3 л. еднина среден род. Некои глаголи кои формализираат предикати што изразуваат особини/релации со променлив интензитет, се менуваат и по *сиген*.

Глаголите имаат придавски и прилошки **ТРАНСФОРМИ** коишто се развиваат во трансформи на реченични изрази.

Конститутивниот член на именскиот израз, т.е. **именката** се менува по *определеност, род, број*, а изразува и различни форми на граматичка зависност од предикатскиот израз и различни вредности на категориите *лице* и *ајел*. *Ајел*,

лице и *одреденост* се категоријални содржини коишто го сместуваат соодветниот реченичен израз во говорната ситуација и/или во ситуацијата за којашто се зборува. *Бројот*, а понекогаш и *родот* претставуваат специфични предикати коишто се однесуваат на референтите на аргументските изрази. Општо земено, родот е семантички празен, сигнализира формална класа на средства на граматичка акомодација. Формата на зависност сигнализира акомодација на ИС кон соодветен предикатски израз или кон граматички надредената ИС.

Придавката т.е. членот којшто ги дополнува (задолжително) предикатскиот израз или (факултативно) ИС, се менува по *род* и *број*, како и по *степен*. Родот и бројот на придавката имаат единствено акомодатиска функција, додека степенот е предикат којшто ја модифицира нејзината лексичка содржина.

Придавката, исто така, има и специјална прилошка форма, неспособна за формална акомодација, а која функционира на различни нивоа:

а) како неопходен елемент којшто го дополнува предикатскиот израз;

б) како факултативен елемент на предикатскиот израз;

в) како факултативен елемент од втор степен кој ја дополнува ИС.

Прилошката форма се менува по степен.

Како што произлегува од претходно кажаното реченичниот израз се развива на следниот начин:

РИ → ПАК (МИ) (ТИ) (ЛИ)

ПАК → ПИ (АИ₁, АИ₂, АИ₃...)

$$\text{ПИ} \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} \text{КЧ} \\ \text{КЧ, ДЧ} \\ \text{КЧ (ДЧ)} \end{array} \right\}$$

$$\text{КЧ} \rightarrow \text{Г}$$

$$\text{ДЧ} \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} \text{ИС} \\ \text{Пр} \end{array} \right\}$$

$$\text{АИ} \rightarrow \left\{ \begin{array}{c} \text{ИС} \\ \text{РИ} \end{array} \right\}$$

$$\text{ИС} \rightarrow \left\{ \begin{array}{c} \text{КЧ} \\ \text{КЧ, ДЧ*} \\ \text{КЧ (ДЧ)} \end{array} \right\} \text{ 'само контекстно врзани-} \\ \text{те конструкции'}$$

$$\begin{array}{l} \text{КЧ} \rightarrow \text{И} \\ \text{ДЧ} \rightarrow \left\{ \begin{array}{c} \text{П} \\ \text{РИ} \\ \text{И} \\ \text{С} \end{array} \right\} \end{array}$$

$$\text{ПС} \rightarrow \text{П(Пр)}$$

$$\left\{ \begin{array}{c} \text{МИ} \\ \text{ТИ} \\ \text{ЛИ} \end{array} \right\} \rightarrow \left\{ \begin{array}{c} \text{Пр/ИС} \\ \text{РИ} \end{array} \right\}$$

Објаснување на симболите: РИ – реченичен израз; ПАК – предикатско аргументска конструкција (= формализација на ПАС – предикатско-аргументска структура); МИ – модален израз, ТИ – темпорален израз, ЛИ – локативен израз, ПИ – предикатски израз, АИ – аргументски израз, КЧ – конститутивен член на конструкцијата, ДЧ – дополнителен член на конструкцијата, Г – глагол, ИС – именска синтагма, ПС – придавска синтагма, Пр – прилог, И – именка, П – придавка, (...) – факултативен член, {...} – членови кои алтернираат во дадена функција.

Симболите И, П, Г означуваат основни лексичко-супститутивни класи чиешто елементи подлежат на морфолошка категоризација. Лексемите со категоријална карактеристика којашто претходно ја формулиравме прават јадро на одделни класи, сепак, на описот на морфолошката деривација во рамките на тие класи мора да му претходи многу попрецизна категоријална класификација.

Ја претставуваме следната табела која го отсликува карактерот и опсегот на функционална променливост и морфолошка менливост на одделни класи лексеми во македонскиот јазик.

		Иоп	Исп	Илз	Из	П	Пбр	Пз	Пг	Пд	Прп	Прз	Прг	Прм	Г
Определеност	ск пк	+	+	+	+			+		+		+			
Број	ск пк	+	+	+	(+)	+	+	+	+	+					+
Род	ск пк	+	+		(+)	+	+	+	+						(+)
Апел	ск пк	(+)	+	(+)											+
Зависност (Падеж)	ск пк	+	+	+	+				+				+		+
Начин	ск пк													+	+
Време	ск пк											(+)			+
Степен	ск пк	(+)				(+) (+)					(+) (+)				(+)
Лице	ск пк	+	+	+	+										+

Објаснување на симболите: Иоп – општа именка, Исп – сопствено име, Илз – лична заменка, Из – заменска именка, П – придавка, Пбр – главен број, Пз – заменска придавка, Пг – глаголска придавка, Пд – предикатив, Прп – придавски прилог, Прз – заменски прилог, Прг – глаголски прилог, Прм – модален прилог, Г – глагол, (+) – актуелна карактеристика во дел на опсегот, ск – селективност, пк – парадигматски карактер на категоријата.

Како што се гледа од табелата, категоријалните вредности можат да бидат *ирамајикализирани* на ниво на одделни збороформи коишто ѝ припаѓаат на конкретна лексема (т.е.

морфологизирани: лексемата поседува дадена категорија како парадигматска ПК – акомодациска, т.е. лексемата се менува од гледна точка на таа категорија) или на ниво на лексемата, како таква (т.е. лексикализирани: лексемата поседува дадена категорија како селективна – ск, т.е. избира, селектира една од дадените вредности). Во случај на категорија со семантичка функција (а не само граматичка) лексемите, кои ја поседуваат дадената категорија како селективна, ги третираме на ист начин како морфеми со соодветна вредност, како категоријални показатели. Па така, броевите (бројните придавки) се показатели на категоријата број исто како и наставките за број кај именката; заменките (заменските придавки и именки) се показатели на категоријата определеност исто како и постпозитивниот член. (сп.: дел 2.2.); именките се показатели на категоријата лице, што овозможува акомодација на соодветни форми на глаголот; модалните прилози од типот *сијурно, веројатно, можеби* итн. се показатели на категоријата начин, и сл.; некои заменски прилози како на пр.: *сега, денеска* итн. се показатели на категоријата време и сл.

Израз на граматикализација на категоријалните лексички показатели способни за граматичка акомодација е нивната позиција во синтагматската низа.

Како што произлегува од претходно кажаното, класите на лексеми како на пр.: заменките или броевите се дефинираат преку нивната категоријално-семантичка функција, а не само синтаксичко-структурна функција.

Некои класи на лексеми, како морфолошки неменливи, се наоѓаат во нашата табела. Тоа се:

- **предлозите**, т.е. показателите на акомодација на именските изрази, или модификатори на предикатските изрази и/или (секундарно) самостојни показатели па предикатите кои доминираат врз именските изрази;

- **глаголските партикули**, т.е. категоријалните показатели кои ги придружуваат предикатските изрази, како на пр.: *да, би, ќе*;

- **сврзниците**, т.е. показателите на акомодација на реченичните изрази и/или на логичките операции кои се извр-

шуваат врз реченичните изрази и именските синтагми, а кои по својата природа се предикати;

– **извиците**, т.е. експресивно маркираните замени за предикатски изрази или за реченични изрази.

Предлозите, партикулите и сврзниците од граматичка гледна точка во текстот се несамостојни.

Досегашните наши размислувања ја сугерираат следната функционална класификација на македонските лексеми:

1. лексеми со способност за граматичка акомодација (граматички акомодирачки и/или акомодирани);

1.1. граматички самостојни лексеми;

1.1.1. лексеми со синтаксичко-структурна мотивација: *ѿлаѿоли, именки, ѿридавки и ѿрилози*;

1.1.2. лексеми со функционално-категоријална мотивација: *заменки, броеви*;

Забелешка:

Збирот 1.1.2. е содржан во збирот 1.1.1.

1.2. граматички несамостојни лексеми: *ѿпредлози, ѿпарѿикули, сврзници*;

2. лексеми неутрални во однос на граматичка акомодација: *извици*.

Со оглед на скромниот обем на оваа *Грамаѿишка*, ќе се сконцентрираме на описот на **граматикализираните** показатели на содржината, т.е. на описот: **1.** на граматичка менливост на лексемите во рамките на одделни категории, како и **2.** и **3.** на форми на заемна акомодација на зороформите во границите на ИС и на реченичниот израз. Исто така во рамките на синтаксата на именската синтагма **2.** и реченичниот израз **3.** со шематски приказ ќе го претставиме начинот на приредување на формата кон содржината во рамките на граматичките категории својствени на тие два типа конструкции.

здравее ...; -к-а-, -ол-и-, -оѝ-и- — глаголски корен, експресивна деривација; -н-е- — глаголски корен, видска деривација. Најмалку специјализирани се суфиксите -а-, -ува- кои ѝ служат како на одименската деривација, така и на видската деривација, сп.: *царува, дарува* vs *куѝува, менува*, итн., *сиѝрела, весла* vs *умира, раѓа*, итн.

Под **суфикс на основата** подразбираме суфикс со класифицирачка вредност, т.е. суфикс којшто ги дели македонските глаголски лексеми на групи, релевантни од гледна точка на особините на нивната формална структура. Разликуваме два такви суфикса: суфикс *praesentis* (презентски суфикс) и суфикс *aoristi* (аористен суфикс).

Под **формант**, без поблиско определување, подразбираме зборообразувачки елемент, којшто ја карактеризира таа и само таа формална структура за којашто се зборува во моментот.

Флексивната наставка е показател на категоријата *лице* и *број* или на категоријата *род* и *број*.

Речничката форма на македонскиот глагол, т.е. формата на 3.л. еднина на сегашно време, која природно е појдовна при описот на деривацијата, ја има следната структура:

деривациска основа + презентски суфикс +
нулта флексивна наставка

Презентскиот суфикс ја има следнава форма: -а-, -е- или -и-, затоа често се зборува за соодветните три македонски конјугации.

Вториот суфикс на основата којшто има класификувачка вредност е аористниот суфикс со форма -а-, -на-, -е-, -и-. Дистрибуцијата на аористниот суфикс е поинаква отколку на презентскиот суфикс, оттука често се зборува за поделба на глаголите на класи во рамките на одделните конјугации.

Го приводуваме клучот на заемното приредување на презентскиот суфикс (на 1 место) и аористниот суфикс (на 2 место):

1. **-а-** на пр.: *їлед-а-, иїр-а-, куйув-а-, богин-а-, блокир-а-, кандис-а-*;
2. **-е-** на пр.: *би-е-, блу-е-, ба-е-, ве-е-, иин-е-, іреб-е-*;
3. **-е-/а-** на пр.: *їлач-е-/їлак-а-, бриш-е-/бриш-а-, бер-е-/бр-а-, кол-е-/кл-а-*;
4. **-е-/о-** на пр.: *даг-е-/даг-о-, інейш-е-/інейш-о-*;
5. **-и-** на пр.: *бро-и-, іо-и-, буд-и-, кан-и-*;
6. **-и-/е-** на пр.: *оїлув-и-/оїлув-е-, іоцрн-и-/іоцрн-е-*;
7. **-и-/а-** на пр.: *држ-и-/држ-а-, миж-и-/миж-а-*;
8. **-и-/о-** на пр.: *виг-и-/виг-о-, изваг-и-/изваг-о-*.

Забелешка:

Поделбата на глаголите на класи мора да биде дадена во реч-
никот.

Како што произлегува од примерите, во третата група се среќаваме со дополнителни морфонолошки компликации: во една подгрупа основи презентскиот суфикс предизвикува централизирање на крајниот консонант на основата, а во друга подгрупа основи аористниот суфикс го редуцира коренскиот вокализам. Детални морфонолошки правила даваме заедно со карактеристиките на поодделни формации.

Формите на презентот ја имаат следнава структура:

деривациска основа + презентски суфикс +
флексивна наставка

Презентскиот суфикс во 1 л. еднина во сите класи и во 3. л. множина во класите од 2 до 8 има нулта вредност.

Флексивните наставки се следните:

1. л. едн.	-ам		1. л. мн.	-ме
2. л. едн.	-иш		2. л. мн.	-ише
3. л. едн.	-ø		3. л. мн.	-аиш

Примери:

1.	3.	5.
<i>īleg-∅-ам</i>	<i>īlač-∅-ам</i>	<i>нос-∅-ам</i>
<i>īleg-а-ш</i>	<i>īlač-е-ш</i>	<i>нос-и-ш</i>
<i>īleg-а-∅</i>	<i>īlač-е-∅</i>	<i>нос-и-∅</i>
<i>īleg-а-ме</i>	<i>īlač-е-ме</i>	<i>нос-и-ме</i>
<i>īleg-а-īе</i>	<i>īlač-е-īе</i>	<i>нос-и-īе</i>
<i>īleg-а-аīī</i>	<i>īlač-∅-аīī</i>	<i>нос-∅-аīī</i>

Нерегуларни форми:

– глаголите *знае, дава* во 1.л. еднина се однесуваат така како да коренското *-а-* има вредност на суфикс на основата, т.е. творат форми: *знам, дам*.

– глаголот-копула *е*, базиран врз две суплетивни основи, има промена *сум, си, е, сме, сīе, се*.

Формите на императивот ја имаат следната структура:

деривациска основа + презентски суфикс +
формант на императивот + флексивни наставки

Презентскиот

нула.

Формантот на императивот има вредност *-и-* во еднина, *-е-* во множина; во позиција по вокал, обете вредности се неутрализираат во *-j-*.

Флексивните наставки се следните:

2. л. едн.	<i>-∅</i>	2. л. мн.	<i>-īе</i>
------------	-----------	-----------	------------

Забелешка:

Императивот во македонскиот јазик има синтетски форми само за 2. лице во двата броја.

Примери:

1.	3.	5.
<i>илег-а-ј-ø</i>	<i>йлач-и-ø</i>	<i>нос-ø-и-ø</i>
<i>илег-а-ј-ије</i>	<i>йлач-ø-е-ије</i>	<i>нос-ø-е-ије</i>

Нерегуларни форми:

– глаголите, чијашто деривациска основа завршува на суфиксот *-ува*, факултативно творат императив со испуштање на елементот *-ва-*, на пр.: *куйува* : *куйуј*, *куйујије*;

– глаголот *кладе* твори императив со испуштање на последниот консонант на основата: *клај*, *клајије*;

– глаголот *држи* факултативно твори императив со испуштање на формантот: *дри*, *дрије*.

Формите на имперфектот ја имаат следната структура:

деривациска основа + презентски суфикс +
претеритен формант + флексивна наставка

Презентскиот суфикс пред претеритниот формант ја менува својата вредност *-и-* во *-е-*.

Претеритниот формант во 1. л. еднина како и во 1.л. и 2.л. множина добива вредност *-в-*, во 2.л. и 3.л. еднина добива вредност *-и-*, во 3.л. множина – вредност нула (*-ø-*).

Флексивните наставки се следните:

1. л. едн.	<i>-ø</i>	1. л. мн.	<i>-ме</i>
2. л. едн.	<i>-е</i>	2. л. мн.	<i>-ије</i>
3. л. едн.	<i>-е</i>	3. л. мн.	<i>-а</i>

Примери:

1.	3.	5.
<i>iled-a-v-ø</i>	<i>ilac-e-v-ø</i>	<i>nos-e-v-ø</i>
<i>iled-a-sh-e</i>	<i>ilac-e-sh-e</i>	<i>nos-e-sh-e</i>
<i>iled-a-sh-e</i>	<i>ilac-e-sh-e</i>	<i>nos-e-sh-e</i>
<i>iled-a-v-me</i>	<i>ilac-e-v-me</i>	<i>nos-e-v-me</i>
<i>iled-a-v-še</i>	<i>ilac-e-v-še</i>	<i>nos-e-v-še</i>
<i>iled-a-a</i>	<i>ilac-e-ø-a</i>	<i>nos-e-ø-a</i>

Нерегуларни форми:

– глаголот-копула *e* твори имперфект со нулти суфикс од основата *бе-*: *бе-ø-v-ø*, *бе-ø-sh-e*, *бе-ø-sh-e*, *бе-ø-v-me*, *бе-ø-v-še*, *бе-ø-ø-a*.

Таканаречената л-форма на имперфектот ја има следната структура:

дериџациска основа + презентски суфикс +
формантот *-л-* + флексивни наставки

Презентскиот суфикс има иста вредност како и кај имперфектот.

Флексивните наставки се следните:

едн.	м. р. <i>-ø</i>	ж. р. <i>-a</i>	с. р. <i>-o</i>	мн.	<i>-e</i>
------	-----------------	-----------------	-----------------	-----	-----------

Примери:

1.	3.	5.
<i>iled-a-l-ø</i>	<i>ilac-e-l-ø</i>	<i>nos-e-l-ø</i>
<i>iled-a-l-a</i>	<i>ilac-e-l-a</i>	<i>nos-e-l-a</i>
<i>iled-a-l-o</i>	<i>ilac-e-l-o</i>	<i>nos-e-l-o</i>
<i>iled-a-l-e</i>	<i>ilac-e-l-e</i>	<i>nos-e-l-e</i>

Формите на аористот ја имаат следната структура:

дериџаиска основа + аористен суфикс + претеритен формант + флексивни наставки

Кај бессуфиксните основи од групата 3. пред аористниот суфикс се среќаваат и други варијанти на коренската морфема отколку пред презентскиот суфикс:

– на крајот на основата на место на централните согласки *ч, ж* среќаваме задни периферни *к, ѝ*, сп.: *ѝлач-е- : ѝлак-а-, суч-е- : сук-а-, лаж-е- : лаѝ-а-*; како и префиксираниите форми од коренот *-каж-* : *докаж-е- : докаж-а-*;

– коренскиот вокализам на основата пред крајниот сонант подлежи на редукција, сп.: *бер-е- : бр-а-, кол-е- : кл-а-*.

Претеритниот формант ја добива вредноста *-в-* во 1.л. еднина и во 1. л. и 2.л. множина, вредност нула во 2.л. и 3.л. еднина, како и во 3.л. множина.

Флексивните наставки се следните:

едн.	-ø	1. л. мн.	-ме
		2. л. мн.	-ѝе
		3. л. мн.	-а

Примери:

1.	3.	5.
<i>ѝлед-а-в-ø</i>	<i>ѝлак-а-в-ø</i>	<i>нос-и-в-ø</i>
<i>ѝлед-а-ø-ø</i>	<i>ѝлак-а-ø-ø</i>	<i>нос-и-ø-ø</i>
<i>ѝлед-а-ø-ø</i>	<i>ѝлак-а-ø-ø</i>	<i>нос-и-ø-ø</i>
<i>ѝлед-а-в-ме</i>	<i>ѝлак-а-в-ме</i>	<i>нос-и-в-ме</i>
<i>ѝлед-а-в-ѝе</i>	<i>ѝлак-а-в-ѝе</i>	<i>нос-и-в-ѝе</i>
<i>ѝлед-а-ø-а</i>	<i>ѝлак-а-ø</i>	<i>нос-и-ø-а</i>

Забелешка:

Согласно со македонскиот правопис формите од типот *нос-и-џ-а* се реализираат како *носија*.

Нерегуларни форми:

– некои глаголи од групата 5. факултативно творат аорист како и групата 7., сп.: *забележи: забележив/забележав, молчи: молчив/молчав*, како и бессуфиксните глаголи од типот *бои, крои, дои*;

– глаголот-копула *е* твори аорист исто како и имперфект, т.е. со нулта-суфикс од основата *бе-/би-*: *бе-џ-в-џ, би-џ-џ-џ, би-џ-џ-џ, бе-џ-в-ме, бе-џ-в-џе, бе-џ-џ-а*.

Таканаречената л-форма од аористна основа ја има следната структура:

деривациска основа + аористен суфикс + *-л-* формант + флексивни наставки

За формата на основата пред аористниот суфикс сп. погоре.

За формата на формантот пред одделни флексивни наставки сп. погоре во врска со *л*-формата на имперфектот.

Флексивните наставки се како кај *л*-формата од презентска основа.

Примери:

1.	3.	5.
<i>iled-a-l-џ</i>	<i>йлак-а-л-џ</i>	<i>нос-и-л-џ</i>
<i>iled-a-l-а</i>	<i>йлак-а-л-а</i>	<i>нос-и-л-а</i>
<i>iled-a-l-о</i>	<i>йлак-а-л-о</i>	<i>нос-и-л-о</i>
<i>iled-a-l-е</i>	<i>йлак-а-л-е</i>	<i>нос-и-л-е</i>

Нерегуларни форми:

– глаголот-копула *сум* има форма: *би-џ-л-џ, би-џ-л-а, би-џ-л-о, би-џ-л-е*.

1.1.1. Глаголска придавка

Структура на глаголската придавка:

дериџаиска основа + презентски суфикс +
придаџски формант + придаџска флексиџна наставка

Презентскиот суфикс пред адјектиџниот формант (исто како и пред претеритниот формант) ја менуџа вредноста од -и- во -е-.

Адјектиџниот формант има форма -ӣ-, во случај кога на крајот на основата се јавуџа /н/ или /њ/, во други случаи тој има форма -н-.

Примери:

1.	3.	5.
ӣлед-а-н-ø	ӣлач-е-н-ø / ӣлак-а-н-ø	нос-е-н-ø
ӣлед-а-н-а	ӣлач-е-н-а / ӣлак-а-н-а	нос-е-н-а
ӣлед-а-н-о	ӣлач-е-н-о / ӣлак-а-н-о	нос-е-н-о
ӣлед-а-н-и	ӣлач-е-н-и / ӣлак-а-н-и	нос-е-н-и

сп.: исто така и бањ-а-ӣ-ø, ӣагн-а-ӣ-ø, итн.

Нерегуларни форми:

– префиксираните глаголи од групите 3. и 7. и некои глаголи од групата 5. (сп. погоре за нерегуларните форми на аористот) творат глаголска придаџка со аористниот суфикс, сп.: набран, заклан, исџеан, ӣосеан; непрефиксираните глаголи од овие групи факултативно творат глаголска придаџка со аористен суфикс, сп.: бран/берен, клан/колен, ӣран/ӣерен, сеан/сеен, бројан/броен.

1.1.2. Глаголски прилог

дериџаиска основа + презентски суфикс +
адвербиален формант

Презентскиот суфикс пред адвербијалниот формант (исто како и пред адјективниот и претеритниот формант) ја менува својата вредност од *-и-* во *-е-*.

Адвербијалниот формант има вредност *-јќи*.

Примери:

1.	3.	5.
<i>и́лег-а-јќи</i>	<i>и́лач-е-јќи</i>	<i>нос-е-јќи</i>

Забелешка:

Акцентот секогаш паѓа на претпоследниот слог на збороформата.

1.2. Именка

Во секоја именска збороформа разликуваме:

деривациска основа + флексивна наставка
(+ показател на определеност)

Деривациската основа ја има следната структура:

(префикс+) корен (+суфикс/низа на суфикси)

Префиксите се јавуваат ретко и не се случува тие да се појават во функција на именски форманти (т.е. зборообразувачки елементи коишто решаваат за категоријалната карактеристика на основата). Префиксите или:

а. ја модифицираат основата без да ја променат нејзината категоријална карактеристика, сп.: *и́ри-мајка*, *и́ре-дего*;
или

б. ако деривацијата води кон категоријална промена, ја карактеризираат појдовната формација како:

б.а. глаголска, сп.: *оѓо́вор*, *обврска*, *и́рејрека*;

б.б. предлошка, сп.: *заду́ша*.

Некои суфикси ја сигнализираат категоријалната карактеристика на појдовните формации, така на пр.: суфиксите *-ош-* ($\emptyset$), *-иш-*($\emptyset$), *-б-*(*a*), *-ач-*($\emptyset$) посочуваат на глаголска основа; суфиксот *-ош-иј-*(*a*) на придавска основа; суфиксите *-еж-*($\emptyset$), *-ик-*($\emptyset$) на неименска основа; суфиксите *-сшв-*(*o*), *-осш-*($\emptyset$), *-ош-*(*a*) на неглаголска основа; суфиксите *-ар-*($\emptyset$), *-ин-*($\emptyset$), *-иш-а/-чиј-а*, *-лак-*($\emptyset$), *-ен-и-*(*e*), *-у-л-*(*e*) на именска основа, од кои двата последни на експресивна деривација; суфиксите *-л-*(*o*), *-ок-*($\emptyset$), *-к-*(*a*), *-ин-*(*a*), *-иш-*(*a*) ништо не зборуваат за појдовната основа. Како што произлегува од примерите, соодветната информација не ја носи само суфиксот, туку суфиксот заедно со флексивната наставка.

Последниот суфикс во низата (т.е. суфиксот којшто непосредно претходи на флексивната наставка) функционира како формант на основата.

Флексивната наставка е показател на категоријата род, број, апел, а ретко и, како трага на постари состојби, на граматичката зависност.

Поинаку отколку во случај на глаголот, каде основната парадигма има 6 елементи, флексивната парадигма на македонската именка, општо земено, има по два, а по исклучок (кај парадигмата по број) по три или четири елементи.

Под показател на определеноста подразбираме подвижна низа од: заменска морфема + флексивна наставка, која што во извесни употреби во постпозиција ги придружува именските збороформи. Условите за нејзино појавување ги определува семантичката и/или формалната синтакса (сп.: понатаму во дел 2.2.).

Речничката форма на македонската именка (т.е. независната форма во еднина, немаркирана по апел) којашто е појдовна при описот ја има следната структура:

деривациска основа + флексивна наставка.

Формантот на основата во извесен степен овозможува да се предвиди наставката.

Класичен критериум за формална класификација на именските лексеми е нивната карактеристика по род. Родот за

именката е селективна категорија, т.е. во основа секоја лексема може да се карактеризира по род и тоа преку нејзино-то вклучување во една и само една од трите можни класи: машки, женски и среден. Исклучок од овој принцип се личните заменки, коишто се наоѓаат надвор од категоријата род (сп. дел 1.2.1.1., 2.5.), како и извесен број именки кои можат да се карактеризираат само негативно како од не-среден род или од не-женски род (сп. подолу).

Секвенцата: формант на основата + наставка на еднина најчесто еднозначно информира за родот, но, бидејќи: а) постојат исклучоци од овој принцип, б) морфолошката градба на речничката збороформа (речничката форма) не е секогаш прегледна, карактеристиката по род мора да биде дадена во речникот.

Флексивната наставка на речничката збороформа може да ја има вредноста: нула или невисок вокал, т.е. -*ø*, -*a*, -*e*, -*o*. Исклучок прават лексемите кои немаат форма за еднина (таканаречените *pluralia tantum*, сп. подолу), кои во речникот се претставени со збороформи со наставката -*и*, типична за множината.

Заемното приредување на наставките, од една страна, и класите на родот, од друга страна, по правило е повеќезначно. Во случај на мотивирани основи (т.е. со формант кој не е еднаков на нула) приредувањето на секвенците: формант на основата + наставка е еднозначно.

Наставката -*ø* во лексемите од домашно потекло се јавува кај основи кои на крајот немаат вокал и сигнализира не-среден род, вообичаено машки, поретко женски, а во однос на не многу големата, затворена класа на именки – машки и/или женски род. Тоа се именките: *вар*, *вечер*, *жал*, *жар*, *кал*, *џамеџ*, *џејел*, *џесок*, *џрав*, *џреслај*, *сок*.

Во позајмените лексеми наставката -*ø* може да се појави и кај основи со краен висок вокал, на пр.: *жири*, *инџервју*, итн., каде сигнализира не-женски род.

Наставката -*a* сигнализира не-среден род, општо земено женски род, но во однос на извесен број на лични именки: а) називи на степенот на сродство, професионални називи

итн., како на пр.: *шура, слуја, војвода*; б) сопствени имиња, како на пр.: *Никола, Блајоја, Косија* итн.; в) позајмените зборови со суфиксите *-чиј-а/-иј-а, -лиј-а* – што сигнализира машки род.

Забелешка:

За функционалниот статус на лексемите со суфиксот *-лиј-а* сп. подолу, дел 2.5.

Наставката *-е*, општо земено, сигнализира среден род, единствено во случај на извесен број епитети како на пр.: *ушл-е, носл-е*, каде сигнализира машки род, или пак во случај на извесен број сопствени имиња – машки род, на пр.: *Гане, Блаже, Орде ...*; или женски род, на пр.: *Маре, Свеише, Лиле ...*

Наставката *-о* сигнализира не-женски род, општо земено среден, или пак во случај на извесен број епитети, како на пр.: *шрчкара-л-о, влеч-к-о ...*, називи на степен на сродство, како на пр.: *шай-к-о, чич-к-о ...*, како и сопствени имиња, како на пр.: *Мий-о, Саи-о ...* – машки род.

Забелешка:

Зборувајќи за родската карактеристика на именката вреди да се обрне внимание на две македонски одлики на експресивна деривација, необични во словенски контекст:

- огромниот број на хипокористици, меѓу нив сите хипокористици од II и III степен, независно од родот на појдовната основа тие се со среден род, деривирани пред сè од основи од: машки род со формантот *-ич-(е)*; од основи од женски род со формантот *-ич-(е)*, од основите од среден род со формантот *-ц-(е), -(еи)ц-(е)*;
- многу експресивни епитети имаат парадигматски род, сп.: *уш-л-е : уш-л-а, грс-л-о : грс-л-а, влеч-к-о : влеч-к-а*, и сл.

Парадигмата по број на македонската именка опфаќа две или три, ретко четири збороформи. Соодветните збороформи ќе ги наречеме (1) форма на еднина, (2) форма на основна (обична) множина (или едноставно множина), (3) форма на збирна множина и (4) форма на избројана множина.

Ако ги изземеме *pluralia tantum*, формата на еднината е идентична со погоре опишаната речничка форма.

Формата на основната множина прифаќа повеќе наставки. Заемното приредување на наставките од еднина и од множина зависи од родот на именката, од самите наставки, а исто така и од структурата на зборообразувачката основа.

Кај основите на именки од машки род и на двородни именки од машко-женски род наставката на множината ги има вредностите *-и*, *-ови*, *-еви*, *-овци*, *-евци*.

Наставката *-евци* ја прифаќаат машколичните именки со наставка *-е* во еднина и сопствените имиња кои завршуваат на вокал различен од *-о*, сп.: *Петр-е* : *Петр-евци*, *Методиј-е* /*Методиј-а* : *Методи-евци*, итн.

Наставката *-овци* ја прифаќаат машколичните именки со наставка *-о* во еднина и сопствените имиња со наставка *-о* и/или со консонант на крајот на основата и наставка *-о*, сп.: *Ѓаџи-о* : *Ѓаџи-овци*, *Бож-о* : *Бож-овци*, *Јордан-о* : *Јордан-овци*, итн.

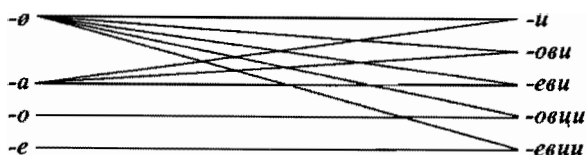
Наставката *-еви* ја прифаќаат како единствена еднословните именки со /j/ (но не и /ej/) на крајот на основата, сп.: *бој-о* : *бој-еви*, *сирој-о* : *сирој-еви*; *крај-о* : *крај-еви* итн. (ортографски: *бој* : *боеви*, *сирој* : *сироеви*, *крај* : *краеви*, и како алтернативна (покрај *-ови*) кај низа други еднословни именки, а и именката *шур-а* : *шур-еви*).

Наставката *-ови* ја прифаќаат еднословните именки (изземајќи ги оние кои ја прифаќаат единствено наставката *-еви*), именката *шур-а*, како и именките *вештар-о*/*вештер-о* и *ојан-о*. Во последниот случај процесот на творење на множина е придружен со промени *а* : *о*, *е* : *о*, сп.: *вештар-о*/*вештер-о* : *вештр-ови*, *ојан-о* : *ојн-ови*.

Наставката *-и* ја прифаќаат општите повеќесложни именки како и затворен број на еднословни именки со наставка *-о* во еднина. Пред наставката *-и* крајните *к*, *ѝ*, *х*, а по исклучок и *в* преминуваат во *ц*, *з*, *с*, сп.: *јунак-о* : *јунац-и*, *бубреј-о* : *бубрез-и*, *монах-о* : *монас-и*, *Влав-о* : *Влас-и*. Исто така, ги забележуваме и промените *а* : *о*, *е* : *о*, *о* : *о* во извесни корени и форманти, сп.: *џеаџтар-о* : *џеаџтр-и*, *сџар-ец-о* : *сџар-ц-и*, *џламен-о* : *џламп-и*, *џред-ок-о* : *џред-ц-и*, итн. И најпосле, пред наставката *-и*, може да подлегне на промена

и структурата на суфиксите на основата. Ова се однесува на суфиксите *-ец-* и *-ин-*, кои се јавуваат како форманти кај некои машколични именки во еднина, пред наставката *-ø* и алтернираат со нула пред наставката *-и*, сп.: *селан-ец-ø* / *селан-ин-ø* : *селан-ø-и*, *скојјан-ец-ø* / *скојјан-ин-ø* : *скојјан-и*, *Срб-ин-ø* : *Срб-ø-и*, *христијан-ин-ø* : *христијан-ø-и*.

На крајот ја добиваме следната слика на заемно приредување на наставките од еднина и основна множина кај именките од машки род:

Оваа ситуација, спротивно на македонската граматичка традиција, би можеле да ја синтетизираме и вака: имаме универзална наставка *-и*, која за некои групи именки имплицира соодветно проширување на основата со формантите *-ов-*, *-ев-*, *-ов-ц-*, *-ев-ц-*.

Нерегуларни форми:

– кај некои именски лексеми функцијата на основната множина ја прифаќаат форми со наставки за збирна множина, сп. со наставката *-је*: *џирн-ø* : *џир=њ=је*¹, *бруџ-ø* : *бру=ќ=е*, *косџен-ø* : *косџе=њ=је*; со наставката *-ишџа*: *сон-ø* : *сон-ишџа/сн-ишџа*, *џаџ-ø* : *џаџ-ишџа/џаџ-ови*; со наставката *-ја*: *браџ-ø* : *бра=ќ=а*;

– со редукција на формантот и промена на крајниот слог твори множина именката *Турч-ин-ø* : *Турц-и*;

– исто како и во другите словенски јазици, суплетивен пар творат збороформите: *човек-ø* : *луг=е*.

Именките од женски род творат основна множина со додавање кон основата на наставката *-и*.

¹ = означува морфолошки јазол.

Нерегуларни форми:

– именките *рак-а* и *ној-а* ја прифаќаат наставката *-е* која соодветно имплицира промена *к* : *ц* и *ј* : *з*, сп.: *рак-а* : *рац-е*; *ној-а* : *ноз-е*.

Кај основите на именките од среден род наставката за основна множина може да има две вредности: *-а* или *-иња*. Последната може да се сфати и како секвенца на формантот *-ин-* прифатен од збирната множина и наставката *-ја*.

Наставката *-а* ја прифаќаат именките кои во еднина завршуваат на *-о*, како и оние кои завршуваат на *-е*, а кои на крајот на основата имаат */j/*, */u/*, */y/*, */i̯/*, сп.: *вин-о* : *вин-а*, *лозј-е* : *лозј-а*, *лиц-е* : *лиц-а*, *ојнишј-е* : *ојнишја*.

Наставката *-иња* ја прифаќаат останатите именки со наставка *-е* во еднина, сп.: *мор-е* : *мориња*, *јол-е* : *јолиња*, *каф-е* : *кафиња*.

Нерегуларни форми:

– именките *ок-о* и *ув-о* во множина ја прифаќаат наставката *-и*, што е придружено со промената *к* : *ч* и *в* : *ш*, сп.: *ок-о* : *оч-и*, *ув-о* : *уш-и*;

– именките *рам-о*, *неб-о*, *чуг-о* ја прошируваат основата во множина на следниот начин: задолжително со формантот *-ен-* или факултативно со формантот *-ес-*, сп.: *рам-о* : *рамен-а*, *неб-о* : *неб-а/неб-ес-а*, *чуг-о* : *чуг-а/чуг-ес-а*;

– именката *деј-е* има множина *дец-а*, а именката *јајн-е* покрај регуларната множина *јајн-иња* има и нерегуларна *јајан-ц-а*;

– некои именки коишто во множина ја прифаќаат наставката *-а* со помош на наставката *-иња* творат експресивни, деминутивни форми на множината, сп.: *деј-е* : *дец-а* : *деч-иња*, *срц-е* : *срц-а* : *срц-иња*.

Деривацијата на форми на збирната множина е повеќекратно ограничена, но сепак отворена. Ограничувањата имаат семантички и/или формален карактер. Доминираат семантичките ограничувања. Меѓу другото, во принцип, збирна множина не творат личните именки, што автоматски ги елиминира сите лексеми од машки род со поинаква наставка во

еднина освен -*ø*. Меѓу ограничувањата кои по својот карактер се формални, суштествено е тоа дека збирна множина не творат позајмените лексеми.

Формите на збирната множина ги прифаќаат наставките -*је*, -*ја*, -*ишија*, првата од нив е родски неутрална, втората е карактеристична за не-женските именки, третата сигнализира машки род.

Наставките -*ја*, -*је* предизвикуваат различни морфолошки промени на границата меѓу зборообразувачката основа и наставката:

– групите *си*, *зг* на крајот на основата подлежат на упростување, сп.: *бреси-ø* : *бresi=је*, *iprozg-ø* : *iproz=је*;

– кај крајните *и*, *г*, *н* во основите од машки род и женски род настанува морфолошки јазол во форма соодветна на фонемите *ќ*, *ѓ*, *њ*, преку кои поминува апстрактна морфолошка граница, сп.: *рабои-а* : *рабо=ќ=е*, *йруи-ø* : *йру=ќ=е*, *ливаг-а* : *лива=ѓ=е*, *иланин-а* : *илани=њ=е*.

Наставката -*ишија* ја прифаќаат мал број на именки од машки род, сп.: *дол-ø* : *дол-ишија*, *рид-ø* : *рид-ишија*, *куи-ø* : *куи-ишија*.

Наставката -*ја* ја прифаќаат мал број на именки од машки и среден род, сп.: *роб-ø* : *роб-ја*, *камен-ø* : *каме=њ=а*, *бор-ø* : *бор-ја*, *крил-о* : *крил-ја*, *дрв-о* : *дрв-ја*.

Формите со наставките -*ишија* и -*ја* најчесто се алтернативни во однос на формите со најчестата наставка -*је*.

Наставката -*је* ја прифаќаат именките од машки и женски род, како и мал број на именки од среден род, сп.: *илас-ø* : *илас-је*, *грум-ø* : *грум-је*, *снои-ø* : *снои-је*, *вод-а* : *во=ѓ=е*, *йрев-а* : *йрев-је*, *йер-о* : *йер-је*, *жиш-о* : *жиш-је*.

Некои, а особено еднословните именки од машки род со наставка -*ø* во еднина творат форми на избројана множина со додавање кон деривациската основа на наставката -*а*. Процесот на творење на овие форми е придружен со вокални промени *е*, *а*, *о* : *ø*. Формите на избројана множина, општо земено се факултативни варијанти на формите на основната (обичната) множина во позиција по број или по количествени-те прилози од типот: *неколку*, *многу* (т.е. по сите претставници

на супститутивната класа на бројот), сп.: *ден-ø* : (*два*) *ден-а*, *леб-ø* : (*йеџ*) *леб-а*, *ојан-ø* : (*џри*) *ојан-а*.

Како што произлегува од нашиот опис, максимална, односно четиричлена парадигма по број поседуваат само одделни именки од машки род, со таа суштествена ограда дека секогаш е возможна замената на формите на збирната или избројаната множина со форми на основна множина. Сп.: *сној-ø* : *снојови* (: *сној-је* ; (*йеџ*) *сној-а*).

Парадигмата по категоријата апел се сече со парадигмата по број во таа смисла што постојат специјални, немаркирани форми на апел во еднина и во множина.

Формите на вокативот (т.е. маркираните форми на категоријата апел), пред сè се карактеризираат со специјална интонациска рамка, која е решавачка за нивниот ранг на самостојни јазични пораки (сп.: дел 2.6.)

Оваа рамка може да се наложи на таканаречената (сп. подолу) независна форма на лексемата или, кај накои групи именки од машки и женски род во еднина, на специјалната морфолошка форма на вокативот.

Родовата карактеристика на основата е релевантна (има класификувачка вредност) при процесот на избор на наставката на вокативот.

Именките од машки род ја прифаќаат наставката *-е* или *-у*.

Наставката *-у* ја прифаќаат:

а) именките со *ч*, *ш*, *ж*, *ј*, *њ*, *к*, *џ* на крајот на основата, сп.: *џејач-ø* : *џејач-у!*, *кељеш-ø* : *кељеш-у!*, *маж-ø* : *маж-у!*, *рајџај-ø* : *рајџај-у!*, *коњ-ø* : *коњ-у!*, *смок-ø* : *смок-у!*, *беј-ø* : *беј-у!*;

б) повеќето именки со еднословна основа

и

в) оние двосложни, кои деривираат хипокористици со помош на формантот *-ø* и наставката *-е*, сп.: *орел-ø* (: *орл-е*) : *орл-у!*, *йејел-ø* (: *йејл-е*) : *йејл-у!*; кај овие последниве додавањето на наставката е придружено од алтернација *е* : *ø*.

Како што лесно може да се забележи постои вкрстување на опсегот на групата а) од една страна и б) и в) од друга страна.

Наставката *-e* ја прифаќаат повеќето именки со повеќесложна основа и наставка *-ø* во речничката форма, еднословните именки *йой-ø* и *кум-ø*, како и, алтернативно, именките *свай-ø*, *син-ø*, *зей-ø*, *цар-ø*, сп.: *йријаишел-ø* : *йријаишел-e!*, *Сйојан-ø* : *Сйојан-e!*, *цар-ø* : *Цар-e!*/*цар-y!*.

Нерегуларни форми:

– именките со наставка *-ија* можат да творат вокатив без наставка преку редукција на суфиксот, сп.: *чорбаџиј-a* : *чорбаџи-и!*;

– нерегуларни форми на вокативот имаат именките: *бої-ø* : *бож-e!*, *друјар-ø* : *друж-e!*, *човек-ø* : *човеч-e!* (покрај *човек-ø* 'маж' : *човек-y!*), *јосџог-ø* : *јосџог-и!*/*јосџог-e!*, *сџарец-ø* : *сџарч-e!*, *месец-ø* : *месеч-e!*/*месец-e!*; изолираната форма *оче!* се употребува при обраќање на свештено лице.

Именките со женски род ја прифаќаат наставката *-o* или *-e*.

Наставката *-e* ја прифаќаат:

а) именките со повеќесложни основи изведени со формантот *-иц(a)*, сп.: *мајч-иц-a* : *мајч-иц-e!*, *мајар-иц-a* : *мајар-иц-e!*;

б) сопствените имиња и некои општи именки со основи деривирани со формантот *-к(a)*, сп.: *Рајџ-к-a* : *Рајџ-к-e!*, *мај-к-a* : *мај-к-e!*, *шејџ-к-a* : *шејџ-к-e!*;

в) именките *сваќ-a* и *йойаќ-a*, како и

г) алтернативно, сопствените имиња со формантот *-иј(a)*, сп.: *Мар-иј-a* : *Мар-иј-e!*

Наставката *-o* ја прифаќаат сите останати именки од женски род со наставка *-a* во речничката форма.

Парадигмата по број, исто така, се сече и со остатоците од морфолошката парадигма по граматичка зависност (падеж). Некои називи на живи суштества од машки род, пред сè сопствените имиња и називите на степен на сродство во еднина, освен независната (=речничката) форма поседуваат и специјални зависни форми, деривирани со додавање кон основата на наставките *-a* или *-еџа* (односно наставката *-a* на којашто, кај некои основи, ѝ претходи формантот *-ејџ-*).

Наставката *-а* ја прифаќаат именките со краен консонант на основата, со наставки *-о* или *-ø* во речничката форма, сп.: *Сџојан-ø* : *Сџојан-а*, *Велк-о* : *Велка*, *џаџик-о* : *џаџик-а*.

Наставката *-еџа* ја прифаќаат именките со наставка *-е* во речничката форма, сп.: *Пеџр-е* : *Пеџр-еџа*, *баџ-е* : *баџ-еџа*, *Сивч-е* : *Сивч-еџа*, *вујч-е* : *вујч-еџа*.

Речничката форма, како и останатите форми на парадигмата по број на именката можат да прифаќаат во постпозиција заменски показател на определеност. Формите на вокативот како и зависните форми, по дефиниција, ги исклучуваат ваквите поврзувања.

Постојат серии на заменски показатели на определеност, кои се базираат соодветно врз корените *џ-*, *ов-*, *он-* и морфолошки се акомодирани кон именските збороформи коишто ги придружуваат. Изборот на формата на показателот на определеност зависи од:

а) категоријалната карактеристика на соодветната именска збороформа, како и

б) од нејзината последна фонема (т.е. за неа карактеристичната флексивна наставка).

Сите три заменски серии го имаат истиот инвентар и истата формална дистрибуција на форми. Во врска со ова се ограничуваме на описот на основната серија, таканаречениот *ојределен член*, базиран на коренот *џ-*.

Членот има четири форми на акомодација: *-оџ-ø*, *-џ-а*, *-џ-о*, *џ-е*.

Формата *-оџ-ø* се врзува во постпозиција со единската форма на именките од машки род со основа завршена на консонант и нулта наставка, сп.: *човек-ø* : *човек-ø-оџ-ø*, *војник-ø* : *војник-ø-оџ-ø*, *џлас-ø* : *џлас-ø-оџ-ø*. Именките со формантот *-изам-*, покажуваат алтернација *а* : *ø*, сп.: *комунизам-ø* : *комунизам-ø-оџ-ø*. Сп. исто така и алтернатите *а* : *ø*, *о* : *ø* во изолираните примери како на пр.: *веџар-ø* : *веџр-ø-оџ-ø*, *лакоџ-ø* : *лакиџ-ø-оџ-ø*.

Формата *-џ-а* се врзува со речничка форма со наставка *-а*, независно од родот и бројот (сп.: единина женски род *џ*

еднина машки род vs множина среден род) како и со формата на еднина на именките од женски род чија основа завршува на консонант и наставка нула, сп.: *соб-а* : *соб-а-ѝ-а*, *жен-а* : *жен-а-ѝ-а*, *слуї-а* : *слуї-а-ѝ-а*, *вин-о* : *вин-а* : *вин-а-ѝ-а*, *ѝол-е* : *ѝол-иња* : *ѝол-ињ-а-ѝ-а*, *нок-ѳ* : *нок-ѳ-ѝ-а*. Именките со *-сѝ* на крајот на основата при ова ги упростуваат геминатите настанати со додавање на членот, сп.: *радосѝ-ѳ* : *радосѝ-ѳ-ѝ-а* (*радосѝа*), *свежесѝ-ѳ* : *свежесѝ-ѳ-ѝ-а* (*свежесѝа*).

Забелешка:

Формите на избројаната множина кои исто така се творат со наставката *-а* не се врзуваат непосредно со членот бидејќи никогаш не се јавуваат во текстот самостојно, т.е. во ранг на полна именска синтагма.

Формата *-ѝ-о* се врзува со формите на именките со наставка *-e/-je* и *-о* (со исклучок на формите *рац-е*, *ноз-е*, сп. подолу), сп.: *ѝаѝк-о-ѝо*, *лу=ѓ=е* : *лу=ѓ=е-ѝ-о*, *мор-е* : *мор-е-ѝ-о*, *мес-о* : *мес-о-ѝ-о*, *нив-је* : *нив-је-ѝ-о*. Исто така и позајмените именки од типот *жири*, *инѝервју* се врзуваат со членот во форма *-ѝ-о*, сп.: *жири-ѝ-о*.

Формата *-ѝ-е* се врзува со формите на основната множина на именките од машки и женски род (со исклучок на формите *лу=ѓ=е*, сп. погоре), т.е. со именските зборформи кои завршуваат на *-и* како и со формите *рац-е*, *ноз-е*, сп.: *жен-и* : *жен-и-ѝ-е*, *маж-и* : *маж-и-ѝ-е*, *крај-еви* : *крај-еви-ѝ-е*, *ноз-е* : *ноз-е-ѝ-е*.

Забелешка:

Некои морфолошки типови на именки, сопствени имиња или називи на степен на сродство, не се опфатени со нашата класификација, бидејќи, како селективни од гледна точка на категоријата определеност по дефиниција не се врзуваат со членот.

1.2.1. Именски заменки

Тие се селективни од гледна точка на категоријата определеност и по дефиниција не се врзуваат со членот. Заменските зборформи ја имаат следната структура:

дериџациска основа + флексивна наставка.

Дериџациската основа често претставува низа на неколку коренски елементи. Изолираниот карактер на заменските парадигми, како и многубројните суплетивни форми се причина за тоа дека во нашиот запис не ја откриваме морфолошката структура на заменските форми.

Врз база на семантичкиот критериум меѓу именските заменки кои се морфолошки менливи разликуваме: лични заменки и заменки кои се базираат на лексемата *кој*.

1.2.1.1. Лични заменки

Вистинските лични заменки, т.е. заменките за 1. и 2. лице стојат надвор од категоријата род и се селективни по број.

Забелешка:

Тука мислиме на основната интерпретација на формата *ние*, *вие*: соодветно како 'јас + х', 'ти + х'; употребата кога *ние* има интерпретација 'јас + јас + јас + ...'; или кога *вие* има интерпретација 'ти + ти + ти + ...', т.е. во ситуациите кога имаме работа со групен испраќач и/или адресат на текстот, претставува само една од можните реализации на оваа основна интерпретација, сп.: дел 2.4.

Личните заменки имаат релативно разградена парадигма на граматичка зависност, дополнително збогатена со постоење на полните и клитичките форми (т.е. тематските и рематските форми). Најопшто земено можат да се изделат: а) независна форма, кај заменките од 1. и 2. лице множина: полна и клитичка форма на непосредна зависност, или скратено: полна и клитичка форма со индекс 1; б) полна и клитичка форма на посредна зависност, или скратено: полна и клитичка форма со индекс 2. Заменките за 1. и 2. лице еднина имаат само една (синкретска) полна зависна форма.

Соодветните форми на заменките за 1. и 2. лице еднина и множина можеме да ги претставиме на следниот начин:

	1. л. едн.	2. л. едн.	1. л. мн.	2. л. мн.
независна форма	<i>јас</i>	<i>тти</i>	<i>ние</i>	<i>вие</i>
зависна полна ₁ форма	<i>мене</i>	<i>ттебе</i>	<i>нас</i>	<i>вас</i>
клитичка ₁ форма	<i>ме</i>	<i>те</i>	<i>не</i>	<i>ве</i>
зависна полна ₂ форма	зависна полна ₁ форма		<i>нам</i>	<i>вам</i>
клитичка ₂ форма	<i>ми</i>	<i>ти</i>	<i>ни</i>	<i>ви</i>

Функциите на таканаречената лична замена за 3. лице ги врши показната придавска замена *ттој*, којашто во таа и само таа функција, покрај типичната придавска парадигмата по род и број има и суплетивна парадигма од гледна точка на категоријата на зависност (сп. подолу). Во врска со ова би требало да разликуваме две лексеми со хомонимна речничка форма: *ттој*₁ којшто конституира именска синтагма (т.е. функционира како и секоја именска замена) и *ттој*₂ којшто се јавува како дополнителен елемент на синтагмата.

Инвентарот на морфолошките форми на *ттој*₁ е следниот:

	м. р. едн.	ж. р. едн.	с. р. мн.	мн.
независна форма	<i>ттој</i>	<i>ттаа</i>	<i>ттоа</i>	<i>ттие</i>
зависна полна ₁ форма	<i>неџо</i>	<i>неа</i>	<i>неџо</i>	<i>нив</i>
клитичка ₁ форма	<i>џо</i>	<i>ја</i>	<i>џо</i>	<i>ти</i>
зависна полна ₂ форма	<i>нему</i>	<i>нејзе</i>	<i>нему</i>	<i>ним</i>
клитичка ₂ форма	<i>му</i>	<i>и</i>	<i>му</i>	<i>им</i>

Забелешка:

Во функција на лична замена за 3. лице можат по исклучок да се јават и придавските показни замены *овој* и *оној* (*овој*₁ и *оној*₁), коишто во оваа функција ги задржуваат како реликтни општите зависни форми за еднина машки род: *овеџа* и *онеџа*.

Во однос на синтаксичката варијација со зависните форми на личните замены влегуваат формите на таканаречената повратна замена (сп.: дел 2.7.). Тие се наоѓаат надвор од категориите род и број и творат редуцирана парадигма од гледна точка на категоријата зависност (лишена од независната форма): *себе* (експресивно засилена *себеси*) : *се* : *си*.

1.2.1.2. Именски заменки морфолошки неменливи

Тука спаѓаат:

– заменките базирани врз лексемата *ш̄ио*, т.е. *ш̄ио* во прашална и релативна функција, *сешӣо*, *нишӣо*, *нешӣо*, *било ш̄ио*, *ш̄ио било*, *ш̄ио ѿде*;

– заменката *с̄е*;

– показните заменки *ш̄оа*, *ова*, *она*; корените *ов-* и *он-* внесуваат информација за релативната близина или релативната оддалеченост од говорителот.

Сите овие заменки ги карактеризира еднина, среден род.

1.2.1.3. Заменки кои се базираат врз лексемата *кој*

Ги карактеризира еднина, машки род. Тука спаѓаат *кој* во прашална и релативна функција, *којшӣо* во релативна функција, *секој*, *никој*, *некој*, *било кој*, *кој било*, *кој ѿде*. Сите овие заменки имаат тричлена парадигма од гледна точка на категоријата зависност, при што променлив елемент е компонентата *кој*. Значи, имаме независна форма *(-)кој*, форма на непосредна зависност од предикатскиот израз *(-)којо* (соодветно *секојо*, *никојо*, и тн.) како и формата на посредна зависност од предикатскиот израз *(-)кому* (соодветно *секому*, *никому*, итн.).

1.3. Придавка

Во секоја придавска збороформа разликуваме:

(префикс за интензификација +) деривациска основа +
флексивна наставка (+показател на определеност)

Под префикс за интензификација подразбираме показател на категоријата степен, т.е. показател на таканареченото апсолутно или релативно степенување. Не сите деривациски основи го прифаќаат префиксот на интензификација. Опсегот на реализација на показателите на апсолутно степенување е потесен и изразито конвенционален, опсегот на реализација на показателите на релативно степенување е поширок,

а деривацијата е практично отворена. Кон показателите на апсолутно степенување спаѓаат: *йре-* (засилувачка оценка, +/- синоним на 'многу'), сп.: *йре-мил-ø*, *йре-слагод-ø*, *йре-йолем-ø*; како и *йри-* (ослабувачка оценка, +/- синоним на 'малку'), сп.: *йри-сѿар-ø*, *йри-йлуи-ø*. Показатели на релативно степенување се *йо-* за таканаречениот I степен (компаратив) и *нај-* за таканаречениот II степен (суперлатив), сп.: парадигмите како: *висок-ø* : *йо-висок-ø* : *нај-висок-ø*, *добар-ø* : *йо-добар-ø*, *нај-добар-ø*.

Забелешка:

Маргинално, во не многу голем опсег, пред сè мотивиран семантички, префиксите *йо-* и *нај-* можат да се најдат и пред именска или глаголска деривациска основа, сп. ги формите како *йо-мајсѿор-ø*, *нај-јунак-ø*, *йо-сак-а*, и нивната интерпретација во делот 3.2.3.

Деривациската основа на придавката ја има следната структура:

(префикс/низа од префикси +) корен (+суфикс/низа од суфикси)

Префиксите се јавуваат ретко. Префиксите од домашно потекло, по правило ја карактеризираат појдовната формација: а) глаголска, сп.: *не-у-лов-им-ø*, *не-у-лов-л-ив-ø*, *йред-из-вик-ув-ач-к-и-ø*; или б) именска, сп.: *йри-мајч-ин-ø*, *нај-мајсѿор-ск-и*. Со други зборови: префиксот од домашно потекло не е придавски формант, не решава за категоријалната карактеристика на основата. Префиксите од туѓо потекло се наложуваат евентуално на придавската основа, сп.: *а-морал-ен-ø*, *ексѿра-мил-ø*, итн.

Многу суфикси, сразмерно повеќе отколку кај именката, ги карактеризираат категоријалните појдовни формации, значи, на пр. формантите *-ин-*, *-ев-*, *ск-*, *-ј-*, *-есѿи-*, *-иѿи-*, посочуваат именска основа; формантот *-им-*, секвенците *-ач-к-*, *-ѿел-ен*, глаголска основа; секвенците *-к-ав-*, *-уз-л-ав-*, *-ич-ок-*, *-еч-ок-*, *-оч-ок-* придавска основа, при што последните четири посочуваат и експресивна деривација; формантот *-ов-* посочува неглаголска основа; а пак *-ен-* и *-лив-* непридавска основа.

1

1000

 $\sigma = 1.0 \times 10^{-10} \text{ cm}^2$

1000

[illegible]

100

•

— — — — —

Формите за женски род ја прифаќаат наставката *-а*, што во повеќе случаи е придружено со алтернации *е : х, о : х, а : х* во деривациската основа, сп.: *бол-ен-х : бол-н-а, как-ов-х : как-в-а, добар-х : доб-р-а*. Ако пред формантот *-ен-* стои сонантот *н* тогаш во формата на женски род имаме упростување на геминатите и морфолошки јазол, сп.: *склон-ен-х : скло=н=а*.

Формите за среден род прифаќаат наставки *-о* или *-е*.

Наставката *-е* ја прифаќаат присвојни придавки со */j/* или */ш/* на крајот на основата, сп.: *мој-х : мој-е* (ортографски *мое*) *наш-х : наш-е*.

Сите останати придавки во еднина среден род прифаќаат наставка *-о*, која е придружена со истите морфонолошки алтернации, кои ја карактеризираат деривацијата на формите од женски род, сп.: *бол-ен-х : бол-н-о, как-ов-х : как-в-о, доб-ар-х : добр-о, склон-ен-х : скло=н=о*.

Парадигмата по број на македонската придавката опфаќа три родски форми во еднина и една универзална форма во множина со наставка *-и*. Додавањето на оваа наставка кон деривациската основа е придружено со морфонолошки алтернации, аналогни на оние, што се карактеристични за деривацијата на формите од женски и среден род еднина, сп.: *бол-ен-х : бол-н-и, как-ов-х : как-в-и, добар-х : добр-и, склон-ен-х : скло=н=и*.

Кога се јавуваат во именски синтагми маркирани по категоријата апел, придавските изрази во еднина машки род можат да ја прифаќаат наставката *-и*, сп.: *мил-и сине!*, *честиии-и цар-е!*. За синтаксичките услови кои го регулираат употребувањето на овие форми сп. дел 2.6.

Сите придавски збороформи со исклучок на формите на вокативот можат да се врзат со постпозитивни показатели на определеност од сите три серии (соодветно базирани врз корените *ӣ-*, *ов-*, *он-*). Дистрибуцијата на акомодациските форми на определеност е многу проста.

Формите на еднина од машки род се врзуваат со формата *-о̄и-х* (*-ов-х, -он-х*), при што формите со наставката *-и*, како и формите со наставката *-х* и со *j* на крајот на основата,

непосредно се врзуваат со показателот на определеноста, сп.: *шесѝ-и* : *шесѝ-и-оѝ-ѳ*, *нивн-и* : *нивн-и-оѝ-ѳ*, *мој-ѳ* : *мој-оѝ-ѳ*, а пак останатите форми со наставка нула се врзуваат со показателите на определеност со посредство на интерморфот *-и-*, сп.: *мал-ѳ* : *мал-и-оѝ-ѳ*, *бел-ѳ* : *бел-и-оѝ-ѳ*, *ѝусѝ-ѳ* : *ѝусѝ-и-оѝ-ѳ*.

Формите на еднина од женски род се врзуваат со формата *-ѝ-а* (*-в-а*, *-н-а*), сп.: *мал-а* : *мал-аѝ-а*, *ѝусѝ-а* : *ѝусѝ-а-ѝ-а*.

Формите на еднина среден род се врзуваат со формата *-ѝ-о* (*-в-о*, *-н-о*), сп.: *бел-о* : *бел-о-ѝ-о*, *наш-е* : *наш-е-ѝо*.

Формите на множината се врзуваат со формата *-ѝ-е* (*-в-е*, *-н-е*), сп.: *мал-и* : *мал-и-ѝ-е*, *бел-и* : *бел-и-ѝ-е*.

Условите на појава во текстот на придавските зборовни форми со показатели на определеност ги определуваат соодветни синтаксички правила (сп.: дел 2.2.).

Забелешка:

Како што произлегува од примерите и од претходно кажаното (сп.: 1.3.) за категоријалната карактеристика на имињата, кон придавките, меѓу другите, ги вброивме присвојните *мој-ѳ*, *ѝвој-ѳ*, *наш-ѳ*, *ваш-ѳ*, *свој-ѳ*, *нејов-ѳ*, *нејзин-ѳ*, *нивн-и*; показните *ѝаков-ѳ*, *ваков-ѳ* ...; редните *ѝрв-ѳ*, *вѝор-ѳ*, *ѝрей-ѳ* ...

1.3.1. Придавски заменки

Тие се селективни по категоријата определеност и по дефиниција не се врзуваат со показателите на определеност. Заменските зборовни форми од оваа класа, исто како и именските заменки, ја имаат имаат следнава структура:

деривациска основа + флексивна наставка

Исто како и кај именските заменки, и придавските заменки, како последица на нивната посебна позиција во системот, имаат слабо прегледна структура и тука неа нема да ја анализираме.

Придавските заменки стојат надвор од категоријата степен. Нивните флексивни наставки изразуваат род и број,

при што, инвентарот на формите за број и род е ист како и кај придавката.

Речничката форма е формата на еднина машки род.

Меѓу придавските заменки разликуваме:

– три серии на показни заменки, соодветно базирани на корените *ѿ-*, *ов-*, *он-*, т.е. *ѿој*, *овој* 'тој тука', *оној* 'тој таму';

– заменки кои се базирани на лексемата *кој*, т.е. *кој* во прашална и релативна функција, *секој*, *никој*, *некој*;

– обопштувачката заменка *сиоѿ*.

Забелешка:

Во функција на придавска заменка алтернативно со *некој* се јавува и *еден*, а алтернативно со *никој* – *ниеден*; за морфолошката карактеристика на соодветните лексеми сп. подолу во делот за броевите.

Парадигмите по број и род на придавските заменки се следните:

едн.					
м.р.	<i>ѿој</i>	<i>овој</i>	<i>оној</i>	<i>(-)кој</i>	<i>сиоѿ</i>
ж.р.	<i>ѿаа</i>	<i>оваа</i>	<i>онаа</i>	<i>(-)која</i>	<i>сеѿа</i>
с.р.	<i>ѿоа</i>	<i>ова</i>	<i>она</i>	<i>(-)коа</i>	<i>сеѿо</i>
мн.	<i>ѿие</i>	<i>овие</i>	<i>оние</i>	<i>(-)кои</i>	<i>сиѿие</i>

1.4. Прилог

Морфолошка променливост покажуваат единствено таканаречените придавски прилози, поточно оние од нив кои ја имаат парадигматската категорија степен. Овие прилози во својата речничка форма, т.е. во формата на таканаречениот основен степен, општо земено, се идентични со формите за еднина среден род на соодветните придавки, сп.: *добр-о* : *ѿо-доб-ро* : *нај-добр-о*, *висок-о* : *ѿо-висок-о* : *нај-висок-о*. Функцијата на прилошкиот пандан на придавката *мал-ѿ* ја врши формата *мал-к-у*, која се степенува регуларно. Функ-

ција на прилошкиот пандан на придавката *јолем-ø* ја врши формата *мној-у*, која се степенува нерегуларно: *мној-у* : *јо-ве=ќ=e* : *нај-ве=ќ=e/нај-мној-у*.

1.5. Број

Броевите по дефиниција се селективни по број, додека покажуваат ограничена промена по категоријата род, а способни се и да се врзат со показателите на определеност.

Според нивните морфолошки својства, броевите треба да се поделат на неколку класи: во првата од нив ќе го вброиме бројот *еден*, во втората бројот *два* и бројната заменка *обајџа*, во третата останатите борови со ограда дека во таа голема класа особена позиција заземаат паровите *јџри*, *че-шири* и *јџеи*, *шесџи*.

Бројот *еден-ø* има три форми за род во еднина: *еден-ø* : *едн-а* : *едн-о*, како и форма за множина, која е показател на акомодација на оваа лексема кон од неа определуваните именки – *pluralia tantum*, сп.: *едн-и јџанџалон-и*, *едн-и ножици*.

Речничката форма е форма на еднина машки род.

Акомодацииските форми на показателите на определеност се како кај придавките, сп.: *еден-ø* : *едн-и-оџ-ø*, *едн-а* : *едн-а-јџ-а*, *едн-о* : *едн-о-јџ-о*, *едн-и* : *едн-и-јџ-е*.

Забелешка:

Лексемата *еден-ø* во текстовите се јавува и со функција на таканаречената неопределена замена (сп. за ова пошироко во делот 2.2.) и тогаш: а) формата *едн-и* има вредност на множина, т.е. ги придружува именките во множина; б) не е возможна постпозицијата на показателите на определеност, бидејќи *еден-ø₂* е селективен по определеност.

Лексемите *два* и *обајџа* имаат по три форми за род: формата за машки род немаркирана по лице (персоналност) *дв-а*, *об-а-(јџ-а)*, формите за не-машки род (т.е. женски-среден) *дв-е*, *об-е-(јџ-е)*, и формите на машки личен род *дв-ај-џ-а*, *об-ај-џ-а-(јџ-а)*.

Речнички форми се неличните форми од машки род.

Со показателот на определеноста се врзува единствено бројот *дв-а*, додека заменскиот број *об-а-и-а* е селективен во однос на определеноста. Акомодациски форми на членот се: *-и-а* за *два* и *дв-ај-ц-а*, и *-и-е* за *дв-е*, сп.: *дв-а-и-а* : *дв-е-и-е* : *дв-ај-ц-а-и-а*.

Сите останати броеви освен основните форми, немаркирани по род, имаат и специјални машколични форми (за употребата на тие форми сп.: дел 2.4.).

Основните форми на броевите се следните:

	<i>единаесет</i>		<i>сто</i>	<i>илјада</i>
	<i>дванаесет</i>	<i>дваесет</i>	<i>двесте</i>	
<i>три</i>	<i>тринаесет</i>	<i>триесет</i>	<i>триста</i>	
<i>четири</i>	<i>четиринаесет</i>	<i>четириесет</i>	<i>четиристотини</i>	
<i>пет</i>	<i>петнаесет</i>	<i>петесет</i>	<i>петистотини</i>	
<i>шест</i>	<i>шеснаесет</i>	<i>шесет</i>	<i>шестотини</i>	
<i>седум</i>	<i>седумнаесет</i>	<i>седумесет</i>	<i>седумстотини</i>	
<i>осум</i>	<i>осумнаесет</i>	<i>осумесет</i>	<i>осумстотини</i>	
<i>девет</i>	<i>деветнаесет</i>	<i>деветесет</i>	<i>деветистотини</i>	
<i>десет</i>				

Машколичните форми на броевите *три*, *четири* гласат: *тројца*, *четворица*; броевите *пет*, *шест* творат машколични форми со додавање кон основата на низите: формант *-ин-* или *-мин-* + наставка *-а*: *пет-мин-а*/*пет-ин-а*, *шест-мин-а*/*шест-ин-а*; останатите броеви творат машколични форми со додавање кон основата на низа *-мин-а*, сп.: *осум-мин-а*, *десет-мин-а*, сп. исто така и *мно-ју-мин-а*, *неколку-мин-а*.

Сите споменати форми на броевите можат да се врзат со постпозитивниот показател на определеност.

Акомодациската форма за лексемите со формантите *-ц-*, *-ин-* е *-и-а* (и соодветно *-в-а*, *-н-а*), сп.: *тројца* : *тројца-и-а*, *петин-а* : *петин-а-и-а*.

Лексемите со формантот *-мин-* се врзуваат или со формата *-и-а* во постпозиција, или со формата *-и-е* пред формантот, сп.: *пет-мин-а-и-а*/*пет-и-е-мин-а*.

Лексемата *двесӣе* освен *-ӣ-е* понекогаш се врзува во постпозиција со формата *-ӣ-о*.

Лексемата *ӣрисӣа* освен *-ӣ-е* понекогаш се врзува во постпозиција со формата *-ӣ-а*.

Останатите бројни лексеми се врзуваат само со формата *-ӣ-е* (*-в-е*, *-н-е*), при што називите на стотките од 400 па нагоре го „инкорпорираат“ показателот на определеност, сп.: *чеӣири-ӣ-е сӣо̄ӣин-и*, *ӣеӣи-ӣ-е сӣо̄ӣи-н-и* ...

2. ОСНОВИ НА СИНТАКСАТА НА ИМЕНСКАТА СИНТАГМА. ГРАМАТИЧКИ КАТЕГОРИИ НА ИМЕНСКАТА СИНТАГМА

На именската синтагма (ИС) ѝ ја припишуваме функцијата на именување на предметите и појавите, функцијата на **НОМИНАЦИЈА**.

Нашата анализа ќе ја започнеме од предлогот за семантички запис на именската синтагма како: $RfK(x)$, каде Rf ја симболизира референцијалната карактеристика, т.е. сооднесеноста кон именуваниот објект, K е квантитативна (просторна и/или временска) оценка на објектот, а пак факултативниот елемент (x) е предикативната содржина конотирана од именската синтагма како израз способен да именува.

Записот на површинско-синтаксичката структура на ИС (во апстракција од линеарниот редослед) е следниот $KЧ$ ($ДЧ$), каде што $КЧ$ го симболизира конститутивниот член, а пак $ДЧ$ се дополнителни членови. Конститутивен член на ИС примарно е именката (вклучително со заменската именка), а пак дополнителен член е придавката (вклучно со заменската придавка) и бројот.

Следствено, исто како и кај реченичниот израз, така и кај ИС отсуствува едноеднозначно приредување на компонентите на семантичката структура кон компонентите на формалната структура. Ако во текот на анализата на конкретна ИС се сретнеме со такво приредување, тоа ќе претставува еден издвоен случај, којшто не го руши општиот принцип, ниту е доволен за да биде променет овој општ принцип.

Да разгледаме неколку примери на македонски ИС употребени во конкретен текст, од гледна точка на заемениот сооднос на нивните семантички и формални компоненти:

(1) *Двајцајџа млади љријајџели се* (2) *Полјаџи.* (3) *Тие живеајџ во* (4) *Варшава.* (5) *Еден од нив има* (6) *млада жена.*

Во цитираниот текст употребени се шест ИС. Во ИС (1) КЧ *љријајџели* и ДЧ *млади* се показатели на х, додека ДЧ *двајцајџа* е показател истовремено на РфК; во ИС (2) имаме КЧ *Полјаџи* како показател на х и нулта показател на РфК; во ИС (3) КЧ *џие* претставува амалгам којшто ги изразува сите три компоненти; во ИС (4) *во Варшава*, исто така сите три компоненти имаат заеднички показател; во ИС (5) имаме случај со синтаксички сложен, но семантички неделив показател *еден од нив*; во ИС (6) КЧ *жена* и ДЧ *млада* се показатели едновременно на х и К, а пак Рф има нулта показател. Понатаму во оваа глава ќе се потрудиме да го дадеме одговорот на прашањето со какви граматички средства располага македонскиот јазик за соодветно изразување на компонентите Рф, К и х. Меѓу другото, ова ќе ни овозможи да ги развиеме и мотивираме анализите кои погоре ги наведовме во скратена форма.

2.1. Јадрена именска синтагма

Секоја ИС којашто е правилно употребена во текстот ги поседува компонентите Рф и К. Различните вредности на овие компоненти во различни употреби можат да ја придружуваат истата предикативна содржина х. Врз овој принцип можеме да говориме за парадигма на ИС од гледна точка на нејзината референцијална карактеристика, т.е. начинот на идентификација на нејзиниот референт, или квантитативната оцена на истиот тој референт. Спореди ги низите, како на пр.: *млад сџуденџи* : *младиоџ сџуденџи* : *овој млад сџуденџи* : *еден млад сџуденџи* : *некој млад сџуденџи* : *млади сџуденџи* : *младџиџ сџуденџи* : *џие млади сџуденџи* : *младиве сџуденџи* : *љројџа млади сџуденџи* : *љројџана млади сџуденџи* : *џеџмина млади сџуденџи* итн., каде што при постојана промена на РфК не се менува х.

Формалниот показател на компонентата х во именските синтагми во коишто можеме еднозначно да ја посочиме оваа

компонента како различна од компонентите РфК, го карактеризираме како ЈАДРЕНА ИМЕНСКА СИНТАГМА. Во нашиот пример јадрена ИС е *млад сџудениџ*.

Јадрена ИС е нешто како „речничка форма“ на ИС. Понатаму во овој дел ќе се задржиме на градбата на таквата ИС во македонскиот јазик.

Конститутивен член на јадрената ИС, речиси без исклучок е општа именка.

Забелешка:

Секундарно, оваа функција може да ја врши придавка со позитивен показател на определеност.

Понекогаш во функција на конститутивен член се јавува состав од две именки, сп.: *џоеџ-уметник*, *сџариџа-домаќинка*, *наџрџ-џроџрама*. Овие состави ги третираме како сложен конститутивен член, а не како отворена конструкција КЧ (ДЧ) (т.е. конститутивен член со дополнувачки модификатор), бидејќи не е можно да се разбиваат со воведување на трета збороформа меѓу двете компоненти на сложенитот конститутивен член. Редоследот на членовите во сложенката е слободен, во таа смисла дека оној кој ја врши функцијата на модификатор може да се појави и како прв, сп.: *наџрџ-џроџрама* 'програма што претставува наџрт' или како втор *џоеџ-уметник* 'поет што е уметник'. Посебен петрифициран тип претставуваат составите во коишто функција на модификатор вршат формациите со формантот *-лиџ-(а)*, на пр.: *џрсџен бурмалиџа*, *човек аирлиџа*.

Кога ги даваме во воведот правилата за развивање на именската синтагма предвидовме две ситуации: КЧ(ДЧ) и КЧ, ДЧ. На тој начин сакаме да кажеме дека не секогаш и не секоја јадрена ИС може да се појави редуцирана на својот конститутивен член.

Семантичкиот однос меѓу конститутивниот член и дополнителниот член може да биде од два типа – конститутивниот член или дозволува или бара покрај себе дополнителен член како модификатор. Следствено, втората ситуација е примарно или зависна или независна од контекстот.

Независно од контекстот, дополнувања бараат конститутивни членови со релациона содржина од типот:

а) *џајко, мајка, сесџра ...*, сп.: *џајко ми, џвојајџа мајка, сесџра му на Гане*;

б) *дирекџор, секретџар, сојсџвеник, корисник ...*, сп.: *дирекџор на нашејџо училишџе, џарџиски секретџар, корисник на сџаноиџ*;

в) *ивиџа, раб, врв, кајџче ...*, сп.: *ивиџа на масајџа, џланиски врв, дејџско кајџче*.

Секундарно во соодветен контекст ИС од овој тип можат да се појават редуцирани на своите конститутивни членови, сп.: *Зборувам со дирекџороиџ*; *Се качив на самиоиџ врв*.

Во соодветен контекст самостојно не можат да се појават конститутивни членови чијашто содржина е веќе содржана во други, граматички надредени елементи на контекстот, сп.: *Кучејџо џо лизна со црвениоиџ јазик* (возможно е да се лиже само со јазик), следствено, реченицата **Кучејџо џо лизна со јазикоиџ* од семантичка гледна точка би била неправилна, непотребна, редундантна. Сп. исто така и: *Тој ја бакна со врели усни*; *девојка со злајџна коса*; *Мајка ми е џосџара жена*; и др.

Дополнителните членови во јадрената ИС можат да имаат форма на: а) придавки, б) ИС, в) реченични изрази — таканаречени релативни реченици, сп.:

а) *дрвена маса*,

б) *маса од дрво*,

в) *маса шџо е наџравена од дрво*.

Пред сѐ ќе се задржиме на придавските модификатори.

Во една јадрена ИС теоретски можат да се јават многу придавски модификатори. Во пракса ретко се јавуваат повеќе од два или три, а најчесто се јавува еден.

Придавските модификатори според род и број се акомодираат кон конститутивниот член, сп.: *мил-а девојка, мил-о момче, мил-и момчиња*.

Забелешка₁:

Во ретки случаи кога се работи за двородски именки, единствено формата на акомодираната придавка го открива родот на ИС, на пр.: *жолџ џесок/ жолџа џесок* и тн.

Забелешка₂:

Во македонскиот јазик како последица на процеси на јазична интерференција постои значителен број на неменливи придавки, на пр.: *џазе, драј*. Нив ги оценуваме како придавки само врз основа на синтаксички критериум. Овие придавки најчесто ги среќаваме во функција на именски прирок (т.е. како именски дел на сложен предикатски израз), сепак тие можат да се појават и како доплонителни членови на ИС, на пр.: *драј боја, џазе леб* и сл.

Во експресивно немаркираниот текст придавките се сместуваат во препозиција во однос на именката што ја модифицираат, на пр.: *црно кафе, висок врв, весело друштво*. Во маркиран текст можна е постпозиција. Особено често се наоѓаат во постпозиција присвојните придавки, а особено во ИС маркирани од гледна точка на категоријата апел, на пр.: *сине мој!; драји мој сине! / сине мој драји!*.

Во случај кога се јавува повеќе од еден модификатор нивното линеарно подредување е семантички мотивирано на начин заеднички за сите јазици со паралелна структура на ИС, значи македонскиот јазик суштествено не се разликува од другите јужнословенски јазици, па на тој проблем нема де се задржиме.

Придавските модификатори отвораат позиција за прилошки модификатори, кои пак од своја страна нив ги модифицираат (П→П(Пр)). И тука македонската ситуација е паралелна со ситуациите во другите јужнословенски јазици, придавките кои ја поседуваат граматичката категорија на степен прифаќаат интензифицирачки модификатори, на пр.: *многу висока зграда, мошне џаленџиран џеач*; глаголските придавки (Пг) ги прифаќаат истите модификатори што можат да ги придружуваат финитните форми на соодветен глагол, на пр.: *јорко насмевнаџо момче, дољо џодјоџувана џриредба*. И повторно, исто како и во другите јужнословенски јазици, симболот Пр ги опфаќа као морфолошките прилози (adverbia), така и таканаречените прилошки изрази (adverbiales), сп.: *мошне џаленџиран : сесџрано џаленџиран : џаленџиран во секој џољед, дољо џодјоџувана : џодјоџувана неколку месеци*.

Забелешка:

Позицијата Пр во ИС се пополнува поретко отколку покрај придавка која функционира како дел од именски прирок.

Прилошкиот модификатор во ИС се лоцира пред модифицираната придавка дури и тогаш кога морфолошки не е прилог, т.е. кога неговата немаркирана позиција во предикатскиот израз е факултативно или задолжително во постпозиција, сп.: *во секој ѝоїлед ѝаленїирано момче : ѝој е во секој ѝоїлед ѝаленїиран / ѝој е ѝаленїиран во секој ѝоїлед; неколку месеци ѝодїоїшувана їприредба : їприредбаїа беше ѝодїоїшувана неколку месеци.*

Покрај зборовните (т.е. придавски) модификатори ИС може да биде модифицирана и со друга, граматички зависна ИС или и со реченичен израз.

Ако дополнителниот член на ИС има форма на друга ИС, тогаш показател на акомодација најчесто е „граматичкиот“ предлог *на*, поретко *од* или други предлошки показатели, на пр.: *їайка на мојої учиїшел, улици на нашиої їрад, сїаїиїа наїод ѝознаї научник, маса од дрво, їрсїен од злаїш, корїа за їубре, машина за їишување.*

Ако конститутивниот член на модифицираната ИС е продукт на номинализација (т.е. глаголска именка Иг), тогаш показателите на непосредна зависност од даден предикатски израз, а кои се јавуваат во реченичната формализација, во ИС се заменуваат со предлошкиот показател *на*, а другите показатели на зависност остануваат без промени, сп.: *Х куїува книї : куїување на книї (од сїїрана на Х); Х їради куќа : їрадење на куќа; Х їишувa со молив : їишувaње со молив; Х сїаїува на должносї : сїаїување на должносї ...*

Забелешка:

За карактеристичните конструкции за македонскиот јазик од типот *їицење їуїїун, миење раце*, сп.: во делот 2.7.

Дополнителниот член на ИС, исто така, може да има форма на реченичен израз; тогаш референтот на модифицираната ИС го карактеризираме преку неговто учество во релацијата што ја изразува тој реченичен израз. Таквиот рече-

ничен израз ќе го наречеме елементарен реченичен израз, а пак реченичниот израз во којшто се јавува модифицираната ИС го нарекуваме матричен реченичен израз. Овие изрази претставуваат реченици со еден заеднички аргумент. Во матричниот реченичен израз овој аргумент има форма на ИС модифицирана од елементарен реченичен израз, а пак во елементарниот реченичен израз позицијата отворена за него за пополнува показателот на акомодација во форма на таканаречена релативна замена. Овој показател *ex definitione* стои на почетокот на елементарниот реченичен израз (т.е. во непосреден контакт со матричниот реченичен израз) и ја има категоријалната карактеристика (род, број, граматичка зависност) на аргументскиот израз што го заменува. Во македонскиот јазик овој показател има две форми:

а) релативна замена *кој(што)*,

б) релативна замена *што*, на којашто како показатели на родот, бројот и граматичката зависност му се придружени соодветни форми на анафорска замена. Сп.: *човек кој(што) го среќнавме вчера / човек што го среќнавме вчера, жената со која(што) зборувавме / жената што зборувавме со неа*, итн.

Ако во соодветно формализираните реченици елементарната и матричната реченица се поврзани не со референцијална карактеристика на еден од аргументите туку со предикативната содржина што му се припишува на аргументот, тогаш показател на акомодација е заменката *каков(што)*, сп.: *Ќе ти куйам мајинт каков(што) видовме вчера* итн.

Забелешка:

За модификаторите на ИС како таква, а не само за нејзиниот конститутивен член, т.е. за таканаречените апозитивни модификатори сп. во дел 2.3.

2.2. Референцијална карактеристика (начин на определување) на ИС

Претходно кажавме дека ИС има функција на именување на предметите и настаните. Под референцијална карактери-

стика на ИС го разбираме односот којшто ја врзува за именуваниот предмет или настан. Како што произлегува од ова, референцијалната карактеристика ИС ја има секогаш и само како текстуална, синтагматска единица. Јадрената ИС (т.е. „речничката форма“, парадигматската форма на ИС) употребена во текстот автоматски бара определена референцијална карактеристика. Ќе разликуваме три типа на таква карактеристика:

а) референцијална идентификувачка употреба – во ситуација кога и двајцата, и испраќачот и примачот на пораката, еднозначно го идентификуваат тој еден единствен предмет (настан) за којшто станува збор, на пр.: *Ти ја донесов книџа-џа* т.е. '(ти ја донесов) таа книга за којашто се договаравме, за којашто знаеш, или знаеш која'; или *Види ја човеков* т.е. '(погледни го само) тој човек, којшто и двајцата го гледаме тука пред нас' итн.;

б) референцијална неидентификувачка употреба – во ситуации кога испраќачот на текстот не сака или не може во збирот на предметите (настаните) коишто ги именува јадрената ИС, поблиску да го посочи оној кој ја исполнува дадената реченична релација, сп.: *Дојде некој сишугени* т.е. '(дојде) некој за којшто можам да кажам само дека е студент и дека дошол'; или *Ми ја даде џоа едно дете* т.е. '(тоа ми го даде) некое дете, извесно момче, не можам .../не гледам потреба тоа поблиску да го определам' итн.;

в) неререференцијална употреба, т.е. предикативна употреба – во ситуации кога за пораката е важна само предикативната содржина на јадрената ИС, фактот на припадност на предметот (настанот) за којшто станува збор кон збирот именуван од таа ИС, сп.: *Тој е учииел* т.е. '(тој ги има) сите одлики коишто дозволуваат за некој да кажеме дека е учител'; или *Го направи* овласувања својствени за некој за кого можеме да кажеме дека е председател', итн.

За пренесувањето на содржината којашто ја нарековме (тројна) референцијална карактеристика на ИС во јазикот служат повеќе различни показатели. Ова произлегува од фактот дека:

а) соодветните лексеми и/или морфеми освен референцијална карактеристика носат и повеќе други информации;
и

б) во различни контексти различни средства служат за пренесување на иста информација.

Тука ќе се ограничимо на набројување на основните показатели на референцијалната карактеристика (наречена исто така и категорија на определеност или посоченост во македонскиот јазик). Ќе започнеме од показателите кои се среќаваат во ИС со ранг на дополнителни членови, а дури и со понизок ранг на категоријални форманти (т.е. не збороформи, туку делови на збороформи) и ќе ги опишеме формите на нивна акомодација кон јадрената ИС.

Како показатели на идентификувачка употреба (т.е. показатели на идентификација на референтот, показатели на идентификувачка посоченост, показатели на определеност) ИС можат да ја придружуваат:

1) постпозитивните морфемски низи во ранг на зборообразувачки форманти, базирани врз заменските корени *ӣ-*, *ов-*, *он-*; функционалните низи базирани врз коренот *ӣ-* (т.е. соодветните акомодациски форми *-о̄ӣ-ø*, *-ӣ-а*, *-ӣ-о*, *-ӣ-е*) имаат вредност на таканаречен определен член, т.е. носат пред сè идентификувачка информација; низите базирани врз корените *ов-*, *он-* имаат вредност на клитички варијанти на соодветните показни заменки (сп. подолу);

2) придавските показни заменки *ӣој*, *овој*, *оној*;

3) придавската замена за експресивна идентификација *ис̄ӣӣо̄ӣ* (*ӣој*);

4) придавската обопштувачка замена *сӣо̄ӣ* (*ӣој*).

Сите тука наведени показатели се сместуваат на почетокот на ИС: морфемските низи кои не се збороформи се сместуваат во постпозиција во однос на првата збороформа која има наставка за род и за број и се акомодираат кон таа збороформа, заменските збороформи се сместуваат како први збороформи на ИС и се акомодираат по род и по број кон конститутивниот член на таа ИС, сп.: *сӣуген̄ӣ* : *сӣуген̄ӣо̄ӣ* : *ӣој сӣуген̄ӣ* : *ис̄ӣӣо̄ӣ сӣуген̄ӣ*; *млад сӣуген̄ӣ* :

младииџ сџудениџ : џој млад сџудениџ : исиџииџ џој млад сџудениџ; девојка : девојкаџа : џаа девојка и тн.

Како показатели на референцијална неидентификувачка употреба (т.е. показатели на неидентификувачка посоченост, показатели на „неопределеност“) јадрената ИС можат да ја придружуваат:

1) лексемата *еден* во функција на таканаречен неопределен член;

2) придавската замена *некој*, секундарно исто така и *извесен*;

3) броевите, кога отсуствува показател на идентификувачка употреба (сп. подолу);

4) нулти показател во рамките на ИС – тежината на информацијата тогаш ја носи категоријалната карактеристика на реченицата.

Сите споменати показатели на неидентификувачка употреба се сместуваат на прво место во ИС и се акомодираат (прилагодуваат) кон родот и бројот на конститутивниот член на истата ИС, сп.: *сџудениџ : еден сџудениџ : некој сџудениџ : извесен сџудениџ; млад сџудениџ : еден млад сџудениџ : некој млад сџудениџ : извесен млад сџудениџ; девојка : една девојка : некоја девојка* итн.

Ако предметот на определување (референтот на ИС) е неидентификуван елемент на множеството (т.е. е подмножество на општото именувано множество) определено како идентификувано, лексичките показатели на неидентификувачката референција не ја придружуваат јадрената ИС, туку ја придружуваат зависната ИС референцијално карактеризирана како идентификувачка и бројно карактеризирана како множествена, при што ја акомодираат таа ИС со помош на предлогот *од*, сп.: *еден од моџџе друџари, некој од чиновнициџе, џроџа од чеџаџа* и сл. Во оваа ситуација, во ранг на конститутивен член на целата сложена конструкција се наоѓа показателот на референција, којшто ја прифаќа родската карактеристика на конститутивниот член на акомодираната ИС.

Забелешка:

За изборот меѓу *еден* и *некој* мотивиран според категоријалната карактеристика на реченицата сп.: подолу дел 3.6.

Предикативно употребената ИС (со отсуство на предметна сооднесеност, отсуство на референција) има нулти показател. Со други зборови: ИС употребена предикативно е формално иста со јадрената ИС.

Забелешка₁:

Контраверзии побудува интерпретацијата на показателите на референцијална карактеристика во таканаречените општи реченици од типот: *Автомобилоџ е најголемо зло.*; *Не удира ѓром в којри-ва.*; *Женџа е секоџаш жена.*; итн. т.е. реченици во кои членот е употребен генерички, а синтагмата именува цел genus, т.е. цело множество десигнати на дадениот поим, сфатено колективно или дистрибутивно. Во современиот македонски јазик во овие реченици се шири членот во ИС аргументски употребени и станува задолжителен во таканаречената независна ИС, која отвора реченичен израз, т.е. која на предикатскиот израз му наметнува „независна“ форма, сп. на пр. претходно наведените примери.

Забелешка₂:

Како први збороформи во ИС можат, исто така да се јават и придавските заменки *секој* и *ниеден/никаков*, и тоа: а) ако непосредно ѝ претходат на јадрената ИС или б) во случај кога *секој* и *ниеден* ја акомодираат со посредство на предлогот *ог* ИС референцијално карактеризирана како идентификувачка, а бројно како множествена. За интерпретацијата на овие заменки, а исто така и за заменките *сиоџ(џој)* и *истиоџ(џој)* сп. подолу.

Постојат неколку типа ИС кои поради семантички и/или синтаксички причини се неменливи (селективни) од гледна точка на референцијалната карактеристика. Меѓу нив има такви ИС во кои можеме да изделиме јадрена ИС и друг тип кои ја истата немаат. Ќе се задржиме, најпрвин на првиот тип:

1. Таканаречениот определен член, а исто така и постпозитивниот заменски формант, освен основната семантичка функција, има и секундарна синтаксичка функција на подигнување на дополнителниот член (т.е. на придавската збороформа) на ниво на конститутивен член на ИС (овој процес се определува како супстантивизација на придавката). Сп.: *Дојдоа двајца луѓе. Постариоџ беше џознаџ во селоџо.*; или *Убавинаџа на девојкаџа зависи од косаџа. Русокосиџе за мене се најубави.*; сп. исто така и: *Гледај ѝ овие зџради.*

Високава не ми се дојѓаѓа. – како што произлегува од примерите ИС конституирани од придавски збороформи се употребуваат анафорски или деиктички и *ex definitione* имаат идентификувачка функција.

2. Вокативните ИС, т.е. оние кои се маркирани од гледна точка на категоријата апел, исто така *ex definitione* се референцијално употребувани и имаат идентификувачка функција – референт на овие ИС е адресатот на текстот, т.е. еден од учесниците во говорната ситуација. Можеме да забележиме дека во македонскиот јазик показателите на категоријата апел едновременно се и показатели на идентификувачка референција.

3. Третиот тип на ИС, селективни во однос на референцијалната карактеристика, на којшто тука ќе се задржиме, е ИС конституирана од таканаречениот предикатив, т.е. конституирана од лексема која примарно или единствено се јавува во предикативна служба. Во македонскиот јазик тука спаѓаат, пред сè позајмените лексеми со формантот *-лиј-а*, коишто, ако се изземат случаите на секундарна лексикализација, не се употребуваат референцијално.

Тука споменатите три типа ИС се референцијално селективни од семантичка гледна точка, сепак, нивните конститутивни членови, во друга употреба, можат да се појават во текстот како показатели на менливи (парадигматски) ИС од гледна точка на категоријата определеност.

Поинаква е ситуацијата кај ИС кои се референцијално селективни и кои ги сочинуваат:

2.2.1. ИС со конститутивен член селективен според референцијалната карактеристика

Тука ќе стане збор за ИС конституирани од лексеми чијашто семантика им наметнува определена референцијална карактеристика.

Најбројната група ја сочинуваат лексемите кои *ex definitione* се појавуваат во текстот со еднозначна сооднесеност кон предметот. Тука спаѓаат:

а. Сопствени називи

Забелешка:

Сопствените називи во македонскиот јазик, во принцип не се врзуваат со членот. Ако се изостават составите настанати како експресивни кај повеќето прекари и кај некои хипокористии, ќе ни останат два типа на отстапувања од овој принцип, едното кое се оденсува на затворен инвентар на лексеми и второто со категоријален карактер. Првото отстапување се однесува на релативно малку познатите географски називи, како на пр.: *Ајенини*, *Карџај* и др., кои се управуваат според синтаксички правила: употребени во позиција на аргумент прифаќаат член, а употребени во функција на предикат најчесто го губат, сп.: *Карџајџиите се наоѓаат крај ираница* покрај: *Тоа се Карџајџи(ите)*. Вториот тип, тоа се сопствените називи чијашто компонента е примарно употребената општа класификувачка именка, како назив на класа, сп.: *Професорот Конески дојде йорано* покрај: *Професор Конески дојде йорано* каде што сопствениот назив составен од две компоненти не подлежи на понатамошна категоријална интерпретација.

б. Лични заменки

в. Именски показни заменки, од типот: *џој*, *џоа*, *сами-ој* (*џој*), *самоџо* (*џоа*), *овој*, *ова*, *оној*, *она*. На оваа група лексеми еднозначност во деиктичката употреба ѝ обезбедува соодветниот придружен гест.

г. Една група на лексеми, вообичаено ситуационо определени како определени дескрипции, на пр. степените на сродство, како на пр.: *мајка*, *џајко*, *сојуз* и сл., ако соодветниот референт е *мајкаџа*, *џајкоџо*, *сојузџа* на некој од соговорниците.

Забелешка:

Ако ги изземеме лексемите од типот **г.** кои во конкретна ситуација функционираат како сопствен назив, во македонскиот јазик определената дескрипција има регуларен формален показател во облик на определен член.

2.2.2. Помалку бројни се лексемите – конститутивни членови кои ја исклучуваат можноста на еднозначно сооднесување кон предметот (а со самото тоа и формално ја исклучуваат можноста за појавување на членот). Тоа се:

а. Именските заменки, таканаречени неопределени заменки: *некој* и *нешто*, а секундарно и *еген*.

Забелешка:

Карактеристични се конструкциите од типот: *нешто убаво, некој симпатичен* итн., треба да ги прифатиме како категоријални варијанти на претходно споменатите ИС од типот: *убавото, симпатичниот* итн.

б. Придавските заменки, таканаречени неопределени заменки *некој* и *еген*, како и броевите во конструкциите од типот *некој / еген / ѝеј... од...*, во кои соодветните зборформи се единствени репрезентанти на задолжително редуцираните граматички надредени ИС, сп.: *еген од чиновниците* т.е. **еген чиновник од чиновниците ...*, итн.

в. Заменките – интензификатори на референцијата: *секој, секој, нешто, никој, ништо*, коишто на ниво на РИ можат да се интерпретираат како негација на РИ со неопределена замена, сп. на пр.: *Секој е убаво* 'не е вистина дека има нешто што не е убаво', *Ништо не ми се допаѓа* 'не е вистина дека има нешто што ми се допаѓа', итн. Тие обично имаат експресивна функција – функционираат како интензификатори на референцијата.

2.3. Дополнителни членови во апозиција

Веќе кажавме дека показателите на референцијалната карактеристика на ИС, дали тие се морфолошки или лексички, секогаш се врзуваат со почетокот на синтагматската низа што ја твори таа ИС. Во врска со тоа, како сигнали на почеток тие можат да бидат од помош при поставување на границите, а со самото тоа и на бројот на одделни ИС присутни во текстот.

Дополнителните членови коишто изразуваат содржина х, како што произлегува од примерите, во принцип се сместени меѓу показателот на референција и конститутивниот член на ИС. Сепак, се случува дека покрај дополнителниот

член во функција на модификатор на конститутивниот член во текстот се јавува израз којшто ја модифицира ИС како целост. Слично како и во случајот на изразите што го модификуваат конститутивниот член на ИС тоа може да биде придавка, ИС или РИ. Битен е фактот дека овој израз стои надвор од опсегот на влијанието на показателите на Рф кои ја карактеризираат модификуваната ИС, а ако таа самата има облик на ИС, по потреба може да го поседува сопствениот показател на R.

<i>Младата студентка,</i> <i>Ана</i>	}	<i>секогаш желна да ѝ овозможи некому,</i> <i>се јави ѝ прва.</i>
---	---	--

<i>Младата студентка,</i> <i>Ана</i>	}	<i>учиштелката на Пејтре,</i> <i>не беше дома.</i>
---	---	---

<i>Младата студентка,</i> <i>Ана</i>	}	<i>која му беше како мајка на Пејтрејта,</i> <i>веднаш се согласи. и тн.</i>
---	---	---

Како прво, ќе забележиме дека израз којшто ја дополнува ИС во вториот пример, исто така е ИС и тоа ИС со сопствена референцијална карактеристика; како второ, дополнуваната ИС, меѓу другото може да биде и сопствено име, односно ИС референцијално селективна којашто не може да прими никакви внатрешни модифицирачки (дополнителни) компоненти.

Изразите коишто ја модифицираат ИС, а коишто стојат надвор од неа, поточно, непосредно по неа во текстот ги карактеризираме како дополнителни членови во апозиција.

2.4. Именската синтагма и количествена оцена на предметите и настаните

И македонскиот и другите јужнословенски јазици имаат таква градба што предметите и настаните коишто ги именува ИС не можат да бидат лишени од показател на количестве-

на оцена. Ова произлегува од фактот дека конститутивниот член на ИС, т.е. именката, во текстот не се јавува надвор од таканаречената морфолошка категорија број, односно се јавува соодветно во еднина или множина. Семантичката интерпретација на формите според број во зависност од содржината што ја именува ИС во македонскиот јазик може да биде различна. Пред да се сконцентрираме на неа, да кажеме уште дека во ИС задолжителна е конгруенцијата по број, т.е. придавските дополнителни членови при изборот на формата за број се раководат според конститутивниот член:

млада девојка ↑	~ млади девојки ↑	
добар сѐуденѝ ↑	~ добри сѐуденѝи ↑	
дебел снѝ ↑	~ дебели снѝови ↑	~ дебели снѝје ↑

ИТН.

Исто така, во реченичните конструкции, е задолжителна конгруенцијата според број меѓу таканаречената независна ИС и личната форма на глаголот:

Човекоѝ гојге. ↑	~ Луѓето гојгоа. ↑	
Лисѝоѝ ѝагна ↑	~ Лисѝовиѝе ѝагнаа ↑	~ Лисѝеѝо ѝагнаа. ↑

ИТН.

Забелешка:

За опсегот на конгруенција меѓу независната ИС и ИС во предикатот сп.: дел 3.5.

Материјалните предмети ги перцепираме како индивидуализирани, пространствено оформени делови на светот којшто нè опкружува, кои подлежат на операцијата на мере-

ње и броење. Во врска со тоа, ИС кои именуваат материјални предмети, зависно од нивната конкретна референција во текстот, т.е. зависно од тоа дали се употребени сооднесени кон единечен предмет или кон множеството на предмети, знаеме да ги оцениме како единечни ИС или множествени ИС, сп.: на пр.: *Донесов книја*. ~ *Донесов книги*.; *Го ѝледам човекој*. ~ *Ги ѝледам луѓето*.; итн.

Сигнализирањето на единечниот карактер на ИС е основна функција на наставките за еднина. Формите за еднина се јавуваат и во дистрибутивните генерички ИС, сп. на пр.: *Пешелот* е *йишца*.

За нагласување на единечниот карактер на ИС може да се појави и лексичкиот показател *еген*.

Забелешка:

Еген во заменска функција (сп.: дел 1.5.) иако има парадигма по број, но ја зачувал функцијата на индивидуализација на предметот и/или множество на предметите на кои се однесува.

Множествените ИС можеме да ги оценуваме или од гледна точка на тоа што ја поврзува именуваната група на предмети во множество, т.е. како колективни – македонскиот јазик поседува специјален морфолошки показател на таквата употреба, т.е. за збирна множина, или од гледна точка на множественоста, т.е. бројноста на предметите што го сочинуваат даденото множество, т.е. како називи на множественост сфатена дистрибутивно. Во вториот случај отворена е можноста да се избројат елементите кои се составни делови на дадена група и може да се појави лексички показател на количина, т.е. број кој пак, во случајот на ИС конституирани од именки од машки род факултативно може да се врзе со специјалната форма за избројана множина, сп.: *Куйив йеи лебови*. ~ *Куйив йеи леба*.; итн.

Морфолошките форми на множината ни овозможуваат да го именуваме множеството од гледна точка на ~~он~~те одлици кои ги поврзуваат елементите што го творат тоа множество (*јаболки* тоа е множество на елементи во кое секој елемент е *јаболко*, итн.). Форма која овозможува множеството да биде

именувано со зачувување на особеноста на секој од елементите што му припаѓаат е конјункцијата. Во македонскиот јазик таа се гради, со одделување на компонентите една од друга со паузи (т.е. со запирка) или со сврзниците: *и, исио, исио иака*, сп.: *јас и ии; Пејре, Мишо и Ана; иеи јаболки и десей круши*; итн.

Забелешка:

Дистрибуцијата на членот овозможува да се оцени кога се работи за конјункција на одлики од исто множество, а кога за конјункција на две множества на предмети, сп. на пр.: *иолемийе и сочни круши*, т.е. 'круши коишто се големи и сочни' и *иолемийе и сочни круши*, т.е. 'големите круши и сочните круши'.

Таканаречената елиптична множина, т.е. онаа множина која ги именува множествата организирани околу еден истакнат елемент македонскиот јазик ја создава или користејќи лексички средства, или со соодветните наставки на множината, сп.: *ние* 'јас и другите', *вие* 'ти и другите', *Божовци* 'Божо со жена си; Божо и семејството', *Корубиновци* 'Корубин со жена си; Корубин со семејството' итн.

Посебен вид на материјални предмети претставуваат таканаречените супстанции коишто во јазикот ги перцепираме не како единки или збир на единки, туку како континуитети без определена форма во просторот и коишто единствено со помош на соодветни единици мерки можат да подлежат на количествена оцена, сп.: *вода ~ два литри вода ~ иеи чаши вода* и тн.; *јајлен ~ ион јајлен ~ две коли јајлен ~ иеи вреќи јајлен* и тн.; *јаже ~ иеи мейра јаже* и тн. Сепак како единиците мерки ги применуваме според потребите за оцена на предметите кои по друга основа се мерат „на парче“, на пр.: *иеи јаболки ~ кило јаболки* итн.

Настаните поретко од предметите подлежат на количествена оцена и поретко ги третираме како множества. Тоа што го броиме, сумираме, мислејќи за настаните како за множества, тоа се временски отсечки исполнети со тие настани (исто како и што кај материјалните предмети ги броиме со нив исполнетите делови од просторот) сп.: *неколку йорожни дождови, два земјопреса, иеи седници* итн.

Броевите, т.е. лексичките показатели на количествената оцена (= показатели на информацијата К) се сместени во ИС меѓу лексичкиот показател на референцијалната карактеристика (Рф) и јадрената ИС, сп.: *ише ѝеи мали ѝеишраишки, некои десет ѝрвени фломасѝери* и тн. Ова исто општо правило решава и за редоследот во ИС од типот: *ние ѝројца, вие ѝеимина*, т.е. кај ИС селективни е според референцијална карактеристика.

Кога отсуствуваат лексичките показатели на референцијална карактеристика показателите на количествена оцена ја отвораат именската низа и поради тоа кај ИС еднозначно сооднесени кон предметот токму тие се врзуваат со членот.

Забелешка:

Кај ИС кои именуваат множества на луѓе може да отсуствува конститутивната именка од типот *човек* во случаите кога формантот на бројот внесува доволна информација, сп.: *Тројцѝи млади молча.*; *Петминаѝа новодојдени не знаеа иѝио да ѝраваѝ.*; итн.

Броевите остануваат во комплементарна дистрибуција со лексемата *еден* во нејзината заменска функција на показател на неопределена дескрипција. Отсуството на показатели на еднозначна референција автоматски ја квалификува низата која започнува со број како неопределена дескрипција, сп. на пр.: *Дојдоа десет војници* итн.

Забелешка₁:

Формата на средниот род *едно* која се наоѓа пред број ѝ наметнува на соодветната количествена оцена приближен карактер, сп.: *едно ѝеи кафеѝа* и тн.

Забелешка₂:

Приближно изразуваат, исто така и составите како на пр.: *два-ѝри, ѝеи-шест, седум-осум, ѝеи-шеснаесет* итн.

Таканаречените приближни броеви како на пр.: *неколку, мноју, малку* и сл. синтаксички се однесуваат исто како и вистинските броеви. Првите два изразуваат оцена на избројано множество, а вторите два изразуваат количествена оцена на дадена супстанција, сп.: *Неколкуѝе ѝагнаѝи сѝуденѝи се ѝобунија.*; *Мноју војници биле без ѝушки.*; *Ми ѝреба мноју*

йесок.; Земи малку шеќер.; и тн. Сп. исто така и: *Куйив малку од сирењето / од јаболките итн* io / in видовме на йазар и сл.; тоа се констркции во кои ИС конституирана од *малку* (со задолжителна редукција на појдовното **малку сирење од сирењето ...* и сл.) именува неопределен дел од еднозначно идентификувана „порција“ на дадена супстанција или на идентификувано множество.

Забелешка:

За констркциите од типот *Зедов од сирењето.; Дај ми од месото.;* и сл. сп. во дел 2.7.

Меѓу ИС селективни (неменливи) според количествената оцена треба да ги споменеме ИС конституирани од а) сопствени називи и б) лични заменки за 1. и 2. лице, како и предметните заменки од среден род: *штоа, (не)ишто, сеишо, сеишто, ништо*.

Селективноста на ИС според количествената оцена треба да се оддели од дефектната парадигма по број на конститутивниот член на ИС. Ваква дефектност во македонскиот јазик имаат таканаречените *pluralia tantum*, т.е. називите кои се јавуваат во морфолошка форма на множина и кога се однесуваат на единка и кога се однесуваат на множество, сп. на пр.: *Куйив (едни) ножици* наспроти: *Куйив йеи ножици* итн.

2.5. Граматичкиот род како синтаксички организатор на ИС

Основната функција на граматичкиот род во македонскиот јазик исто како и во другите јужнословенски јазици е синтаксичка организација како на именските синтагми, така и, во поограничена мера, на реченичните изрази.

ИС по дефиниција е селективна по род, што претставува проста последица на селективноста на нејзиниот конститутивен член – именката. Дополнителните членови во форма на придавски лексеми, како во јадрената ИС, така и надвор од неа се акомодираат по род кон конститутивниот член, сп.:

низок мрачен ходник ~ ниска мрачна соба ~ ниско мрачно ѓрејсобје

ИТН.

Во ИС од типот:

еден од чиновниците, најмлада од соседките,

исто така обврзува конгруенција по род.

Ситуациите во кои изборот на граматичкиот род на конститутивниот член (т.е. и на целата ИС) е непосредно семантички мотивиран се ретки и од гледна точка на хиерархијата на изборот што го наметнува јазикот како таков се секундарни. Тие се јавуваат во случаите на употреба на таканаречените феминативи, т.е. специјалните називи за женски род за женки на различни видови на животни, за жените носители на особини или вршители на професии итн., сп.: *Дојде тивојата училка.*; *Волчицата е опасна од волкот.*; итн. Исто така, за биолошкиот род информираат и називите на мажјаци деривирани од општ назив со женски род, сп.: *Мачороти се во бавцата* итн. И најпосле, во случај на еднозначна референција на предметот кон називот, по пат на deixis, односно анафора, биолошкиот род имплицира граматички род на називот на машки вршител на дејство или носител на особина (секако, под услов во речникот да постојат соодветни феминативи), а исто така го имплицира и родот на заменката, сп.: *Дојде училкот (а не училката).*; *Го посетил болниот (а не болната).*; *Кој си?* (за маж); *Која си?* (за жена); *Таа секогаш ме кришува.* (за жена); итн.

Забелешка:

Личната прашална замена кој во македонскиот јазик има парадигма по број и по род.

Секундарна и интересна семантичка оптовареност на граматичкиот род на словенска почва во македонскиот јазик има средниот род. На дериватот му го наметнуваат средниот род (независно од родот на деривациската база) поголемиот број на деминутивни и хипокористични суфикси. Оттука са-

миот процес на деминуција или хипокоризација се прифаќа како процес на пренесување во категоријата на средниот род.

Кај реченичниот израз се среќаваме со прилагодување по род и по број кон таканаречената независна ИС. На акомодација подлежи предикатскиот израз, а исто така и придавскиот израз и/или ИС во именски прирок и ИС во апозиција, сп.:

а.

Човекоџ сѝиел. ~ Женаџа сѝиела. ~ Луѓеџо сѝиеле.

б.

Човекоџ е џоднаџиен. ~ Женаџа е џоднаџиена. ~ Луѓеџо се џоднаџиени.
 наши сосед. наша соседџка. наши соседи.

в.

Човекоџ, џоднаџиен , не нџ џледаше.
 нашиоџ сосед

~ Женаџа, џоднаџиена , не нџ џледаше.
 нашиџа соседџка

~ Луѓеџо, џоднаџиени , не нџ џледаа.
 нашиџе соседи

Секако, во случаите **б.** и **в.** конгруенцијата по род на предикативните ИС зависни од постоењето во речникот на соодветни деривати од женски род. Во случаите кои се семантички (и формално) мотивирани може да отсуствува конгруенција по број, сп. на пр.: *Жениџе се моја несреќа;* *Автомобилиџе се најголемо зло;* итн.

2.6. Вокативна именска синтагма – функција и структура

Вокативната ИС т.е. ИС маркирана од гледна точка на граматичката категорија апел претставува обрат кон соговорникот (актуелен или замислен), т.е. кон еден од учесниците во говорната ситуација, значи, по дефиниција има еднозначна сооднесеност кон предметот. Неменливата категоријална содржина на ваквата ИС би можело да се претстави како 'ти, кон кого апелирам, сврти го своето внимание кон мене!'. Како што произлегува од кажаното вокативната ИС е предикатска структура и како комуникативна единица го има истиот ранг како и реченичните конструкции.

Редовен показател на функцијата апел е соодветната интонациска рамка, додека морфолошката форма на вокативот може, но не мора да се појави.

Сите содржини што ги носи вокативната ИС имаат карактер на предикати искажани од страна на говорителот за соговорникот кому му се обраќа. Имено, *Милице!* значи: 'ти на која ѝ се обраќам именувајќи ја со името Милица'; *Драги мој Петре!* значи: 'ти кому му се обраќам именувајќи го со името Петре и на којшто му кажувам дека ми е драг'; *Идиоти еден!* тоа значи: 'ти кому му се обраќам и кому му соопштувам дека го сметам за идиот' итн.

Многу моменти во интерпретацијата на вокативните ИС излегуваат надвор од сферата на семантика во права смисла, и навлегуваат во сферата на прагматиката и конвенцијата која обврзува при јазичните контакти во дадена средина.

Во синтаксичката градба на вокативната ИС вреди да се нагласат два момента кои ја прават различна од ИС немаркирани по апел. Прво, вокативната ИС конституирана од сопствено име во извесни конвенционализирани ситуации, на пр. на почеток на писмо, прифаќа дополнителни елементи, сп.: *Драѓи Мило ...* итн. Второ, вокативната ИС често се карактеризира со инверзија на дополнителните членови, сп.: *Сине мој драѓи!; Мајаре ниедно!* и сл.

2.7. Синтаксички функции на ИС во реченичниот израз; категоријата падеж

Во реченичниот израз ИС врши различни синтаксички функции и соодветно се акомодира кон нив зависно од функцијата и од синтаксичките единици со коишто според својата функција влегува во односи на граматичка зависност. Целиот збир на синтаксички функции на ИС придружен со показателите на тие функции тука го определуваме како граматичка категорија падеж.

На прво место, поради нивната семантичката значајност, се наметнуваат функциите на основните аргументи на предикатот кој ја конституира реченицата, т.е. функциите кои ја прават ИС зависна од предикатскиот израз. Тоа се граматичките функции, лишени од универзална семантичка интерпретација, а соодветно ќе ги определиме како функции на првиот, вториот и третиот аргумент.

ИС во функција на прв аргумент, т.е. во функција на **номинатив** влегува во задолжителни врски на конгруенција по број и род со предикатскиот израз, при што правецот на акомодација (прилагодување) води од ИС кон предикатскиот израз. Поради ова и земајќи го предвид отсуството на показатели на ваквата функција во рамките на самата ИС, ИС во функција на прв аргумент се зема како независна ИС. Специјални независни морфолошки форми имаат личните и показните заменки, а исто така и извесни сопствени имиња од машки род.

При немаркираниот редослед на реченичниот израз ИС во функција на прв аргумент му претходи на предикатскиот израз и тогаш, обично има еднозначна референција. Сп.: *Поштарој дојде најлагне.*; но *Најлагне дојде поштарој/поштар.*

Повеќето предикатски изрази во македонскиот јазик отвораат покрај себе синтаксичка позиција за ИС во функција на прв аргумент. Отсуството на ваква позиција сведочи дека во основната функционална реченична перспектива на даден предикат, на преден план се наоѓа самиот предикат, а не некој од неговите аргументи, сп.: *Ми се сие.*; *Ми се оги.*; *Тојло ми е.*; итн. За ова сп. пошироко во делот 3.3.

ИС во функција на втор аргумент, т.е. во функција на **акузатив** влегува во однос на непосредна зависност од предикатскиот израз. Во случај на ИС со еднозначна референција, показател на овој однос е заменска клитика која е во согласност по род и број со ИС, а е сместена во позиција на проклиза во однос на предикатскиот израз. Освен тоа, личните и показните заменки имаат и специјални морфолошки форми на непосредна зависност, а пак некои сопствени имиња од машки род имаат општи форми маркирани како зависни.

Во случајите на ИС лишени од еднозначна референција единствен показател на непосредна зависност е линеаризацијата. При неутрална реализација ИС која е непосредно зависна стои по предикатскиот израз. Сп.: *Го видов поштарој.* ~ *Видов (еген) поштар.*; *Ја видов жената.* ~ *Видов (една) жена.*; *Ги видов луѓето.* ~ *Видов (едни) луѓе.*; сп. исто така и: *Го видов (нејо).*; *Ја видов (неа).*; *Ги видов (нив).*; *Го видов Петрејо.*; итн.

Забелешка₁:

Разликата меѓу *Го видов* и *Го видов нејо*; *Ме виде* и *Ме виде мене*; и тн. е разлика на топикализацијата, т.е. на таканаречената функционална перспектива на реченицата. Конструкциите без удвојување на заменските форми имаат карактер на проста констатација на фактот, додека во конструкциите со удвојување, непосредно зависната ИС носи информација од прв план: 'него го видов (а не неа, итн.)', 'мене ме виде (а не тебе) итн.'

Забелешка₂:

Во речениците конституирани од форми на императив имаме енклиза (а не проклиза) на заменката, сп.: *Види јо јошшарој!*; *Види јо (нејо)! итн.*

Кај повеќето македонски предикатски изрази кои отвораат покрај себе синтаксичка позиција за два аргументски изрази овие позиции соодветно ги пополнуваат независна ИС и непосредно зависна ИС. Релативно ретко непосредно зависната ИС се појавува како единствен можен аргументски израз (сп. на пр.: *Срам ѝе било* итн.), или како една од двете можни ИС при што втората не е независна ИС (сп.: *Нејо јо бива за јоа* итн.).

ИС во функција на трет аргумент, т.е. во функција на датив влегува во однос на посредна зависност со предикатскиот израз. Показател на овој однос е така речениот граматички предлог *на* којшто во случај на ИС со еднозначна референција редовно е придружен, а во случај на други ИС факултативно е придружен заменска клитика која по род и по број е во согласност со таа ИС. Оваа клитика во однос на предикатскиот израз стои во позиција на проклиза (а кај императивните реченици во позиција на енклиза, сп. погоре *Забелешка*₂). Освен тоа, личните и показните заменки имаат специјални морфолошки форми на посредна зависност, а пак некои сопствени имиња од машки род имаат општи форми маркирани како зависни. При неутрална линеаризација посредно зависната ИС стои по предикатскиот израз. Сп.: *Му јрисџајив на човекој.* ~ *(Му) јрисџајив на (еген) човек.*; *Ј јрисџајив на жената.* ~ *(Ј) јрисџајив на (една) жена.*; *Им јрисџајив на луѓето.* ~ *(Им) јрисџајив на (едни) луѓе.* Сп. исто така и: *Му јрисџајив (нему).*; *Му јрисџајив на Пејреја.*; итн.

Забелешка₁:

Разликата меѓу *Му јрисџајив* и *Му јрисџајив нему*; *Ти јрисџајив* и *Ти јрисџајив ѝебе* итн., е како во случајот на непосредна зависност (сп. погоре).

Забелешка₂:

Ако реченичниот израз опфаќа и ИС во функција на втор аргумент и ИС во функција на трет аргумент клитиката на посредна

зависност ѝ претходи на клитиката на непосредна зависност, додека редоследот на самите ИС зависи од функционалната перспектива на реченицата, сп.: *Му ја дагов книџа на дејето.* ~ *Му ја дагов на дејето книџа.*; а исто така и *На дејето му ја дагов книџа.*; *Книџа му ја дагов на дејето.*; *На дејето книџа му ја дагов.*; *Книџа на дејето му ја дагов.*

Кај повеќето предикатски изрази кои отвораат синтаксичка позиција за посредно зависната ИС, таа се јавува како една од трите ИС покрај независната ИС и посредно зависната ИС. Релативно ретко таа се јавува како единствен можен аргументски израз (сп. на пр.: *Драго ми е* итн.), релативно почесто како еден од двата имплицирани изрази покрај независната ИС (сп. ги претходните примери базирани врз глаголот *јрисџаи*).

Забелешка:

Во македонскиот јазик ИС кои се настанати по пат на номинализација на реченичните конструкции, а кои влегуваат во односи на граматичка зависност со предикатскиот израз остануваат во комплементарна или факултативна варијација со неминализираните реченични конструкции, сп. на пр.: *Љубезноста секогаш ќе ти користи.* // *Да бидеш љубезен секогаш ќе ти користи.*; *Заборви на нашиот вчерашен договор.* // *Заборавив дека / како се договоривме вчера.*; позицијата на трет аргумент овозможува разбивање на аргументскиот израз, сп. на пр.: *Ме чудај џосџајкиџе на Риста.* // *Му се чудам на Риста како џосџајува.*; итн.

Особена форма на граматичка зависност е **зависноста на една ИС од друга ИС**, т.е. функцијата на **генитивот**. Показател на овој однос е граматичкиот предлог *на*, сп.: *книџа(џа) на Пејре*, *брајучејка(џа) на една моја колешка*, *бреј(оџ) на езероџо*, *исџиџување (џо) на новиот маџеријал* итн.

Неколку типови на конструкции претставуваат исклучок од општото правило. Тоа се:

– фразеологизираниите состави во кои надредената ИС е конституирана од номинализација (таканаречена глаголка именка), а пак подредената ИС е израз со функција на втор аргумент покрај номинализираниот глагол, сп.: *џиџење џуџун*, *миџе раџе*, *џиџување книџ* итн.; аргументскиот израз во

конструкциите од овој тип по дефиниција е неререференцијално употребен;

– составите во кои надредената ИС конституира назив на помалку или повеќе конвенционална единица мера, а пак зависната ИС е назив супстанција или на множество / збир којшто подлежи на операција на мерење, на пр.: *чаша вода, вреќа кумур, чинија јаболки* итн.;

Забелешка:

Во термините на описот предложени во делот 2.4. надредената ИС во таквите конструкции треба да ја прифатиме како лексички показател на количествена информација, а зависната ИС, како семантички основна јадрена ИС која подлежи на оцена.

– во македонскиот јазик личните заменки се лишени од морфолошката форма која е способна да влезе во однос на зависност од ИС. Соодветна функција вршат таканаречените заменски присвојни придавки, сп.: *моја књиџа ~ књиџа на Маре; ѝвоја идеја ~ идеја на Пејџре; наша ѝрошеџка ~ ѝрошеџка на колеџиџе* итн. Сепак во македонскиот јазик опсегот на појавата е поширок, и исто така, ги опфаќа таканаречените заменки за 3. лице, сп.: *књиџа на Пејџре ~ неџова књиџа; књиџа на Маре ~ неџина књиџа; књиџи на моџиџе друџари ~ нивни књиџи* итн.;

– особена класа на конструкции творат ИС конституирани од називи на степени на родство, а кои се определувани од личните заменки во поширока смисла, како погоре. Во овој случај, на заменската присвојна придавка ѝ конкурира клитиката на посредна зависност, сп.: *моџаџа маџка* (поретко) ~ *маџка ми* (почесто); *неџов(иоџи) џаџко* (поретко) ~ *џаџко му* (почесто); *неџина(џа) сесџра* (поретко) ~ *сесџра ѝ* (почесто) итн. Енклитичките конструкции од типот *маџка ми, џаџко ми, џаџко му, сесџра ѝ*, по правило имаат еднозначна референција и не прифаќаат член, ниту никакви други показатели на референција. Ако, пак, во однос на зависност влегува не личната заменка, туку произволна определена дескрипција, тогаш соодветната клитика на посредна зависност се јавува како показател на еднозначна референција на целата конструкција, сп.: *маџка му на Пејџре, сесџра ѝ на моџаџа колеџка* итн.

Најтешко е исцрпно да се опишат односите на зависност во кои со своето синтаксичко окружение влегуваат предлошките ИС во кои предлогот има не само функција на показател на зависноста, туку пред сè, носи определена предикативна содржина, која на целата ИС ѝ дава ранг на прилошки израз способен да влегува во сложени односи на граматичка (и семантичка) зависност како со предикатски изрази, така и со ИС во функција на аргументи.

Не можеме тука да ја претставиме интерпретацијата на сите предлози и ИС со предлози во македонскиот јазик. Ќе се ограничиме на констатација дека тие функционираат како предикатски структури, а исто така и како имплицирани аргументски изрази во таквите структури. Сп. на пр.: *Авионојт ѝприсѝијина од Исѝамбул.*; *Книјата од тој автор секојаш е брѝу расѝродадена.*; *Деѝеѝо си иѝра со тоѝка.*; *Таа ѝпрака ѝреба да ја сечеме со ножици.*; *Осѝанавме без леб (= без да имаме леб).*; *Го замолив за еден разѝовор (= за да разѝовара еднаш со мене).*; *Му ѝлаѝив за леб.*; итн.

Забелешка:

Како што произлегува од примерите во македонскиот јазик реченичната конструкција во функција на аргументски израз може да има два показатели на оваа своја функција: морфемата *да* – сигнал на примарно зависна реченица – и предлог – сигнал на позиција примарно резервирана за ИС, сп.: *Ќе дојдам за да ѝе видам ѝебе.*; *Оѝидов без да ѝе видам ѝебе.*; итн.; сп. исто така и *Ќе дојдам за кај Ана.* (= за да се најдам кај Ана); *Јас сум за во кино.* (= јас сум за тоа да одиме во кино); итн.

3. КРАТОК ПРЕГЛЕД НА СИНТАКСАТА НА РЕЧЕНИЧНИОТ ИЗРАЗ. ГРАМАТИЧКИ КАТЕГОРИИ НА ПРЕДИКАТСКИОТ ИЗРАЗ

Под реченица подразбираме комуникативна единица чијашто основна функција е предикација, т.е. констатирање на постоење на определени функции на предмети и/или појави, или на постоење на релации меѓу предметите и појавите. Реченицата е секогаш нежива реченица, таа е авторизирана предикација од страна на говорителот и сместена во просторот и времето преку просторните и временските параметри на говорителот.

Согласно со она што го кажавме во воведот како семантички запис на реченицата предлагаме $M \{T / L (ПАС)\}$, каде под ПАС подразбираме предикатско аргументска структура, т.е. предикат и од него имплицираните аргументи; под Т и Л ја подразбираме информацијата што ја сместува предикацијата соодветно во времето и во просторот; под М подразбираме модална компонента, т.е. изразување на односот на говорителот кон судот што е предмет на Т / Л (ПАС). И тука, исто како и кај именската синтагма, формалните показатели на соодветната синтаксичка конструкција се приредени не еднозначно кон показателите на семантичката структура. На пример, македонската реченица: *Миле стигна* носи предикација базирана на предикатот 'стигне', формализирана така што времето на пристигањето на *Миле* му претходи на времето на искажувањето на реченицата. Со други зборови, информацијата за локализација на ПАС во времето може да се добие преку соодносот меѓу темпоралната информација којашто ја носи формата *стигна* и моментот на искажување на соодветната реченица од страна на говорителот. Од друга страна, информацијата за место, имплицирана

од предикатот 'стигне', а на површината лишена од специјални показатели, ја примаме како 'стигна тука', т.е. '... на местото/во местото... /во зградата ... и тн. каде што се наоѓа говорителот'. И најпосле, информацијата М наоѓа израз во изборот на таква формализација на предикатот, којашто ни наложува да ја примиме нашата реченица како асерција, т.е. како суд, во чијашто вистинитост говорителот е убеден (или ако ја ставиме под прашање неговата добра волја за зборување вистина, како суд во чија вистинитост говорителот сака да нè убеди. Во понатамошниот дел од овој текст не го ставаме под прашање говорењето вистина од страна на говорителот, бидејќи размислувањата на оваа тема за структурата на текстот се ирелевантни). Сп. ја анализираната реченица со речениците: *Миле стигнал* или *Јас се сомневам дали Миле стигнал* во коишто информацијата М ја примаме како сомнеж на говорителот во вистинитоста на соодветната Т / Л (ПАС).

Од формална гледна точка на реченицата, како предикативна единица, ѝ одговара реченичниот израз. Реченичниот израз е конституиран од предикатски израз, т.е. од формален показател на соодветниот предикат. Предикатскиот израз, т.е. начинот на формализација на соодветниот предикат, одлучува за формата на предикатско-аргументската конструкција, односно за тоа кои од имплицираните аргументи на предикатот добиваат површински показател, а исто така и за тоа кој од аргументите е појдовна точка на предикацијата, т.е. се формализира како конгруентен со предикатскиот израз (= како ИС во функција на прв аргумент). Сп. на пр.:

Иван предава комјаративна лингвистика во однос на *Иван* е предавач или *Сега е мирно!* во однос на *Мир!* и сл. Во секој од двата пара примери втората формализација го редуира бројот на формализирани аргументи. Сп. исто така, на пр.: *Коле ѝ ја подари книџава на Ленче* во однос на: *Ленче ја доби книџава од Коле* во однос на: *Книџава е подарок (на Ленче од Коле)*; или *Коле ја чита најновата книга од Јанески* во однос на: *Најновата книга од Јанески многу се чита во нашата средина* итн. Во двата случаи секоја наредна

формализација на даден предикат прифаќа како појдовна точка друг аргумент.

Предикатскиот израз во огромен број на случаи е конституиран од лична глаголска форма, сп. на пр.: *Миле сѝијна.*; *Пејре е добар сѝецијалисѝ.*; *Ана ми обрна внимание на ѝоа.*; *Рисѝо сѝана лекар.*; *Влаго ѝо избраа ѝреѝсегаѝел.*; *Деновиѝе беа мрачни.*; итн. Но, сп. ги и вокативните ИС во делот 2.6. коишто имаат ранг на реченични изрази, сп. ги исто така и изразите како: *Тишина. Ноќ.*; а исто така и на пр.: *Дирекѝно* или *Кај мајка ми* со интерпретација 'начинот како што ќе постапувам ќе биде директен', 'лицето при којшто ќе одам нема да биде никој друг освен мајка ми', итн.

Модалната компонента на реченицата семантички претставува надреден предикат во однос на ПАС. Од формална гледна точка оваа компонента неопходно се реализира преку избор на граматичка форма на предикатскиот израз и факултативно во форма на специјален модален израз како на пр.: *веројатно*, *можеби*, *сиѝурно*, *со ѝаранѝија*, *без сомнение*, *доколку знам*, *чинам*, *чиниш* итн. Поретко модалниот предикат ја конституира реченицата, на пр.: *Доаѓањето на Пејре е ѝод ѝрашалник.*; *Осѝварувањето на ѝој ѝлан не изѝледа реално.*; и тн.

Темпоралната компонента на реченицата, како што кажавме, ја локализира ПАС на временската оска. Од формална гледна точка оваа компонента е неопходно да се реализира со избор на граматичка форма на предикатскиот израз и факултативно во форма на специјален темпорален израз, како на пр.: *скоро*, *ѝодоцна*, *ѝред ѝети дена*, *во ѝекоѝ на една недела*, *коѝа ќе се раздени*, *ѝред да ѝагне мрак*, итн. Понекогаш локализацијата во времето ја конституира реченицата: *Се раздени коѝа дојдовме.*; *Почна новата, 1981-ѝа, ѝодина.*; итн.

Локативната компонента на реченицата ја локализира ПАС во просторот. Локативната компонента се реализира во рамките на ПАС како еден од аргументските изрази барани на површината, или како формализација на семантички имплицираниот аргумент кој на површината е факултативен. Сп.: *Иван се враѝи дома.*; *Коле сѝијна во Скоје со задоцнување.*

Ленче ја сѝава новата блуза во ѝлакароѝ.; итн.; или *Децаѝа иѝраа (ѝред зѝрадаѝа).; Пеѝре ѝрчаѝе сѝ ѝобрѝу (низ рекаѝа).;* итн. Понекогаш локализацијата во простор конституира реченица, сп.: *Скоѝје лежи на Вардар.; Книѝаѝа се наоѓа на масаѝа.;* итн.

Забелешка:

Паралелно со другите балкански јазици македонскиот често прибегнува кон изразување на просторната локализација со помош на два предлози, на пр.: *Доаѓам од кај ѝеѝка ми.;* *Го извлеков од ѝод масаѝа.;* *Тој излезе од зад враѝаѝа.* итн.

Во понатамошниот дел од нашето излагање ќе се осврнеме на оние форми на реализација на одделни семантички компоненти на реченицата кои наоѓаат израз во регуларни граматички показатели на ниво на предикатскиот израз конституиран од лична глаголска форма. Ќе започнеме од краток преглед на македонските предикатски изрази.

3.1. Типови предикатски изрази и од нив конституирани предикатско-аргументски изрази

Во македонскиот јазик разликуваме 4 типа на предикатски изрази. Тука мислиме согласно со насловот на овој дел само на предикатски изрази конституирани од лична глаголска форма.

Првиот тип го сочинуваат автосемантичните глаголи, т.е. оние кои во функција на конститутивен член на предикатско-аргументската конструкција (понатаму ПАК) не бараат околу себе никакви дополнителни компоненти. Овие глаголи можат да формализираат како предикати од прв ред, така и од повисок ред, т.е. отвораат позиции и за аргументски изрази со предметни референти и за аргументски изрази со непредметни референти. Сп. на пр.: *Коле сѝие.;* *Пеѝре чѝаа книѝа.;* *Ленче се ѝоѝсеѝи на своѝѝе вчерашни доживувања.;* *Косѝа фаѝи да цѝаа.;* *Мојаѝа одлука ѝоѝекнува од најдлабоко убедување.;* *Нашеѝо заминување ѝредизвика секакви реакции.;* итн.

Автосемантичните глаголи се јавуваат и во извесни предикатско-аргументски конструкции кои немаат позиција за аргументски израз конгруентен со предикатскиот израз, сп. на пр.: *Ми се сѝие.*; *На Коле му се слоши.*; *Ленче ја снema.*; итн.

Автосемантичните глаголи се јавуваат и во конструкциите кои воопшто не бараат површинска реализација на аргументи, на пр.: *Врне.*; *Се разденува.*; *Се смрачи.*; итн.

Вториот тип претставуваат синсемантични глаголи придружени од номинализации, т.е. конструкции како на пр.: *обрнува внимание, ѝрезема мерки, донесува одлука, врши оџерација, бие шеја, ѝрави муабетѝ, чувсѝивува блајодарностѝ, ѝројавува инѝтерес*, итн. Перифрастичните изрази од овој тип, исто како и автосемантичните глаголи, врзуваат и аргументски изрази со предметни референти и аргументски изрази со непредметни референти, на пр.: *Коле бие шеја со нас.*; *Ленче чувсѝивува блајодарностѝ кон ѝаѝка си.*; *Тој ѝројавува инѝтерес за нашата работѝа.*, *Владаѝа ѝревзема мерки ѝроѝив инфлацијаѝа.*; итн.

Тука спаѓаат и прилошките формализации на предикати кои придружуваат синсемантичен глагол како на пр.: *Тој се чувсѝивува добро.*; *Тој изгледа добро.*; *Тој ѝосѝаѝува ѝравилно.*; *Тој се однесува срдечно.*; итн.

Но, нема перифрастични изрази кои би конституирале ПАК без конгруентен аргументски израз, значи нема и такви перифрастични изрази кои воопшто би можеле да се појават без аргументски изрази.

Забелешка:

Номинализациите – компоненти на перифрастичните изрази, ex definitione, предикатски употребени, се појавуваат со нулти показател на РФК, без референција; во реченичните изрази како на пр.: *Оџерацијаѝа ја врши докѝор X* или *Одлукаѝа ја донесе конѝресотѝ* и тн. имаме синсемантичен глагол како оператор на релација меѓу референтите на соодветни аргументски изрази.

Третиот тип го сочинуваат таканаречените именски предикати, т.е. формализирани во форма на придавки и/или именки кои придружуваат глаголски оператор (=глагол лишен од лексичка содржина), таканаречен глагол-копула. Најчести

глаголи-копули во македонскиот јазик се *е/бива/бидува, сѝане/сѝанува*, сп. на пр.: *Коле е добар.; Иван е здрав.; Косѝа е учѝител.; Бане сѝана ѝерзија.; Пеѝре осѝана вдовец.; Лиле се сѝори мајка.;* сп. исто така и идиоматизираниите, архаични предикатски изрази како на пр.: *Крсѝе оѝиѝе војник.; Душко оди ерѝен.;* и тн.

Тука припаѓа и глаголот *има* во конструкциите од типот: *Тој има долѝи раце т.е. Неѝовиѝе раце се долѝи;* или *Таа има црна коса т.е. Нејзинаѝа коса е црна;* итн.

Кон површински безаргументни конструкции спаѓаат конструкциите како на пр.: *Беше зима.; Сѝана ден.;* итн.

Четвртиот тип го сочинуваат таканаречените предикативи во форма на именка и/или прилог коишто ги придружува копулата *е*, на пр.: *срамоѝа е, жал е, ѝѝеѝа (е), возможно е, ѝожелно е, ѝознаѝо е*, итн. Предикатските изрази од овој тип бараат непредметни аргументски изрази со реченична формализација и операторите *да* и/или *дека*, сп. на пр.: *Срамоѝа е да се убие ласѝовичка.; Познаѝо е дека имаш многу ѝријаѝели.;* и тн. Можат исто така да се појават и без аргументски израз при што и именските предикативи се јавуваат без копула, сп.: *Срамоѝа.; ѝѝеѝа.; Возможно е.;* итн.

3.2. Зборообразувачки и лексичко семантички форми на модификација и дополнувања на предикатскиот израз

Во овој дел ќе се осврнеме на можностите на модификација и дополнувања на предикатскиот израз по пат на зборообразувачка и/или синтаксичко-лексичка деривација, т.е. со средства кои се одликуваат со помал степен на регуларност, а тоа значи и со послаб степен на граматикализација во однос на флексивната деривација.

3.2.1. Траење, измена, кратност како модифицирачки одлики на предикативната релација. Категорија вид

Ако фондот на глаголски лексеми во даден јазик е организиран врз база на корелација којашто ги опфаќа повеќето

од нив и ги средува така што истиот тој корен по пат на морфолошка деривација конституира лексеми коишто комуницираат дадена релација како апстрахирана од текот на времето, така и како подлежа на променливост во времето, тогаш велиме дека тој јазик поседува категорија вид. Оваа категорија ја имаат сите словенски јазици, па и македонскиот, сп. ги македонските видски парови *вика : викне, куйува : куйи, кажува : каже, избејнува : избене, најива : најие* и тн. На глаголот кој изразува релација што трае или се повторува (која е повеќекратна) му припишуваме несвршен вид; на глаголот којшто изразува измена (извршување) на релацијата му припишуваме свршен вид.

Тука ќе посветиме внимание на две, заемно поврзани карактеристични одлики на категоријата вид во македонскиот јазик. Првата од нив, формална, тоа е големата продуктивност на суфиксот *-ув-а*, со којшто од свршени глаголи се деривираат несвршени, а во некои случаи и повеќекратни од оние кои изразуваат траење. Втората карактеристична одлика, семантичка, е фактот дека извесни деривати со суфиксот *-ув-а* се маркирани по кратност. Следствено, кратноста во македонскиот јазик е пред сè морфолошка категорија и кај значителен дел од глаголите можеме да зборуваме за двојна и тројна корелација, а не за видски парови. Сп. на пр.: *шројне vs шроја : шројнува, ѓадне vs ѓаѓа : ѓаднува, лејне vs леја : лејнува*, итн. Вреди и да се спомене дека покрај суфиксот *-ув-а* и лексичко-синтаксичките средства, како изразите од типот *чесио, секој час, ... ден, ... месец, ... година*, итн., македонскиот има специјален граматички оператор на кратност, тоа е една од функциите на партикулата *ќе*, сп. на пр.: *Тој ќе дојде, ќе се одмори, ќе си земе нешто да јаде ...*; итн.

Нареден проблем кој се однесува на видот е интерпретацијата на таканаречениот аорист од несвршени глаголи, сп. дел 3.6.

3.2.2. Предикатски изрази со атрибутивен доплонителен член

Извесни предикати, семантички сложени, се формализираат како атрибутивна синтагма. Со други зборови, како

вербалните така и номиналните компоненти на предикатскиот израз можат да бидат дополнети соодветно со прилози и/или придавки, на пр.: *џрча брју, џлаче џорко, скока високо, џее весело, донесува важна одлука, џокажува длабока благодарносѝ, е добар учѝел* итн.

3.2.3. Променлива интензивност на предикативната релација. Таканаречената категорија на степен

Називите на одлики/релации на коишто им ја припишуваме променлива интензивност можат да бидат придружени од таканаречени интензификатори, т.е. прилози и придавки, како во: *мноју сака, мноју сѝрада, мноју брју џрча, мноју џласно џее, е мноју џолем, сѝанува мошине инѝтересен, џокажува џолема храбросѝ, доживува длабока сѝаросѝ, е џолем/мноју јунак* итн. Показателите на истата класа на предикати имаат таканаречена категорија на степен, т.е. прифаќаат соодветно префикс *џо-* за компаратив и *нај-* за суперлатив. Како што споменаваме, во македонскиот јазик тоа можат да бидат не само придавки и прилози, туку исто така, во исклучителни случаи и именки и глаголи. Менливоста на предикатскиот израз според степен има определени синтаксички последици. Додека таканаречениот основен степен (позитив) дозволува, но не бара експлицитно именување на вториот предмет на споредба, сп. на пр.: *Коле е висок (колку Петѝре).*; *Коле е висок (во сѝоредба со Косѝа).*; итн., тогаш компаративот и суперлативот бараат експлицитно именување на обата предмети на споредба. Формата на суперлативот служи за изразување на споредба меѓу два одделни збира, при што показател на зависноста на именската синтагма во функција на втор предмет на споредба е предлогот *од, одошѝо, оѝколку*: *Коле е џовисок од Диме.*; и тн. Во случај на највисок степен, вториот предмет на споредба е минимум тричлен збир кон којшто припаѓа и појдовниот елемент, првиот предмет на споредба; показател на зависноста на соодветната ИС е предлогот (*џо*)*меѓу*, сп.: *Коле е највисок меѓу нас* итн. или различни квазилокативни изрази, сп.: *Коле е највисок во своеѝо одделение* итн.

3.2.4. Фазна и модална модификација

Модификација на релацијата што ја конституира реченицата исто така внесуваат и таканаречените модални и фазни глаголи кои формално го подредуваат предикатскиот израз со помош на операторот *да*, на пр.: *сака да каже, ѝосакува да си оди, мора да ѝобејне, може да одбие*, итн., *ѝочна/фа-ѝи/зеде да ѝишува, ѝродолжи да зборува* итн.

Фазата на релацијата може да ја сигнализира и соодветен префиксален дериват, на пр.: *ѝрооди, ѝрозбори, ѝрорабойи ...*, *дооди, дорече, дорабойи ...*, итн.

Содржината којашто ја носат фазните и модалните модификатори се однесува на модалната и/или темпоралната карактеристика на релацијата. Ќе се навратиме на нив при разгледувањето на флексивните показатели на соодветните содржини.

3.3. Избор на појдовен аргумент. Граматички показатели на дијатеза

Веќе споменавме дека истата ПАС во различни реченици може да биде различно насочена, т.е. може да се формализира во вид на различни ПАК, зависно од изборот на појдовниот аргумент. Ќе се задржиме на примерот: *Коле ѝ ја ѝодари книџава на Ленче vs Ленче ја доби книџава од Коле vs Книџава е ѝодарок од Коле за Ленче*.

Трите наведени реченици меѓусебно се разликуваат според изборот на појдовниот аргумент, а трите предикатски изрази *ѝодари vs доби vs е ѝодарок* се во меѓусебен однос на конверзија, односно тие се формализации на истиот предикат, а се разликуваат според дијатеза.

Во овој дел ќе ги претставиме граматичките, а не и лексичките средства за измена на дијатезата со кои располага македонскиот јазик.

Сите три механизми на трансформации на дијатезата коишто тука ќе ги претставиме се однесуваат на ПАС со два аргументи, при што едниот аргумент мора да има персонален

карактер. Појдовна е ПАК во форма на : $ИС^1 - Г - ИС^2$, а пак трансформацијата се состои во преминувањето на $ИС^2$ од позиција на втор во позиција на прв аргумент.

Првиот механизам, којшто е најтипичен, се состои во воведување на клитичкиот заменски оператор *се*, сп.: *Војнициџе ѓрадаџ мосџ. ~ Мосџоџ се ѓради. ; Ленче ѓрџи месо. ~ Месоџо се ѓрџи. ; Шнајдероџ џие одело. ~ Оделоџо се џие. ;* и тн. Како што произлегува од примерите авансирањето на вториот аргумент воедно е начин да се елиминира првиот аргумент. Ова се случува најчесто, бидејќи речениците од типот *Мосџоџ се ѓради од војнициџе* итн., иако граматички се невообичаени се среќаваат многу ретко. Сепак, постојат средства за именување на вршители на дејства во конструкциите со операторот *се*. На пр. *Се облекувам кај Буле. ; Се лекувам кај доктороџ Х. ;* и тн. сп. исто така и со префрлање на тежиштето од персоналниот вршител на локацијата: *Се венчавме во црквата Св. Марко* наспроти: *Не венча џоџоџ Х* итн. Конструкциите од типот $ИС^2 - Гсе - ИС^1$ имаат каузативен карактер и интерпретација на пр. 'предизвикувам дека ми џие Буле', итн.

Вториот механизам, којшто поретко се сретнува, се состои во замена на синтетскиот предикатски израз со составот: копула *е* (евентуално *бива*, при изразување на повеќекратност) + глаголска придавка. На пр.: *Војнициџе изѓрадиџа мосџ. ~ Мосџоџ е изѓраден од војници. ; Учениџиџе џо џочиџувааџ ѓрофесороџ Х. ~ Проф. Х е џочиџуван од учениџиџе. ; Коле џо џеџа Димеџа. ~ Диме е џеџан од Колеџа. ;* и тн. Како што произлегува од примерите, конструкцијата со глаголска придавка дозволува експлицитно изразување на двата аргументи. Во текстот ја наоѓаме во ситуации, кога таа можност за говорителот е битна. Исто така, во резултативни реченици (= кога самата операција веќе припаѓа на минатоста, а констатираме постоење на нејзин резултат) доминира конструкцијата со глаголска придавка, сп. на пр.: *Месоџо се ѓрџи. ~ Месоџо е исѓрџено. ; Книџаџа се чииџа. ~ Книџаџа е ѓрочиџана. ;* итн.

Еден од корелатите на трансформацијата на дијатезата е референцијалната карактеристика на аргументите – појдов-

ниот аргумент (согласно со тоа што го кажавме претходно во делот 2.7.) не смее да се појави во текстот без позитивниот показател Рф.

Ако првите два механизми во помала или во поголема мера се познати во сите словенски јазици, третиот механизам е карактеристичен само за македонскиот јазик. Ова се однесува на каузативните конструкции и се состои во подигнување на целата отворена серија на фактитивни глаголи до ниво на каузативи. Сп.:

X ѓо заѓуби клучоѓ. = X наѓрави ѓека клучоѓ заѓина. = X ѓо заѓина клучоѓ.

Како ефект на воведување на фактитивното заѓине на место и во функција на каузативот заѓуби имаме: *X ѓо заѓина клучоѓ*. Значи имаме две паралелни конструкции: *X ѓо заѓина клучоѓ* и *Клучоѓ заѓина*, базирани врз истиот глагол, еднаш употребен интранзитивно, а во вториот случај транзитивно. Транзитивизацијата служи за измена на дијатезата. Сп. ги реченичните изрази добиени како резултат на оваа операција: *Ќе ѓе умрам/леѓнам/седнам/вѓрвам* наспроти: *Ќе умреш/леѓнеш/седнеш/се вѓрвиш.*; *Ќе ѓо шеѓам/засѓијам деѓеѓо* наспроти: *Деѓеѓо ќе шеѓа/ќе засѓие.*; *Ќе ѓо слезам од коњ* наспроти: *Тој ќе слезе од коњ.* итн.

За живата тенденција во македонскиот јазик на творење на секундарна транзитивизација сведочат, исто така и интересните примери на ПАК базирани врз таканаречените безлични глаголи, на пр.: *Ме сѓемни.* т.е. 'се стемни околу мене'; *Ме раздени.* т.е. 'се раздени околу мене'.

3.4. Именска синтагма во функција на прв аргумент и врската на реченицата со говорната ситуација, таканаречената категорија лице

Референт на ИС во позиција на прв аргумент, т.е. ИС конгруентна со предикатскиот израз може да биде говорителот,

неговиот адресат или, исто така и појава/предмет/трето лице. Граматичките показатели на извршениот избор на една од тие три можности обично ги нарекуваме категорија лице.

Структурата на категоријата лице во македонскиот јазик во основа е иста како и во другите словенски јазици, извесни коментари бара само дистрибуцијата на категоријалните показатели во текстот. Во делот 1.2.1. споменавме за постоење на двојни заменски форми во зависна позиција под реченичен акцент и вон реченичен акцент (сп. ги формите како *мене/ме, нејо/јо*, итн.). Утврдивме дека ИС во позиција на прв аргумент е „независна“, конгруентна со предикатскиот израз. Во оваа позиција, во улога на „слаби“ вонакцентски варијанти на личните заменки се јавуваат личните наставки на глаголот. Во врска со ова, клуч за дистрибуција на слободни и врзани, т.е. заменски и глаголки категоријални показатели е функционалната перспектива на текстот и распоредот на реченичните акценти. Сепак некои формални особености на македонскиот граматички систем ја комплицираат оваа, во основа едноставна слика. Имено, во македонскиот, личните глаголки форми почесто, отколку на пр. во полскиот, се придружувани од заменски форми конгруентни со нив по лице. Ова се однесува на формите за второ, а пред сè на фомите за трето лице, а еден од формалните фактори кои одговараат за оваа состојба се синкретизмите на глаголските парадигми, т.е. идентичноста на формите за 2. и 3. лице еднина аорист и имперфект. Со други зборови, во таканаречените синтетички минати времиња во еднина секвенцата: формант + наставка, сигнализира пред се разлика меѓу првото и не-првото лице. Оттука е потребно присуство на замена, на пр. вообичаено прашуваме: *Кога дојде?* (со значење 'кога ТИ дојде', но, *Кога дојде тијој/Пејре/учиџелот?* ако се работи за 3. лице. Сепак, и во други контексти во кои, се чини, нема опасност од недоразбирање во македонскиот јазик се среќава таканаречената замена за 3. лице на којашто во полскиот јазик ѝ одговара нула. Сп. на пр.: *Се виков вчера со Киро. Тој се восхити од нашиот проект.* vs *Spotkałem wczoraj Jurka. Zachwycił się naszym projektem.*; или *Ленче ќе дојде. Таа*

йприсийина вчера. vs Przyjdzie i Helenka. Przyjechała wczoraj.;
или *Најсрекен е Петре. Тој љобегу йри йаиу. vs Najszczęśliwszy jest Piotr. Wygrał trzy razy.;* итн.

Исто како и другите јужнословенски јазици и македонскиот има предикатски изрази со редуцирана, на семантичко ниво, парадигма по лице, на 3. лице. Тоа се формализации на предикати кои не допуштаат персонален референт на првиот аргумент. Тука спаѓаат на пр.: *се разденува, се смрачува, вrne* и сл., *йрилеја, вреги*, итн., тука исто така, спаѓаат и сите предикатски изрази од четвртиот тип (сп. дел 3.1.), т.е. оние кои се базираат врз предикативи.

3.5. Односот на конгруенција меѓу предикатскиот израз и именската синтагма во позиција на прв аргумент

Предикатскиот израз со ИС во позиција на прв аргумент влегува во однос на конгруенција по лице, род и број.

Принципите на конгруенција по **лице** се: *Јас и ти ќе одиме најред.;* *Јас и тиј бевме љосреќни.;* *Ти и тиј оишодовише љорано.;* итн.

Конгруенцијата по **род** се однесува на формите на перфектот во еднина. Копулата е конгруентна не со именскиот дел на предикатскиот израз, туку токму со ИС во позиција на прв аргумент, сп.: *Момичеио било љимназијалка.;* *Женаиа била инженер.* итн.

Конгруенцијата по **број** во случаи на именски прирок, исто така, не се однесува на именскиот дел, сп.: *Жениише се моја несреќа.* итн. Социјативните ИС од типот: *Лиле со Олиа, Ленче со маж љ* итн. имаат множинска конгруенција.

Забелешка:

Семантичка множинска конгруенција од друг тип можеме забележме во формата на имплицираната од извесни предикатски изрази збирна интерпретација на аргументскиот израз, сп.: *Сише љоседнаа* но не и **Тој љоседна.;* *Ги исиолеинав сише.;* но не и **Го исиолеинав неџо.;* *Им љоделив на сише.;* но не и **Му љоделив*

нему.; или исто така и *Тој е штрџовец, ѝпродава шайки и шешири.*; но не и * ... *ѝпродава шайка и шешир.*; *Тој е шивач, шие машки одела.*; но не и * ... *шије машко одело.*; итн.

3.6. Модална и темпорална карактеристика на реченицата – граматички показатели, таканаречените категории начин и време

Под модална карактеристика на реченицата подразбираме содржана информација во неа за односот на говорителот кон појавите за кои станува збор (констатација, предвидување, претпоставување итн.). Информацијата од овој тип е морфологизирана на ниво на предикатскиот израз во таканаречената категорија **начин**.

Под темпорална карактеристика на реченицата ја подразбираме информацијата содржана во неа за приредување на појавите за кои станува збор кон временската оска спроведена преку точката која ја претставува говорната ситуација и временски редослед (последователност во времето) на истите тие појави. Информацијата од овој тип морфологизирана на ниво на предикатскиот израз ја сочинува таканаречената категорија **време**.

Двете споменати категории меѓусебно изразито се ограничуваат и заемно се определуваат, и од тие причини ќе ги разгледуваме заедно.

Пред сè ќе укажеме на извесни основни семантички дистинкции, кои меѓу другото, а дури и пред сè, се пренесуваат со морфолошки средства.

Најуниверзалната дихотомија во рамките на модалната карактеристика се однесува на условите за вистинитост на речениците кои ги искажуваме, т.е. разликата меѓу таканаречените реченици за фактите, за светот во којшто живееме и речениците за замислените светови, психичките светови на мислите, желбите, доживувањата на говорителите. Речениците за актуелните или минати факти коишто имаат определени временско-просторни параметри подлежат на верификација, тие можат да бидат оценувани како вистинити или

лажни, имаат определена вредност на скалата со две вредности: вистина vs лага. Овие реченици ги определуваме како модално немаркирани. Вистинитоста на речениците за светот на мислите како да е суспендирана. Во нив станува збор за потреба, неопходност, можност, веројатност да почнат да постојат извесни појави. Овие реченици ги определуваме како модално маркирани.

Во рамките на темпоралната карактеристика се чини дека е најважна дистинкцијата меѓу речениците кои изразуваат омнитемпорални релации, т.е. реченици со неограничена актуелност, од една страна, и од друга страна речениците кои се актуелизирани во времето. Од своја страна речениците кои се актуелизирани во времето т.е. сместени на временската оска во однос на говорната ситуација, можат да се однесуваат на сегашноста, минатото или иднината. Во двата последни случаи, исто така, можат да информираат и за релативниот временски редослед на настаните за коишто станува збор, т.е. да го определуваат настанот А како поран или како подоцнежен од настанот Б, независно од тоа дали тие два настани претходат или се подоцнежни од самата говорна ситуација.

Да се задржиме најпрвин на речениците кои се модално немаркирани. На почетокот ќе воведеме уште една дистинкција којашто во македонскиот јазик е изразена, пред сè со морфолошки средства. Тука мислам на експлицитно изразениот однос на говорителот кон вистинитоста на информацијата што тој ја пренесува, т.е. разликата меѓу речениците во коишто говорителот се оградува дека не превзема одговорност за вистинитоста на изразената релација, и речениците кои не содржат такви огради. Еднаш морфологизирано „оградувањето од вистинитоста“ во различни ситуации подлежи на различна подетална интерпретација. Говорителот може да раскажува во соодветна форма за настаните за коишто слушнал од втора рака, на пр.: *Дошол Петре* 'веројатно Петре е дојден', но истата форма може да се појави и во раскажување на настани чијашто вистинитост е несомнена, но кои на говорителот му се чинат толку чудни во однос на другите

факти, тешко е во нив да се поверува, на пр.: *Тој бил лекар!* 'и тој да ти бил лекар' итн. Зборувајќи за самиот себе, во 1. лице, говорителот, во ваква форма може да даде мислење што на негова сметка го изразуваат трети лица, на пр.: *Јас сум бил љубавник!* итн. Од друга страна, зборувајќи на пр. за историски настани, во кои говорителот не сака да се сомнева, иако само читал за нив, ќе ја употреби немаркираната форма итн. Веројатно, поради оваа многузначна интерпретација на формите за кои стана збор тие биле различно нарекувани. Во граматиките за нив се среќаваат називите: непосреден залог, непосреден начин, начин на прекажана информација, имперцептив и тн. Тука ќе го избереме називот кој, како што ни се чини, коректно го интерпретира најширокиот опсег на употреба не побудува никакви непотребни асоцијации, т.е. за „оградување од вистинитоста“ изразено морфолошки ќе зборуваме како за ДУБИТАТИВ, а за соодветните форми како ФОРМИ НА ДУБИТАТИВ. Во некои понови американски трудови оваа категорија е определува со терминот **статус**.

Речениците актуелизирани во времето модално немаркирани (т.е. индикативните реченици) можат да се однесуваат на факти во сегашноста, т.е. едновремени со говорната ситуација, и факти во минатоста, т.е. кои претходат на говорната ситуација.

Најпрвин ќе извршине преглед на темпоралните форми со кои располага македонскиот предикатски израз во недубитативните индикативни реченични изрази.

За сместување на констатираната релација во сегашноста служат формите на презентот на несвршените глаголи. Свршените глаголи не можат да служат за приредување на содржини кон сегашноста. Сегашноста, *sensu stricto*, т.е. разбрана како потполна едновременост со говорната ситуација, исто така не можат да ја изразуваат формите на презентот на несвршените глаголи маркирани како повеќекратни (во опозиција кон дуративниот парник), на пр.: *Некој љуби* (*durativum*) *на враќа* vs *Некој љуби* (*iterativum*) *на враќа* итн.

За сместување на именуваната релација во минатоста, т.е. пред моментот на зборувањето, а воедно во конкретен момент (во конкретна временска отсечка којашто говорителот со помош на лексички средства може поблиску да ја определи), служат пред сè формите на таканаречените синтетички минати времиња, т.е. формите на аорист од свршени и несвршени глаголи, како и формите на имперфект од несвршени глаголи.

Извршеното, завршено, свршено дејство во минатото го изразуваат формите на аористот од свршени глаголи (на пр.: *Х исѝи шише ракија* т.е. 'заврши со пиење, веќе не пие' итн.). Започнатата и прекината релација во минатото ја изразуваат форми на аористот од несвршени глаголи (на пр.: *Досѝа ѝивме!* т.е. 'пиевме и престанавме да пиеме, веќе не пиеме'). Тоа се многу специфични форми, ако се земе предвид отсуството на сигнал за измена, што е карактеристично за несвршените глаголи како и присуството на сигнал на прекин на релацијата, што е карактеристично за аористот. Оттука, формите на аорист од несвршени глаголи се јавуваат многу ретко во текстовите, како особено средство за стилизација. Релацијата којашто траела без прекини или се повторувала во минатото, без информација за нејзино прекинување или завршување ја изразуваат формите на имперфект од несвршени глаголи (на пр.: *Х чииѝаше книѝа*. – во оваа реченица нема информација дека веќе не ја чита книгата, па можеме да продолжиме на пр.: ... *ииѝо и сеѝа уиѝѝе ја чииѝа* vs *Х секој ден чииѝаше неиѝѝо груѝо*. – ни тука нема информација дека е сменета навиката, и затоа можеме да продолжиме, на пр.: ... *и исѝѝѝѝ ѝѝ ѝрави до денеска* итн.).

Забелешка:

Исто како и во полскиот јазик, за пренесување на минати факти во живо раскажување може да послужи и формата на презентот, таканаречениот *praesens historicum*.

За изразување на кратноста во минатото (освен имперфектот) служи и перифрастичната конструкција: оператор *ке* + форми на имперфектот од свршени глаголи, сп. на пр.:

Само одвреме навреме ќе ѝукнеше ѝонекоја ѝушка (пример од Грамајшиката на Б. Конески).

За изразување на кратноста, којашто од минатото до-стига до сегашноста, за изразување на хабитуална акција, често, а особено колоквијално или во колоквијална стилиза-ција, се употребува императивот, сп. на пр.: *Јас речи, ѝој сѝори*. 'што ќе кажам тој ќе направи', сп. исто така: *И ѝиеш ѝишо ѝраваѝ – еднаш ѝојди в село, друѝаш дојди овде*. 'и што прават: еднаш одат на село, еднаш доаѓаат тука' (и двата примери се од Грамајшиката на Б. Конески).

Покрај таканаречените синтетички минати времиња македонскиот поседува и три серии на перифрастични изрази од типот на перфектот. Сите тие овозможуваат да се претстави констатираната релација како минат процес без прецизно сместување на временската оска, а гледано од денешна перспектива. Се разликуваат според фреквенцијата на употреба, а исто така и според доминацијата на моментот на временска неопределеност или резултативност.

Првата серија со најголема фреквенција ја твори таканаречената л-форма на аорист од свршени и несвршени глаголи и л-формата на имперфектот од несвршени глаголи кои во 1. и 2. лице се придружени од копулата *e*, на пр.:

сум	}	<i>ѝлегал, ѝлакал/ѝлачел, носил/носел</i>
си		
ѝ		
сме	}	<i>ѝлегале, ѝлакале/ѝлачеле, носиле/носеле</i>
сѝе		
ѝ		

Разликите во семантиката и во опсегот на употреба соодветно на изразите со л-формата на аористот и имперфектот се *mutatis mutandis* исти како и во случајот на личните форми на аористот и имперфектот (сп. погоре).

Формите на перфектот базирани на л-формата служат за изразување на неопределена мината релација, временски

поблиску неопределена, па оттука е честа употребата на тие форми со негација, во прашања, во релативни реченици, со одветно ретка е нивната употреба без негација во 1. лице еднина и сл. На пр.: *Јас бев во Париз ѓред две години vs Јас ни-којаш на сум бил во Париз* итн.

Втора серија твори таканаречената глаголска придавка во максимално немаркирана форма во среден род еднина придружена од копула *има*, на пр.: *имам, имаш, има, имаме ... ѓледано, земено, дојдено*. Формите на перфектот со *има* имаат поизразена нијанса на резултативност.

Забелешка:

Формите на перфектот со *има* влегуваат во литературниот јазик од западномакедонските дијалекти, во коишто претставуваат дел на разграден конјугациски систем, основен за тие дијалекти, сп.: *има земено, имаше земено, имал земено, ќе има земено, би имал земено* итн. Сите овие форми можат да бидат спорадично сретнати во литературниот јазик, сепак поизразит статус имаат единствено гореразгледаните резултативни форми на перфектот.

Третата серија, исто така со резултативна доминанта ја твори таканаречената глаголска придавка придружена од копулата *е*, на пр.: *сум, си, е, сме, сѝе, се дојден/дојдени, сѝи-ен/сѝиени, вечеран/вечерани, ручан/ручани, враѝен/враѝени* и др. Оваа серија лексички и семантички е ограничена; следствено македонските граматичари со право во неа гледаат ефект на синтаксичка деривација, а не ефект на перифрастична флексивна деривација.

Како што произлегува од она што го кажавме, нијансата на неопределеност се врзува со *л*-формата, додека нијансата на резултативност се врзува со глаголската придавка.

За изразување на релација којашто претходи на друга релација сместена во минатото служат формите на плусквам-перфектот, т.е. *л*-форма на аорист од свршени глаголи, евентуално *л*-форма на имперфект од несвршени глаголи, придружени со копула *е* во форма на имперфект, на пр.:

бев	}	<i>дошол, разделил, чул, слушал ...</i>
беше		
беше		

бевме	}	<i>дошле, разделиле, чуле, слушале ...</i>
бевте		
беа		

Забелешка:

Формите на плусквамперфектот исто така можат да се сретнат и во функција на прост перфект со експресивно нагласување на минатоста оддалечена од моментот на зборувањето.

Во категоријата на дубитативот отсуствува разликување на форми кои ја сместуваат релацијата соодветно во сегашноста или во минатоста. Во двата случаи се употребуваат формите на перфектот базирани на *л*-формата.

Забелешка:

Формите на плусквамперфектот, а исто така и сите други перифрастични конструкции кои содржат *л*-форма можат – освен својата основна семантика – да изразуваат и *dubitativus*.

Меѓу модално немаркираните реченични изрази единствено конструкциите со таканаречен модален глагол како на пр.: *треба, мора, може* итн. ја сместуваат релацијата во сегашноста.

За изразување на неизвршена релација во минатото служат формите на имперфектот со позитивниот оператор (партикула) *ќе*, на пр.: *ќе одев, ќе земев, ќе живеа* и тн. Тоа е таканаречен *conditionalis* од балкански тип (термин на З. Голомб). Општо земено, тој изразува релација која следи по некоја друга мината релација, при што или, поретко, – едноставно недостасува информација за нејзино извршување (на пр.: *Се збираа, ќе одеа во праг*. – пример од *Грамајикајта* на Б. Конески) или сме информирани за нејзино неизвршување (сп. на пр.: *Вчера за малку ќе јагнев* и тн.).

Исто така и со операторите *да* и *ако* формата на имперфектот изразува минато, неизвршено дејство, сп. на пр.: *Да му речев? – Ем да му речеше.*; сп. исто така и *Ќе да имаше едно осумнаесет години* (и двата примери од *Грамајикајта* на Б. Конески), на крајот сп. во условните периоди: *Ако му речеше, јошов си* или *Да знаев ... / Ако знаев, не ќе му речев* итн.

Забелешка₁:

Како што произлегува од примерите, формите на имперфектот од свршени глаголи се позициски врзани, се јавуваат единствено со операторите *ќе*, *га*, *ако*.

Забелешка₂:

На конструкциите од типот *ќе одев* во реченичните изрази со негација им одговара *не ќе одев* или *немаше да одам*.

За изразување на идно дејство служат формите на презентот со постпозитивниот оператор *ќе*, на пр.: *ќе одам*, *ќе дојдам*, *ќе земам*, *ќе напишам* и тн. Овие конструкции, исто така ги негираме на два начина: *не ќе одам* или *нема да одам*, при што втората негација е посилен.

Идната релација може да се изрази, исто така и со конструкција со *да* или *ако*, сп. на пр.: *Да одам?* или *Ако одам, ќе ти донесам* итн.

Забелешка₁:

Формите на презентот од свршените глаголи, исто како и формите на имперфектот, се врзани со операторите *ќе*, *га*, *ако*.

Забелешка₂:

На поширок балкански фон конструкциите со операторот *ќе* би требало да се оценат соодветно како *coniunctivus praesentis* (тип: *ќе одам*) и *coniunctivus praeteriti* (тип: *ќе одев*), а конструкциите со операторот *да* како *subiunctivus praesentis* (тип: *да одам*) и *subiunctivus praeteriti* (тип: *да одев*).

По пат на експресивна транспозиција формите на аористот, исто така, можат да послужат за изразување на идна релација, сп. на пр.: *Чувај се, ти убив!* 'чувај се ќе те убијам' – пример од *Грамајџикајџа* на Б. Конески.

Дубитативен еквивалент на обете серии со *ќе*, т.е. *ќе одев* и *ќе одам*, е серијата *ќе сум одел* со *л*-формата на имперфектот. Лексемата *е* се јавува во оваа серија во форма *би-дел*,

Можна релација изразува конструкцијата *би + л*-форма. Сп. на пр.: *Тој би дошол утре*.

За изразување на омнитемпорални релации, независно од тоа дали нивната вистинитост зависи од коректноста на индуктивното воопштување на фактите или од дефинициите

на употребените термини (како во општите реченици за имагинарните светови) служат формите на презентот, сп.: *Не удира ѝром во коѝрива.; Авѝомобилоѝ е најѝолемо зло.; Волѝѝѝе живеаѝѝ во шума.; Два и два чинаѝ чейѝѝѝи.; Аѝѝѝѝе имаѝѝ крѝѝѝѝѝа.;* итн.

3.7. Наредба. Прашање

Општо земено, пренесувањето на информација од испраќачот до примачот, како такво, во процесот на јазична комуникација не е цел сама за себе. Испраќачот му пренесува на примачот извесна информација, бидејќи сака да ја предизвика неговата реакција, да го наведе на дејствување, кое може да биде јазично (на пр. реплика во дијалогот, одговор на прашањето) или вонјазично (на пр. исполнување на наредба, молба и тн.). Прагматскиот став на испраќачот, како таков, вообичаено се отсликува не само во содржината туку и во формата на пораката.

Тука ќе се задржиме на два типа реченици во коишто прагматскиот фактор, регуларно, се отсликува на формално ниво, т.е. ќе се задржиме на таканаречените наредбодавни реченици и прашални реченици.

За изразување на наредба, препорака, команда примарно служат формите на императивот.

Ако ја земеме предвид прагматската обележаност, не е тешко да разбереме зошто императивот има синтетски форми само за 2. лице. Сепак се случува да сакаме да наведеме на акција група кон која и самите припаѓае (1. лице множина), или исто така и трети лица (3. лице еднина и множина). Во овие случаи македонскиот јазик прибегнува кон перифрастични конструкции. За 1. лице множина тоа се конструкциите со *да* и соодветната форма на презент: *Да одиме! Да наѝѝѝѝе!* и тн. Колоквијално, често, исто како и кај синтетичките форми на императивот, им претходи показател на универазлен поттик за акција – неменливиот израз *Ajge!*; на пр.: *Ajge da одиме!* во скратена форма *Aj ga одиме!* итн. За 3.

лице, т.е. во случај на пренесување на препорака преку посредник, тоа се конструкции со *нека* или со *да* поврзани со соодветна форма на презент: *Да дојде! Нека оди! Нека влезај!* и тн.

Исто така, во однос на 2. лице можат да се појават и конструкции со *да*, сп. на пр.: *Да знаеш – следниот ѝај ќе те казнам!*.

За негација на императивот покрај простата конструкција со негација *не*, исто така се јавува и перифрастична конструкција *немој да*, *немојте да* поврзана со соодветна форма на презент, сп.: *Не оди! / Немој да одиш! Не чиијајте! / Немојте да чиијате!* итн.

Забелешка₁:

Само *немој*, *немојте* како реплика во дијалог значи 'не го прави тоа', 'престани', 'остави' и тн.

Забелешка₂:

Исто како и во другите словенски јазици по негацијата изразена со *не*, најчесто во императивот се појавуваат несвршени глаголи. Перифрастичната формула на негација ја ослабува оваа правилност, но не ја елиминира сосема.

Постојат повеќе перифрастични конструкции за изразување на ублажена наредба, молба, сугестија. На прво место треба да се споменат конструкциите со *да* поврзани со формите на имперфектот, сп. на пр.: *Да ми дагеше малку ѝари!* – пример од *Грамајикајѝа* на Б. Конески. Сп. исто така и честиот обрат за изразување на почит, љубезност *ако сакаш*, *ако сакаше*, на пр.: *Ако сакаше да ми донесете еден чај!* итн.

Како што знаеме, прашањата ги делиме на такви кои бараат информација за одделни семантички компоненти на реченицата, како на пр.: *Кој дојде? Која дојде? Што стори Петре?* итн.; и такви кои бараат потврдување или негирање на вистинитоста на констатираната релација (во случај на прашања за релации сместени во иднината потврдување или негирање на коректноста на нашите предвидувања), на пр.: *Дојде ли Петре? Ќе се вратиш утре?* итн. Прашањата

од првиот тип во македонскиот јазик се изразени исто како и во другите словенски јазици (сп. дел 1.2.1. во пасусот за прашални заменки). Тука накратко ќе ги разгледаме типичните оператори на прашања од вториот тип.

Основен показател на прагматскиот став на прашањето во македонскиот јазик е интонациската рамка на реченичниот израз, при што тоа е доволен показател. Покрај интонацијата или место неа се јавуваат операторите *ли*, *дали* и *зар*.

Освен интонацијата, втор основен показател, иако не доволен, е линеаризацијата – линеарниот редослед на реченичниот израз. Два суштествени моменти се: а) редоследот на предикатскиот израз и аргументскиот израз во функција на прв аргумент (во традиционалниот запис редослед SV или VS); б) евентуалната препозиција на тематскиот аргументски израз (=аргументски израз којшто е тема на прашањето), т.е. неговото вадење пред заграда на интонациската рамка на прашањето, сп.: *Дојде ли Пејџе?* покрај *Пејџе – дојде ли?* и тн.

Операторот *дали* се јавува на почетокот на реченичниот израз или по препонираниот именски тематски израз, сп.: *Дали си ја чиил книјата? Книјата – дали си ја чиил?* *Дали се врати Пејџе од Белџаг? / Пејџе – дали се врати од Белџаг?* Чест е редоследот VS. Операторот *дали* имплицира идентификација на референтот на тематскиот аргументски израз.

Енклитичкиот оператор *ли* се сместува по првиот акцентоген израз на секвенцата опфатена со интонациската рамка на прашањето. Ако целиот реченичен израз е опфатен со таа рамка, изразот којшто е придружен со *ли*, воедно е тематски израз, сп.: *Се врати ли Пејџе од Белџаг? Пејџе – се врати ли од Белџаг? Тойка ли куйи?* итн.

Операторот *зар* е двојно маркиран – воведува реторички прашања и/или прашања со почеста пресупозиција на негација отколку на потврдување од страна на адресатот. Позицијата на *зар* соодветствува на позицијата на *дали*, сп.: *Зар нависџина нема сџас? Ти – зар би ѝ сџорил џоа?* итн.

Репликата на потврдување гласи: *Да на негирање: Не.*

3.8. Поврзување на различни ПАК во еден реченичен израз. Прилошки трансформи. Предлошки трансформи. Сврзници како показатели на предикати со реченични аргументи

Веќе утврдивме дека обете основни синтаксички единици (сп. дел 3.1.), именската синтагма и реченичниот израз имаат рекурзивен карактер, т.е. ИС може да биде дел на друга ИС, а реченичниот израз – дел на друг реченичен израз. Веќе стана збор за таканаречената релативна реченица, т.е. за реченичниот израз во функција на дополнителен член на именската синтагма и за различните типови на номинализација, т.е. за реченичниот израз или негови трансформи во функција на аргументски израз покрај показатели на предикати од повисок ред (сп. дел 2.1.).

Сега ќе се осврнеме на други најтипични механизми на поврзување на ПАК во еден реченичен израз. Во овој краток преглед, пред сè, ќе се сконцентрираме на одликите кои ги разликуваат двата јазика.

Централниот проблем врзан со можностите на поврзување на ПАС во една реченица е нивната заемна хиерархија и тип на надредена релација којашто ги врзува. Следствено, разгледуваните конструкции ќе ги опишуваме пред сè од гледна точка на показателите на таа хиерархија и на таа релација. Ќе земеме предвид три типа на конструкции: реченични изрази со прилошка трансформа, реченични изрази со предлошка трансформа и реченични изрази поврзани со сврзник.

3.8.1. Реченични изрази со прилошка трансформа

Тоа се ПАС со предикат формализиран како таканаречен глаголски прилог, сп. дел 1.1.2. Тие изразуваат јасна хиерархија на зависност – трансформата е показател на ПАС која се наоѓа на втор план. Неопходен услов за ваква формализација е заеднички појдовен аргумент (т.е. прв аргумент, сп. дел 3.3.) за двете ПАС. Релацијата која ги врзува двете

ПАС може да има или темпорален карактер или причинско-последичен карактер, сп. на пр.: *Ленче седеше на каучоџ чииџајки книџа.*; *Паџајки од скалиџе Пеџре скрџи ноџа.*; и тн.

Темпоралната релација која ги врзува двете ПАС, тоа е најчесто едновременост, или ако надредената ПАК е конституирана од свршен глагол – непосредна последователност на релацијата изразана во таа ПАК. Освен погоре наведените примери среќаваме и такви во кои претходноста на релацијата изразена со глаголски прилог е понагласена. Сп. на пр.: *Дојдувајки до џрадоџ, џој џрџна веднаџ на шеџање* или *Слејувајки заџроџа со ласџаркаџа* – и двата примери се од *Грамаџикаџа* на Б. Конески, којшто сугерира дека македонскиот јазик на тој начин го компензира непостоењето на таканаречен партицип за изразување на претходност. Значи, општо земено, релацијата изразена со глаголски прилог треба да се определи како релација која не е подоцнежна од основната релација.

Интересно е дека македонскиот јазик, освен типичните конструкции со блокада на првиот аргумент покрај прилогот, дозволува и конструкции со блокада во надредената ПАК, сп. на пр.: *Одејки џој џо џаџ среџна едно деџе* покрај типичното *Одејки џо џаџ џој среџна едно деџе* итн.

3.8.2. Реченични изрази со предлошка трансформа

ПАС која се наоѓа на втор план е формализирана како ИС со предлог. Треба да се издвојат, пред сѐ, бројните номинализации со предлог којшто изразува темпорална релација, сп.: *Веднаџ џо доаѓањеџо џој се зафаџи со рабоџа.*; *Веќе џред заминување ми беше јасно дека сум болен.*; *На џрџнување се сеџив за неџџо важно.*; итн.

Привлекува внимание специфичната македонска беспредлошка трансформа во форма на номинализација со нео-пределен член, на пр.: *Едно влејување ја доџледа Ленче* и тн.

А еве други примери на трансформи со ИС со предметна и/или непредметна конотација, на пр.: *Дојдов без манџил* т.е. ... без да земам, без да носам мантил; *Оџидов џо леб* т.е. ... да купам, да донесам леб; *Не дојдов џоради дождоџ* т.е. ... оти врнеше; итн.

Ако трансформата ја конституира номинализација којашто имплицира идентичност на појдовниот аргумент во двете ПАС, како и во случајот на прилошките трансформи (сп. дел 3.8.1.) можна е блокада на позицијата на овој аргумент во надредената ПАС, на пр.: *Со надеж Сиџан да најде луѓе, ијрина да оди ...* – пример од *Грамајикајта* на Б. Конески.

3.8.3. Сврзнички конструкции

Најтипичен начин за поврзување на две ПАС во еден реченичен израз е сврзничката конструкција. Сврзникот како показател на надредената релација (надредениот предикат) имплицира аргументски израз во форма на реченица. Ќе ги наведеме најкарактеристичните македонски сврзници:

– со копулативна функција: *и; ѿа; ѿа; истио и; не само ...; ѿуку; и ..., и ... и; ни ... ни...; ниѿу ... ниѿу ...; ем ..., ем ...; на пр.: Дојдов и/ѿа/ѿа му реков.; Не само ја куѿив књиѿаѿа, ѿуку и ја ѿрочѿѿав. Ниѿу е ниѿересен, ниѿу забавен. и тн.;*

– со таканаречена адверсативна функција: *а; ама; ами; но; меѓуѿоа; на пр.: Јас дојдов а/ама/ами/но/меѓуѿоа ѿој не дојде. итн.;*

– со таканаречена дисјунктивна функција: *или; или ..., или ...; на пр.: Или дај, или земи, немој да се шеѿуваш. и тн.;*

– со функција на временска линеаризација: *коѿа; додека; оѿкоѿа; иѿѿом; на пр.: Коѿа дојдовме, веќе ѿадна мрак. Додека чекаме, можеме и да се најѿеѿе неѿѿѿо. Ќе ѿѿи кажам, оѿкоѿа сам ќе научам. Шѿѿом дојде, се зафаѿѿи со рабоѿа. итн.;*

– со функција на средување на низа од причини и последици: *дека; оѿѿи; заѿѿѿо; бидејќи; ѿака иѿѿо; ако; иако; макар иѿѿо; на пр.: Не зедов оѿѿи/бидејќи/заѿѿѿо се брзав. Трчав без манѿѿѿ ѿака иѿѿо/и насѿѿѿнав. Ако дојдам, ќе ѿѿи донесам. Иако/макар иѿѿо брзав, не сѿѿѿнав. итн.*

4. ФОНОЛОГИЈА

Записот на македонскиот јазичен материјал во овој труд (ако се изземат примерите со стандардна македонска кирилична ортографија) се темели врз една определена интерпретација на македонскиот фонолошки систем. Тука накратко ги давам најважните елементи на таа интерпретација, кои ни се потребни да го разбереме записот.

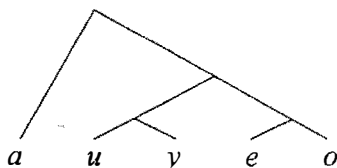
4.1. Инвентар на фонемите

4.1.1. Вокали

Тоа се фонemi кои се карактеризираат со слободен премин на воздушната струја преку усниот резонатор соодветно оформен со помош на положбата на јазикот и усните.

За карактеристика на македонските вокали непосредно е релевантна положбата на јазикот:

ниска +
висока +
централна +

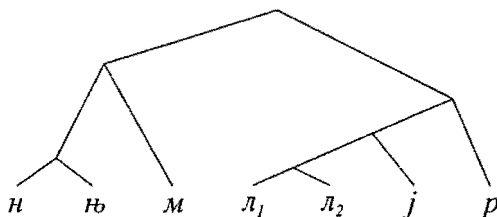

4.1.2. Сонанти

Сонанти се фонemi кои ги поврзуваат одликите на вокалите и на консонантите. За карактерот на македонските сонанти релевантно е учеството на носниот резонатор, а при

отворен носен резонатор – централниот карактер на артикулација; во рамките на усниот резонатор релевантна е положбата на јазикот, која е решавачка за (не)прекинатиот карактер на артикулацијата, како и формата на резонаторот. Како ефект на сето ова го добиваме следниот систем:

носна +
централна +
непрекината +
латерална +
предна +

Ова во голема мера е несекономичен систем (како што често се случува во системите на сонантите): 5 признаци, 6 фонеме; сепак, треба да додадеме дека четири од петте признаци се активни и во други подсистеми.

$/л_1/$ е дентален латерал; тој не се појавува пред $/u/$, $/e/$ и $/j/$; во правописот му одговара буквата „л“.

$/л_2/$ е алвеоларен латерал, кој се појавува пред $/u/$, $/e/$, $/j/$ и во неколку морфеме како на пр.: љуб-; во правописот во првиот случај му одговара буквата „л“, а во вториот – „љ“.

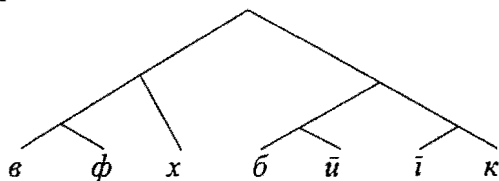
$/p/$ има два позициски алофона: $[p]$ и $[p̚]$ (сп. дел 2.); артикулацијата на $[p̚]$ се состои од две компоненти вокална и консонатска. Овие компоненти не се средени линеарно. Консонатската компонента е заедничка за $[p]$ и $[p̚]$, вокалната компонента може да се карактеризира како таканаречен неутрален вокал, т.е. шва. Неутрален значи во даден случај нисок, невисок, нецентрален, периферен.

4.1.3. Консонанти

Консонанти се фонеме при чија артикулација воздушната струја преминувајќи низ усниот резонатор се среќава со препреки предизвикани од јазичната маса.

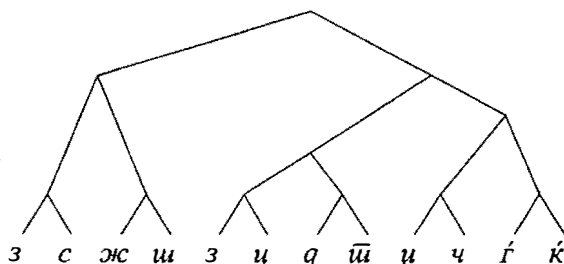
4.1.3.1. Периферни

непрекината +
предна +
звучна +

4.1.3.2. Централни

непрекината +
предна +
∞ задоцнето
отстранување
на преградата +
звучна +

Коментар бараат фонемите /k/ и /t/, тоа не се африкати туку преградно-експлозивни консонанти. Во создавањето на преградата учествува средниот дел од јазикот; резултат на таа оклузија ненавикнато уво ги восприема, факултативно, како палатални k' , t' , или палатални t' , d' .

4.1.4. Гранични сигнали (јунктури)

За да ја опишеме правилно комбинаториката на фонемите земајќи ја предвид и морфолошката интерференција, ќе прифатиме уште три функционални сегментални единици:

граница на морфемата – „/“

граница на фонолошката збороформа – „/“

пауза во говорната низа – „#“.

Ова ќе ни го овозможи описот на фонолошка акомодација на морфолошките единици во синтагматската низа.

4. 2. Дистрибуција на фонолошките единици (т.е. ограничувања во дистрибуцијата на фонемите и основни позициски алофони)

Ги прифаќаеме следните дополнителни симболи:

C – консонант (опструент или сонант)

V – вокал

S – сонант

→ – „се реализира како“

(→) – „може да се реализира како“

4.2.1. Дистрибуција на вокалите

Сите вокали, без ограничувања можат да се појават на почетокот на зборформата пред консонант, во позиција меѓу два консонанта и на крајот на зборформата по консонант. Постојат извесни ограничувања во рамките на заемната комбинаторика на самогласките. Ако ги апстрахираме заемките, во македонскиот јазик не постојат секвенци од два или повеќе вокали во рамките на една морфема. Во турските заемки како резултат на губењето на интервокалното *x* среќаваме вокални секвенци како на пр.: *муабей*, *маало*, *сааи* и др.

Во лексиката од домашно потекло среќаваме полн инвентар на комбинации од типот V/V со исклучок на оние, коишто би биле поврзувања на /y/ со нецентрален вокал или на произволен вокал со /y/; секвенци од тој тип, т.е. *y//a*, *y//o*, *y//y*, *o//y*, *e//y*, *u//y* што ги среќаваме само на границите на зборформите. Оваа појава е морфолошки мотивирана, со отсуство на афиксални морфеме со вокал /y/. Во заемките, таканаречените „европски“ групи *аи*, *еи* преминале во *ав*, *ев*, сп.: *авијор*, *авиобус*, *Европа* итн. Комбинациите што се базираат врз повторувањето, односно *a/a*, *o/o*, *e/e*, *u/u* факултативно можат да се реализираат како *а:*, *о:*, *е:*, *и:*.

4.2.2. Дистрибуција на сонантите

/њ/ се реализира релативно ретко, секогаш во еднострано соседство на вокал, а најчесто во двострано соседство на

вокали. Од примерите со еднострано соседство на вокал можам да ги наведам само: *коњ* и *молња*. Впрочем, опсегот на појавување на /њ/ полесно е да се определи морфолошки отколку фонолошки. Ако ги изземеме случаите во кои тоа се јавува на крајот на коренот (обично во именските корени, а во глаголските, по правило, со определена морфолошка функција), /њ/ го среќаваме во суфиксите како -ње (формант на девербативи, како на пр.: *движење*, *берење*; формант на колективи, како на пр.: *иџрње*), -ња (формант на колективи како на пр.: *иџрња*) или -иња (множинска наставка на именки од среден род што им припаѓале на старите парадигми *-е, *e/-et-, *e/-en-).

Македонскиот ја задржува опозицијата на /н/ ~ /њ/ во позиција пред /у/, сп.: (едн.) *бања* : (мн.) *бањи*, но.: (едн.) *врана* : (мн.) *врани*.

/лј/ не се јавува во позиција пред /е/, /у/.

[p] се јавува во првиот слог пред консонант, како и во позиција меѓу согласки, на границата на морфемата и пред вокал, имено //pC, CpC, V/pC, додека во останатите позиции среќаваме [p].

4.2.3. Дистрибуција на консонантите

Звучните консонанти не се јавуваат во позиција _#_ , _//, ниту во позиција пред безвучен консонант.

Безвучните консонанти не се јавуваат пред звучен консонант.

Позицијата _/ во процес на асимилација по звучност е нерелевантна. Согласно ова, ранг на граница на морфемата има исто така и границата меѓу предлогот и неговото соседство од десната страна во именската синтагма.

4.2.3.1. Периферни

/в/ ја чува звучноста во позиција по безвучна.

/к/ и /и/ во позиција пред /у/ се репрезентирани со палатализирани алофони [k̟], [i̟].

/х/ се јавува релативно ретко, главно во заемки; во позиција пред звучна согласка е претставено со алофон [χ].

4.2.3.2 Централни

Двата звучни африката имаат маргинален карактер: /s/ се јавува во мал број зборови, пред сè ономатопејски, главно на почетокот на збороформата, често во алтернација со /z/; /ɰ/ се јавува во принцип само во ономатопеи и во заемки.

При темпото *allegro* (т.е. при нормално, а не забавено темпо на говор):

– геминатските групи *-ū/ū-*, *-g/g-*, се изговараат со единствена имплозија и единствена засилена експлозија;

– групата *-ū/c-* се изговара како *-ц-*;

– групите *-c/ш-*, *-з/ж-*, *-c/ч-* се изговараат како *-ш-*, *-ж-*, *-шч-*.

4.3. Историски извод

Сакајќи да го олесниме сооднесувањето на македонскиот со други јужнословенски системи, максимално накратко го даваме изводот на фонеме на македонскиот литературен јазик од хипотетичкиот систем од доцната прасловенска епоха.

4.3.1. Вокали

4.3.1.1. *a* < посл. *а со исклучок на 4.3.1.4., *CoгC*, *CoлC*, *q, со исклучок на 4.3.1.3.,

*ѓ во позиција по *j*,

4.3.1.2. *и* < посл. *i, *у, *ѣъ, *ѣъ, *јъ, во извесни услови и од *ѣj, *ѣj,

4.3.1.3. *y* < посл. *и, во некои лексеми и од *q,

4.3.1.4. *e* < посл. *е, *ѣ, *ѓ со исклучок на 4.3.1.1., *ѣ, а по палаталните во извесни услови од *а,

4.3.1.5. *o* < посл. *o, *ѣ, *CьlC*, *CьlC*, *CьъC*, *CьъC*,

4.3.2. Сонанти

- 4.3.2.1. *m* < псл. **m*, **w* во групата -*w/ʍ-*,
- 4.3.2.2. *ɱ* < псл. **ɱj*, **ɱj* во определени услови,
- 4.3.2.3. *n* < псл. **n*, **ɱj*, **ɱj* со исклучок на 4.3.2.2.,
- 4.3.2.4. *l*₁ < псл. **l*, **lj* со исклучок на 4.3.2.5.,
- 4.3.2.5. *l*₂ < псл. **lj* во определени услови и од псл. **l* пред **i*, **e* како и во заемките,
- 4.3.2.6. *p* < псл. **ɣ*, **ɣj*,
- 4.3.2.7. *j* < псл. **j* со исклучок на 4.3.2.2., 4.3.2.4., 4.3.2.5.

4.3.3. Консонанти

4.3.3.1. Периферни

- 4.3.3.1.1. *ʋ* < псл. **ʋ* со исклучок на 4.3.2.1., 4.3.2.2.,
- 4.3.3.1.2. *ɸ* < псл. // **xv-* и од безвучување на *v* и од заемките,
- 4.3.3.1.3. *b* < псл. **b* со исклучок на 4.3.3.1.4.,
- 4.3.3.1.4. *ɸ* < псл. **r* и од безвучувањето на *b*,
- 4.3.3.1.5. *x* < од словенски и несловенски заемки,
- 4.3.3.1.6. *i* < псл. **g* со исклучок на 4.3.3.1.7., 4.3.3.2.1. и 4.3.3.2.3. и 4.3.3.2.7.,
- 4.3.3.1.7. *k* < псл. **k* со исклучок на 4.3.3.2.6., 4.3.3.2.8., 4.3.3.2.10 како и безвучувањето на *g*,

4.3.3.2. Централни

- 4.3.3.2.1. *z* < псл. **z* со исклучок на 4.3.3.2.5. како и од **g* во групата **gv* пред централни во определени услови,
- 4.3.3.2.2. *s* < псл. **s* со исклучок на 4.3.3.2.4., 4.3.3.2.6., 4.3.3.2.8. и од безвучувањето на *z*,

- 4.3.3.2.3. *g* < псл. *d со исклучок на 4.3.3.2.9. и од *d' во групата *žd' <*zdj, *zgj, *zḡ пред централни,
- 4.3.3.2.4. *ī* < псл. *t со исклучок на 4.3.3.2.10. и од *t' во групата *št' <*stj, *skj и од безвучување на d,
- 4.3.3.2.5. *s* < псл. *z во определени услови и во онома-топеи,
- 4.3.3.2.6. *ɥ* < псл. *c и од *k во групата *kv пред централни, *s во групата *pъs-
- 4.3.3.2.7. *ж* < псл. *ž, *ž во групата *žd' <*zdj, *zgj, со исклучок на 4.3.3.2.8.,
- 4.3.3.2.8. *ш* < псл. *š, *š во групата *št' <*stj, *skj и безвучување на ž,
- 4.3.3.2.9. *ǰ* < псл. *dj,
- 4.3.3.2.10. *ќ* < псл. *tj, *kt пред централни,
- 4.3.3.2.11. *ч* < псл. *č и од *š во групата *pъš-,
- 4.3.3.2.12. *μ* – во заемки и во онома-топеи.

4.4. Прозодија

Местото на акцентот во македонскиот јазик примарно зависи од слоговната градба на збороформата. Акцентот паѓа, согласно општото правило, на третиот слог од крајот на збороформата, а кај двосложните збороформи по сила на фактите, на вториот слог од крајот, т.е. на првиот слог на збороформата.

Една акцентска целост претставува акцентогената збороформа заедно се придружните клитики. Во проклитики спаѓаат: сврзниците, партикулите, негацијата, предлозите кои во текстот имаат усталин линеарен ред – тие по правило ѝ претходат на акценстски самостојната збороформа со

којашто граматички се врзуваат. Во оваа смисла во македонскиот јазик постојана енклитика е само *ли*. Клитичките заменски форми, зависно од граматичката карактеристика на збороформата што ја придружуваат, функционираат како енклитики или како проклитики. Местото на акцентот во рамките на целоста што ја творат акцентогените збороформи со клитиките што ги придружуваат, во принцип е изведено од претходното општо правило: акцентот паѓа на 3 слог од крајот на целоста, сепак, понекогаш од семантички причини, спротивно на ова правило, акцентот се врзува со акцентогената збороформа што ја конституира целоста; ова особено го согледуваме во целостите со предлози.

Општото акцентско правило дозволува појава на целисти со втора двосложна компонента, сп.: *кисел'о млеко*, *сув'о прозје*, *мри'оџ љеџок*, *добр'о уџиро* и тн. Појавата на целисти од овој тип е регулирана од семантички правила.

Попрецизна анализа на соодветниот јазичен материјал овозможува попрецизно да го определиме местото на македонскиот акцент не како акцент на третиот слог од крајот, туку на третата мора од крајот на целоста. За ова сведочи постоењето на целисти во кои доаѓа до контракција на 2 и 3 слог од крајот во еден слог со две мори, сп.: *јодин'ава* (< *јодина ова*), *вик'ајки* (< *викаеки*), *нос'ејки* (< *носееки*), итн.

Особено интересни од теоретска гледна точка и тешки за опис се случаите кога вокализмот на контрахираниот слог се редуцира до /j/ којшто твори дифтонг со претходниот вокал, сп. претходно наведените примери на прилозите како на пр.: *викајки*, *носејки*; сп. исто така и: *јол'ојна* (< *јоловина*) но *јол'ојнаџа*, сп.: (ед.) *ј'орој* ~ *ј'оројоџ*, (мн.) *ј'орои* ~ *ј'ороиџе*, доказ за постоење на две мори во дифтонгот.

Во позајмената лексика среќаваме бројни примери на чување на оригиналниот акцент спротивно на општото правило за стабилизација. Меѓутоа, секогаш е отворена можноста за акцентска акомодација на заемката.

4.5. Правопис

Македонскиот правопис во многу висок степен е фонолошки, што значително го олеснува неговото правилно усвојување.

Заемната приреденост на фонемите и графемите се претставува на следниов начин (го чуваме редоследот на македонската азбука)

<i>a</i> /a/	на пр.:	<i>мајка</i> /мајка/, <i>алва</i> /алва/ ...
<i>б</i> /b/	на пр.:	<i>баба</i> /баба/, <i>број</i> /број/ ...
<i>в</i> /v/	на пр.:	<i>врана</i> /врана/, <i>твоја</i> /твоја/ ...
<i>ī</i> /i/	на пр.:	<i>ираг</i> /ираи/, <i>ноја</i> /ноја/ ...
<i>g</i> /g/	на пр.:	<i>даб</i> /даи/, <i>вода</i> /вода/ ...
<i>ř</i> /r/	на пр.:	<i>лаѓа</i> /лаѓа/, <i>веѓа</i> /веѓа/ ...
<i>e</i> /e/	на пр.:	<i>мрежа</i> /мрежа/, <i>сестра</i> /сестра/ ...
<i>ж</i> /ʒ/	на пр.:	<i>жаба</i> /жаба/, <i>кожа</i> /кожа/ ...
<i>з</i> /z/	на пр.:	<i>заб</i> /заи/, <i>мезе</i> /мезе/ ...
<i>s</i> /s/	на пр.:	<i>звон</i> /звон/, <i>сиг</i> /сии/ ...
<i>и</i> /u/	на пр.:	<i>иџа</i> /иџа/, <i>историја</i> /историја/ ...
<i>j</i> /j/	на пр.:	<i>јас</i> /јас/, <i>земја</i> /земја/ ...
<i>к</i> /k/	на пр.:	<i>куќа</i> /куќа/, <i>рок</i> /рок/ ...
<i>л</i> /l ₁ /	на пр.:	<i>јлас</i> /јлас/, <i>клуч</i> /клуч/ ...
<i>л</i> /l ₂ /	на пр.:	<i>лејо</i> /лејо/, <i>лија</i> /лија/ ...
<i>љ</i> /l ₂ /	на пр.:	<i>љубов</i> /љубов/, <i>беља</i> /беља/ ...
<i>м</i> /m/	на пр.:	<i>мост</i> /мост/, <i>шема</i> /шема/ ...
<i>н</i> /n/	на пр.:	<i>сиан</i> /сиан/, <i>нос</i> /нос/ ...
<i>њ</i> /ɲ/	на пр.:	<i>коњ</i> /коњ/, <i>мориња</i> /мориња/ ...
<i>о</i> /o/	на пр.:	<i>око</i> /око/, <i>соба</i> /соба/ ...
<i>џ</i> /j/	на пр.:	<i>јоле</i> /јоле/, <i>сиај</i> /сиај/ ...
<i>р</i> /r/	на пр.:	<i>рака</i> /рака/, <i>врв</i> /врв/ ...
<i>р</i> [ɾ]	на пр.:	<i>рбеи</i> [рбеи], <i>рѓа</i> [рѓа] ...
<i>с</i> /s/	на пр.:	<i>коса</i> /коса/, <i>сон</i> /сон/ ...
<i>ш</i> /ɕ/	на пр.:	<i>шазе</i> /шазе/, <i>луш</i> /луш/ ...
<i>ќ</i> /k/	на пр.:	<i>ноќ</i> /ноќ/, <i>свеќа</i> /свеќа/ ...
<i>у</i> /u/	на пр.:	<i>мноју</i> /мноју/, <i>ушја</i> /ушја/ ...
<i>ф</i> /f/	на пр.:	<i>фрла</i> /фрла/, <i>фурна</i> /фурна/ ...
<i>х</i> /x/	на пр.:	<i>харџија</i> /харџија/, <i>иџехника</i> /иџехника/ ...

ц /ц/	на пр.: <i>цена /цена/, црвен /црвен/ ...</i>
ч /ч/	на пр.: <i>чаир /чаир/, мачка /мачка/ ...</i>
џ /џ/	на пр.: <i>џабе /џабе/, џуџе /џуџе/ ...</i>
ш /ш/	на пр.: <i>шара /шара/, решо /решо/ ...</i>

Горните примери ги третираме како збороформи изречени во изолација (т.е. меѓу две паузи $\neq$ – $\neq$); затоа во фонолошката транскрипција во крајниот слог воведовме секаде знаци за безвучни консонанти.

Неколку ортографски правила бараат дополнителни коментари:

- [p] на почетокот на збороформата и по „/“ се пишува со апостроф, сп.: 'рѓа, за'рѓа;

- апострофот го среќаваме исто така и во дијалектната стилизација на збороформите од турско потекло, како на пр.: *к'смеџ, с'клеџ*, и сл., во овој случај апострофот означува вокал од типот *шва*: соодветен звук во литературниот изговор е акомодиран како /a/: *касмеџ, саклеџ* и др.

- на историски звучните консонанти на крајот на збороформата им одговараат знаци за соодветни звучни фонemi, што е мотивирано од нивното различно однесување во зависност од соседството (сп. дел 2.2.2.);

- во средишен слог во поголем број случаи ортографијата ги зема предвид асимилациите по звучност, сепак постојат случаи на правопис неакомодиран кон изговорот; тоа се однесува на:

- случаите каде границата на морфемата одделува елементи на сложенки, како на пр.: *џеџџодишен, друџџаџи*, и сл.;

- случаите кои се морфолошки мотивирани, како на пр.: *кревок ~ кревка, војсководец ~ војсководци, џредок ~ џредци*, и сл.;

- правила на правопис кои се однесуваат на факултативното интервокално /j/ се претставуваат на следниот начин:

- отсуство на знак за /j/ пред /u/, /e/, со исклучок на групите составени од три вокали, како на пр.: *доајен, фоаје*, и сл.;

- отсуство на знак за /j/ во групата /uo/ со исклучок на формата на вокативот за женските именки на -ија;

- регуларно се јавува знак за /j/ во групата /ua/, т.е. -ија-.

Во низа други случаи дошло до лексикализација соодветно на изговор со /j/ или без /j/ во исти фоно-морфолошки услови или дури кај лексеми базирани на истите морфеми (секвенци на морфеми), ортографијата верно ја отсликува оваа појава.

Погоре споменатиот (дел 2.2.1.) изговор на [j] на место на очекуваното и морфолошки мотивирано [и], ако се изземат изолираните и лексикализирани случаи, не се отсликува во правописот.

Скопје–Варшава, 1980–1981.

Поважни библиографски позиции

Кирилица

- Видоески, Божо: *Дијалектиите на македонскиот јазик*, Т. 1. – Скопје : МАНУ, 1998. – 365с.
- Конески, Блаже: *Грамајика на на македонскиот литературен јазик*. – Скопје : Просветно дело, 1954. – 253с.
- Конески, Блаже: *Историја на македонскиот јазик*. – Скопје : Култура, 1982. – 239с.
- Конески, Кирил: *Збооробувањето во современиот македонски јазик*. – Скопје : Бона, 1995. – 188с.
- Минова-Ђуркова, Лилјана: *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. – Скопје : Радинг, 1994. – 313с.
- Савицка, Ирена, Спасов, Људмил: *Фонологија на современиот македонски стандарден јазик*. – Скопје : Детска радост, 1997. – 301с.
- Тополинска, Зузана: *Грамајика на именската фраза во македонскиот литературен јазик (род, број, њосоченост)*. – Скопје : МАНУ, 1974. – 155с.

Латиница

- Englund, B.: *Yes/no-questions in Bulgarian and Macedonian*. – Stockholm: Form, 1977. – 134s.
- Friedman, Victor A.: *The Grammatical Categories of the Macedonian Indicative*. – Columbus Ohio : Slavica, 1977. – 210s.
- Friedman, Victor. A: Charakterystyka socjolingwistyczna współczesnego języka macedońskiego . – *Socjolingwistyka* 12–13, 1993, 183–197.
- Friedman, Victor. A: An Outline of Macedonian Grammar. – *Slavonic languages* [ed. B Comrie & G. Corbett], London : Routledge, 1992, 249–305.
- Gołąb, Zbigniew: *Conditionalis typu bałkańskiego w językach południowo-słowiańskich ze szczególnym uwzględnieniem macedońskiego*. – Wrocław/Warszawa/Kraków : Ossolineum, 1964. – 202s.
- Lunt, Horace G.: *Grammar of the Macedonian Literary Language*. – Скопје : Државно книгоиздателство на НРМ, 1952. – 287 с. + 1 карта.
- Topolińska, Zuzanna, Vidoeski, Božidar: *Polski vs macedoński. Konfrontacja gramatyczna*, zeszyt 1. Wprowadzenie. – Wrocław : Ossolineum, 1984. – 170s.

Користени се и усни консултации со Блаже Конески и Божи-дар Видоески.

